

Непритворска рехабилитација и реинтеграција во процесот на спречување и спротивставување на насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам

Водич за креаторите на политики и практичарите
во Југоисточна Европа

Објавено од страна на Организацијата за безбедност и соработка во Европа,
Виена, јануари 2020 година
ОБСЕ, 2020 година

Дизајн: designMind

Техничка подготовка и печат: Полиестердеј

Сите права се задржани. Без претходна пишана согласност на издавачите ниту еден дел од оваа Публикација не смее да се репродуцира, зачувува во систем за пребарување или да се пренесува во каква било форма или на каков било начин – електронски, механички, преку фотокопирање или снимање. Ова ограничување не важи кога Публикацијата се користи во рамките на ОБСЕ, за лична или образовна употреба, односно за непрофитни и некомерцијални цели, при што во овие случаи Публикацијата може да се репродуцира и од истата да се прават дигитални или печатени примероци, но само доколку таквите примероци се проследени со потврда дека ОБСЕ е нивниот извор.

ISBN 978-3-903128-50-7

Transnational Threats Department
OSCE Secretariat
Wallnerstrasse 6, A-1010 Vienna, Austria
www.osce.org/atu

Објавувањето на овој Водич е овозможено благодарение на дарезливиот придонес на Владата на Соединетите Американски Држави. Содржината на оваа Публикација, вклучувајќи ги погледите, мислењата, наодите, толкувањата и заклучоците што се искажани во неа, не ги одразуваат тие на донаторот. Не се работи за документ што се заснова на консензус.

Секретаријатот на ОБСЕ не презема одговорност за точноста или целовитоста на информациите, за насоките или за дадените совети, или, пак, за можните печатни грешки. Секретаријатот на ОБСЕ не може да се смета за одговорен за каква било загуба или штета што може да произлезе од користењето на информациите од оваа публикација, како и за содржината на надворешните извори, вклучувајќи ги веб-страниците што се наведени во оваа публикација.

Организација за безбедност и
соработка во Европа

U.S. Mission to the OSCE

Непритворска рехабилитација и реинтеграција во процесот на спречување и спротивставување на насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам

Водич за креаторите на политики и практичарите
во Југоисточна Европа

Содржина

ПРИЗНАНИЈА	5
АКРОНИМИ И СКРАТЕНИЦИ	6
ПОИМНИК	7
ПРЕДГОВОР	11
ИЗВРШНО РЕЗИМЕ	12
1. ВОВЕД	15
2. КЛУЧНИ КОНЦЕПТИ	25
3. ДИСТИНКТИВНИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА НЕПРИТВОРСКАТА РЕХАБИЛИТАЦИЈА И РЕИНТЕГРАЦИЈА	31
4. ПРАВНА И ПОЛИТИЧКА РАМКА	43
5. ПРОЦЕСОТ	47
6. ИНТЕРВЕНЦИИ	61
7. РЕАЛИЗАТОРИ НА ИНТЕРВЕНЦИИ	69
8. ОВОЗМОЖУВАЊЕ НА ЕФИКАСНО СПОДЕЛУВАЊЕ НА ИНФОРМАЦИИ И СОРАБОТКА ПОМЕЃУ ПОВЕЌЕ АКТЕРИ	83
9. ВЛАДИНИ НАСПРОТИ НЕВЛАДИНИ ИНТЕРВЕНЦИИ	91
10. ГРАДЕЊЕ НА КАПАЦИТЕТИ	95
11. СПЕЦИЈАЛНИ КАТЕГОРИИ НА ПОЕДИНЦИ: АДРЕСИРАЊЕ НА УНИКАТНИТЕ ПРЕДИЗВИЦИ И ПОТРЕБИ НА ЖЕНИТЕ И ДЕЦАТА	103
12. ЗАКЛУЧОК: КЛУЧНИ НАЧЕЛА	113
АНЕКС 1: ПРИРАЧНИЦИ, НАСОКИ И ДРУГИ АЛАТКИ ШТО СЕ ОДНЕСУВААТ НА НЕПРИТВОРСКАТА РЕХАБИЛИТАЦИЈА И РЕИНТЕГРАЦИЈА	122
АНЕКС 2: ПРИМЕРИ НА ПРИМЕНА НА РАЗЛИЧНИ ПРИСТАПИ КОН НЕПРИТВОРСКА РЕХАБИЛИТАЦИЈА И РЕИНТЕГРАЦИЈА ВО ПОДРАЧЈЕТО НА ОБСЕ	128
ИЗВОРИ НА ОБСЕ	140
БИБЛИОГРАФИЈА	141

Признанија

Единицата за акција против тероризам (ЕАТ) од Одделот за транснационални закани (ОТЗ) на ОБСЕ би сакала да се заблагодари на Ерик Росанд за неговата улога во развојот и пишувањето на овој Водич. Оваа Публикација и придружните активности се дизајнирани и развиени од страна на Единицата за акција против тероризам, под раководство на Џорџија Холмер, виш советник за прашања од областа на антитероризмот, како и Агњешка Хејдук, помошник програмски офицер и Катерина Коци, проект-асистент.

Исто така, Единицата за акција против тероризам изразува благодарност за соработката и повратните информации што персоналот на ОБСЕ ги обезбеди преку своето присуство во Албанија, Мисијата во Босна и Херцеговина, Мисијата во Косово, Мисијата во Црна Гора, Мисијата во Србија, Мисијата во Скопје, а благодарност се изразува и на другите субјекти и институции што имаат дадено особено важен придонес. Благодарност се изразува и на Нигел Квини, за неговата уредничка поддршка.

Единицата за акција против тероризам искажува благодарност на долунаведените лица за нивната стручна експертиза и нивните препораки што тие ги имаат дадено како во текот на фазата на рецензија, така и во развојната фаза на овој проект:

Торбен АДАМС,

Меѓународна соработка за корекција на поведението на престапниците

Мартје БУТЕР,

Безбедносна куќа (Safety House), Хаг, Холандија

Кристофер ДЕАН,

Глобален центар за идентификување на даватели на психолошки услуги, Велика Британија

Хаделин ФЕРОНТ,

Де-Рад, бриселски центар, Белгија

Јоханес ХЕЈЛЕР,

Антитерористички прашања, Канцеларија за демократски институции и човекови права

Мелинда ХОЛМС,

Алијанса на жени за безбедносно лидерство (АЖБЛ), Меѓународна мрежа за акција на граѓанското општество (ММАГО)

Софија КОЛЕР,

Германски Совет за надворешни односи, Германија

Рајан МЕКЕЧРАН,

Кралска канадска коњичка полиција, Канада

Д-р Елајн ПРЕСМАН,

Холандски Институт за форензичка психијатрија и психологија; и Универзитет Карлтон, Отава, Канада

Вера ТАКАЧЕНКО,

Превенција на криминал и Оддел за кривична правда, Канцеларија на Обединетите нации за борба против наркотици и криминал

Стеван ВЕЈН,

Центар за глобално здравје, Универзитет Илиноис, Чикаго, Илиноис, Соединети Американски Држави

Аријан ВОЛФ,

Мрежа за спречување на насилство, Германија

Акроними и скратеници

EAT	Единица за акција против тероризам
ЦИДБЗ	Центар за истражување и докази за безбедносни закани
ПМО	Претседавач на меѓународна организација
КОНПД	Конвенција на Обединетите нации за правата на детето
ОГО	Организација на граѓанското општество
ИДКТ	Извршна дирекција за контратероризам при Комитетот на Обединетите нации за контратероризам
СНЕ	Спротивставување на насилен екстремизам
ЕУ	Европска Унија
ТОД	Теренско оперативно дејство
„СТБ“	„Странски терористички борец“
ГФКТ	Глобален форум за контратероризам
МКГПП	Меѓународна конвенција на Обединетите нации за граѓански и политички права
ИСИС	Исламска држава во Ирак и Левант
ЛИБЌ	Локално интегрирани безбедносни ќелии
МС ДОС	Документ на Министерски совет
НО	Невладина организација
НПО	Непрофитна организација
НМУ	Национален механизам за упатување
ОДИХР	Канцеларија за демократски институции и човекови права
ОБСЕ	Организација за безбедност и соработка во Европа
ПТСН	Посттрауматско стресно нарушување
С/СНЕРВТ	Спречување и спротивставување на насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам
СНЕ	Спречување на насилен екстремизам
РАН	Мрежа за зголемување на свеста за опасностите од радикализација
СРС	Совет за регионална соработка
R&P	Рехабилитација и реинтеграција
КККП	Кралска канадска коњичка полиција
НППИО	Научен пристап за пронаоѓање на индикатори и одговори на радикализација
КСМ	Конференција за социјална мрежа
ППТР - 18	Протокол за процена на терористичка радикализација
ОТЗ	Оддел за транснационални закани
ОН	Обединети нации
УНДП	Програма за развој на Обединетите нации
УНИКРИ	Институт за меѓурегионални истражувања за криминал и правда на ОН
УНОДЦ	Канцеларија на Обединетите нации за борба против дрога и криминал
УНОЦТ	Канцеларија на Обединетите нации за контратероризам
ПРНЕ	Процена на ризик од насилен екстремизам
НЕРВТ	Насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам

ПОИМНИК

Овој поимник служи за да ги објасни клучните термини што се користат во овој Водич. Дефинициите се наменети само за овој Водич и истите не претставуваат официјални дефиниции на ОБСЕ.

Алтернативни мерки — се низа мерки што би можеле да се искористат како алтернатива на мерките притвор или затвор во однос на лица кои се обвинети или осудени за дела поврзани со тероризам. Овие мерки можат да се менуваат во зависност од надлежноста. Во контекст на една предистражна постапка тие може да вклучуваат кауција, куќен притвор, електронски надзор и условно ослободување, при што во поглед на самите овие мерки може да се јави потреба органите задолжени за спроведување на законот или други органи на кривичната правда да вршат одредени проверки. Во контекст на една ситуација во која судот треба да изрече осудителна пресуда, алтернативните мерки може да вклучуваат некои од истите мерки што ги споменавме во контекст на предистражната постапка, но и пробација, односно набљудување од страна на самиот суд, секојдневно јавување на осуденото лице, негово електронско следење во неговиот дом, суспендирање или одложување на неговата казна, работа во заедницата и реституција.

Заедница — претставува жени, мажи, социјални групи и институции што се засновани во една иста географска област и/или имаат заеднички интереси.

Граѓанско општество — е тело составено од различни невладини актери, заедници и формални или неформални здруженија кои се вклучуваат во јавниот живот со цел да ги унапредат заедничките вредности и цели.

Актери на граѓанското општество — се членови на заедницата, вклучувајќи жени, млади, верски и други лидери на заедницата, вклучително и лица кои се добро поставени за да можат да обезбедат влијателни и долготрајни придонеси за благосостојбата на едно општество.

Спротивставување на насилан екстремизам — се проактивни и неприсилни активности за спротивставување на напорите на насилните екстремисти да радикализираат, да регрутираат и да мобилизираат следбеници за да ги вклучат во насилни акти, како и активности за справување со специфични фактори со кои се олеснува и овозможува регрутирање и радикализирање на насилни екстремисти кон насилство. Напорите што се преземаат на полето на спротивставување на насилан екстремизам не вклучуваат прибирање на разузнавачки информации или спроведување на истраги во насока на кривичен прогон на одредени лица.

Контратероризам — претставува збир на политики, закони и стратегии креирани од страна на државни актери и спроведувани, првенствено, од страна на органите задолжени за спроведување на законот, разузнавачките агенции, а понекогаш и војската, со цел убивање или заробување на терористи, спречување на терористички заговори и растурање на терористички организации.

Притворски — овој термин се однесува на затвори и други места на притвор во кои слободата на движење на одредени лица се ограничува со судска наредба.

Откажување од насилен екстремизам и радикализација — претставува социјален и психолошки процес при што посветеноста на човекот за поддршка и вклучување во насилен екстремизам се сведува на степен до кој тој веќе не е изложен на ризик од вмешување и вклучување во насилна активност. Овој процес вклучува промена во однесувањето (повеќе не се користи или оправдува употреба на насилство), но тој не мора да вклучува промена во посветеноста на поединецот кон радикална или екстремистичка кауза кон која тој веќе се определил.

Дерадикализација — претставува процес на промена на системот на верување на поединецот, така што тој ја отфрла насилната екстремистичка идеологија и прифаќа општоприфатени, ненасилни вредности. Тоа подразбира фундаментална промена во разбирањето што се јавува како резултат на активностите што се преземаат во насока на помагање на поединците со цел тие да можат да ги отфрлат радикалните или екстремните идеи, верувања и групи кои, на некој начин, се поврзани со насилство.

Поранешни насилни екстремисти или „поранешни припадници“ — се лица кои се отргнале од патот кон насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам, а истите можат да имаат корисна улога со тоа што би можеле да ја подигнат свеста и да пренесат веродостојни контранаративи.

Родова перспектива — претставува свест за различните потреби, искуства и статусот на жените и мажите, односно нивно разгледување врз основа на социокултурен контекст.

Програми за интервенции — се програми насочени кон лица што се изложени на ризик, а со истите се настојува да се интервенира во патеката на лицето додека тоа се движи кон терористичка радикализација и не ја преминало линијата на криминална активност. Тие обично се доброволни и вклучуваат давање психосоцијална поддршка, менторство, теолошки/доктрински дебати, едукација и/или организирање обуки за вработување или давање поддршка за вработување. Во контекст на јавното здравство, ова е познато и како „секундарна превенција“ и истото претставува централна точка на механизмите за упатување во процесот на спречување и спротивставување на насилен екстремизам и радикализација кои водат кон насилен екстремизам.

Непритворски — овој термин се однесува на програмите за рехабилитација и реинтеграција што се реализираат надвор од затворски контекст, односно што се реализираат во заедниците или, пак, што се реализираат како дел од алтернативните мерки.

Програми за превенција — се програми што се дизајнирани за да се создаде отпорност кај заедницата против насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам и општествена кохезија со цел намалување на нивната привлечност. Со овие програми, кои се јавуваат во различни форми, се таргетираат заедници што сè уште не се радикализирани. Во контекст на јавното здравство ова се нарекува „примарна превенција“.

Пробација — претставува клучен дел од системот на кривичната правда и истата е дизајнирана со цел да се регулира однесувањето на осомничените и сторителите со тоа што тие до одреден

степен стануваат предмет на надзор. Вообичаено, пробациските активности и интервенции вклучуваат надзор на поведението, давање на насоки и обезбедување на материјална, психосоцијална, образовна и друг вид на помош. Пробацијата има двострана цел, а тоа е да се: промовира социјалната инклузија на осомничените лица и сторителите на кривични дела, како и да се придонесе кон подобра безбедност на заедницата.

Радикализација која води кон тероризам — всушност е динамичен процес во кој едно лице на крајот го прифаќа терористичкото насилство како возможно, па дури и како легитимен курс на дејствување. Иако не мора да значи, ова можеби на крајот ќе го наведе лицето да се земе за терористички активности, да дејствува во нивна поддршка или да се вклучи во нивно извршување.

Програми за рехабилитација и реинтеграција (P&P) — претставуваат програми што се насочени кон поединци кои се радикализирани кон насилство (вклучувајќи сторители на терористички активности и други лица), а понекогаш, исто така, и кон нивните семејства, но и кон други поединци кои иако сè уште не влегле во затворскиот систем можеби покажуваат одредени знаци на одредено ниво на поддржување на насилен екстремизам, вклучувајќи лица кои се вратиле од териториите што претходно биле под контрола на Исламската Држава на Ирак и Левантот (ИДИЛ) – Даеш. Програмите за рехабилитација и реинтеграција може да се реализираат во затворите, надвор од местата на притвор, во заедниците или, пак, можат да бидат и дел од активностите што се реализираат од страна на пробациските тела. Со програмите може да се понуди едукативно и стручно оспособување, советување, можности за вработување и идеолошка образовна преобразба. Во контекст на јавното здравство ова се нарекува „терцијарна превенција“.

Процена на ризик и потреби — претставува процес што вклучува систематско прибирање и толкување на информации што се однесуваат на едно лице во насока на обезбедување на податоци наменети за соодветно обучени стручни лица со цел тие да можат да донесат одлуки релевантни за веројатноста дека таквото лице би се вклучило во штетно и опасно дејство, како и да ја оценат природата и степенот на самата штета и опасност од таквото можно дејство, но и информации за неговите потреби, а со чие задоволување би се намалил ризикот од евентуално негово вклучување во штетно и опасно дејство.

Алатка за проценка на ризик — претставува рамка за прибирање, анализирање и толкување на податоци со цел да се помогне во носењето на одлуки, при што со истата се обезбедува недискриминациски метод на проверка на склоноста на едно лице да предизвика штета и опасност, како и на природата и на степенот од таквиот ризик, врз основа на достапните информации прибавени од повеќе извори.

Сеопфатен пристап на целото општество — е пристап кон спречување и спротивставување на насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам што го поддржуваат креаторите на политики и практичарите, а со истиот се предвидува повеќе сектори и актери на граѓанското општество да имаат улога во програмите за превенција и интервенирање, како и во рехабилитационите и реинтеграциските програми за дерадикализација/откажување од насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам (НЕРВТ).

Предговор

Со насловите во медиумите во регионот на ОБСЕ секојдневно се соочуваме со мрачната реалност. Насилниот екстремизам и тероризам се постојана закана за мирот и безбедноста. Со нив се настојува да се поткопаат самите вредности на кои ОБСЕ се заснова – вредности како што се толеранција, инклузија и различност. За да ги заштитиме нашите вредности и нашите граѓани, ние треба да одговориме на насилството што се појавува, но идеално би било да го спречиме насилството пред да се појави.

Враќањето на Странските терористички борци (СТБ) и нивните семејства претставува предизвик што е високо рангиран на списокот на тековни проблеми со кои многу земји-учеснички во ОБСЕ се соочуваат. Осигурувањето дека овие лица, кои можат или не можат да бидат предмет на кривичен прогон и затворени во соодветни казнено-поправни установи, можат евентуално да се реинтегрираат во општеството претставува голем безбедносен проблем и проблем кој задира во човековите права на лицата. При адресирање на проблемот, владите треба да бидат опремени со соодветни алатки со кои би се овозможило создавање и спроведување на ефикасни политики и програми без притоа да се повредат човековите права што ги уживаат лицата предмет на истите. ОБСЕ помага во унапредување и поддржување на добри практики во врска со овие и слични прашања.

Овој водич е дел од серијата публикации што се креирани од страна на Единицата за акција против тероризам (ЕАТ) на Одделот за транснационални закани на Секретаријатот на ОБСЕ. Тој конкретно се фокусира на програми за рехабилитација и реинтеграција во вонзатворска средина и е дизајниран да надополни многу од веќе постојните алатки што се фокусираат на напори што се прават во затворска средина. Во водичот се нагласува важната улога на заедниците и невладините актери и се поставуваат клучните начела со кои би се помогнал развојот на програми и иницијативи. Тој е напишан со тоа што фокусот се става на земјите од Југоисточна Европа, врз основа на информации добиени од теренските операции на ОБСЕ и консултации направени со други клучни чинители од регионот. Сепак, многу од поимите што се изнесени во овој водич се релевантни, исто така, и за други региони.

Предвидуваме дека со овој водич и поврзани публикации ќе се дадат важни ресурси на креаторите на политики и практичарите кои работат во насока на поддржување на радикализирани поединци да се откажат од насилство и поттикнување на мирни и безбедни заедници.

Томас Гремингер
Генерален секретар
ОБСЕ

Извршно резиме

Земјите членки на ОБСЕ сè повеќе го насочуваат нивното внимание кон тоа како тие би можеле да операционализираат еден сеопфатен пристап за адресирање на заканите што произлегуваат од тероризмот и насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам (НЕРВТ) преку одмерена примена на традиционалните контратерористички мерки како што се апсењето, притворот и ограничувањето на движење со различни мерки за спречување и спротивставување на насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам. Овие последни мерки што на крај ги споменаваме вклучуваат политики и програми за превенција, интервенција, рехабилитација и реинтеграција (P&P).

Како резултат на повеќе причини, креаторите на политики, практичарите, националните влади и мултилатералните тела посветуваат сè поголемо внимание на **концептот на рехабилитација и реинтеграција**. Таквите причини вклучуваат раст на кривичното гонење на лица поради тероризам, раст што резултира со тоа да се изрекуваат затворски казни и на оние лица кои имаат некаква поврзаност со насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам (НЕРВТ), при што многу од нив ќе бидат ослободени и пуштени во одредена заедница, обично на релативно млада возраст; зголеменото препознавање на критичната улога што мултиактерските иницијативи за рехабилитација и реинтеграција можат да ја имаат за минимизирање на рецидивизмот поврзан со тероризам; зголемениот број на лица кои се вратиле од конфликтните зони во Ирак и Сирија, кои можеби се радикализирани кон насилство, но кои, најверојатно, нема да завршат во затвор; и сознанието дека многу земји во моментов немаат воспоставено програми за поддршка на напорите за рехабилитација и реинтеграција.

Иницијативите за рехабилитација и реинтеграција можат да се поделат во две широки категории: на такви што се фокусираат на затворското опкружување, каде што терористички или насилни екстремистички сторители издржуваат казни и на такви што се фокусираат на непритворски места, односно опкружувања, каде што со програмите за рехабилитација и реинтеграција се опфаќаат не само поранешни сторители, туку и лица кои биле поврзани со тероризам и насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам и кои сè уште не се осудени за такви кривични дела. Ставајќи го фокусот врз непритворскиот простор, со овој Водич на ОБСЕ се настојува да се дополнат многуте алатки што досега биле развивани за поддржување на напорите за рехабилитација и реинтеграција што се прават во затворска средина. Тој нуди ресурс за земјите, особено во Југоисточна Европа, да се посветат на тоа како тие би можеле најдобро да се справат со предизвиците и потребите што се јавуваат при реализација на активности на рехабилитација и реинтеграција надвор од затворската средина.

Напишан со цел да се поддржи развојот на сеопфатни програми за неприговорска рехабилитација и реинтеграција, во овој Водич се:

- Дискутира за прашања поврзани со правните и политички рамки со кои се овозможува развој на програми за неприговорска рехабилитација и реинтеграција;
- Се набројуваат некои од најчестите елементи и прашања што треба да се земат предвид во однос на процесот на развој и спроведување на такви програми;
- Се опишуваат некои од различните категории на интервенции или поддршка - вклучително и психосоцијална, социоекономска и идеолошка поддршка – што со овие програми треба да се обезбедат со цел да се задоволат често различните потреби и да се намали ранливоста на оние кои се вклучени во насилени екстремизам;
- Се идентификува низата на владини и невладини реализатори на интервенции кои честопати придонесуваат кон реализација на напори за рехабилитација и реинтеграција, при што нивната разновидност го отсликува разнобразието на ризици и потреби на корисниците на овие програми;
- Се адресира начинот на операционализирање на ефикасно споделување на информации и соработка помеѓу поголем број на актери;
- Се нагласуваат некои од обуките и други потреби поврзани со капацитетите и предизвиците, како на институционално така и на индивидуално ниво, а со кои предизвици земјите можеби би требало да се соочат;
- Се дискутира за важноста да се осигуриме дека со иницијативите за неприговорска рехабилитација и реинтеграција се земаат предвид чувствителностите во однос на полот и возраста, особено со оглед на уникатните ризици и потреби, а со тоа и предизвиците со кои жените и децата би можеле да се соочуваат.

Препознавајќи ја потребата од развивање на приспособени и контекстуално и конфликтно-сензибилни пристапи кон таквите ризици, во Водичот се идентификувани **серија на начела со кои треба да се поддржат сите напори за неприговорска рехабилитација и реинтеграција:**

- На често скептичната јавност политичките лидери треба да ја објаснат вредноста на програмите за рехабилитација и реинтеграција;
- Со програмите за рехабилитација и реинтеграција треба да се адресираат сите форми на насилени екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам;
- Треба да се стави акцент на откажувањето/повлекувањето од насилство (менување на однесување), а не на дерадикализацијата (промена на верувања), иако идеолошките погледи на поединецот не треба да се игнорираат;
- Особено е важно да се вклучат поголем број на актери и сектори;
- Важно е да постои пропорционалност и континуитет кај иницијативите за рехабилитација и реинтеграција;
- Иницијативите за рехабилитација и реинтеграција внимателно треба да бидат осмислени и со истите треба да се ублажува стигмата, а истовремено истите треба да создаваат

впечаток дека на корисниците на програмите за рехабилитација и реинтеграција не им се дава некој посебен третман;

- Треба да се направат напори да се подготват и вклучат заедниците чие учество и поддршка во програмите за рехабилитација и реинтеграција се клучни за добар успех во поглед на спроведливоста на самите програми;
- Со пристапите за рехабилитација и реинтеграција треба да се биде чувствителен, односно тие честопати треба да ги опфаќаат уникатните потреби на жените и децата;
- Програмите за рехабилитација и реинтеграција треба да се потпираат на веќе постојните капацитети, но, доколку постои потреба, тие треба и да ги зајакнуваат веќе постојните капацитети;
- Сите програми за рехабилитација и реинтеграција треба да вклучуваат теорија на промена, а предноста од една таква теорија е тоа што би можело полесно да се измери влијанието на одредена програма во дадена средина.

НЕПРИТВОРСКА РЕХАБИЛИТАЦИЈА И РЕИНТЕГРАЦИЈА ВО ПРОЦЕСОТ НА СПРЕЧУВАЊЕ И СПРОТИВСТАВУВАЊЕ
НА НАСИЛЕН ЕКСТРЕМИЗАМ И РАДИКАЛИЗАЦИЈА КОИ ВОДАТ КОН ТЕРОРИЗАМ:
Водич за креаторите на политики и практичарите во Југоисточна Европа

1. Вовед

Насилниот екстремизам и тероризам во основа претставуваат отфрлање на демократските вредности, како што се толеранцијата, почитувањето, инклузијата и диверзитетот, а кои вредности, истовремено, претставуваат основа за работата на ОБСЕ. Во време кога 57. земји учеснички во ОБСЕ се соочуваат со различни видови и степени на опасности поврзани со транснационалниот тероризам, сите тие ја имаат потврдено нивната заложба да работат заедно во насока на спречување и спротивставување на насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам (НЕРВТ).

Државите во подрачјето на ОБСЕ и понатаму се соочуваат со повеќеслојни предизвици поврзани со спречување и спротивставување на насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам (С/СНЕРВТ). Тие вклучуваат адресирање на факторите што водат кон појава на насилен екстремизам, откривање и спречување на напади дома, односно во рамките на границите на самите земји членки на ОБСЕ, успешно справување со процесот на враќање на „странските терористички борци“ („СТБ“) и членовите на нивните семејства од конфликтните зони, како и олеснување и обезбедување на мирна реинтеграција на терористичките и насилните екстремистички престапници во општеството. Адресирањето на различните аспекти на овие предизвици претставуваше приоритет за неодамнешните претседавачи на ОБСЕ, вклучувајќи ги Швајцарија,¹ Србија,² Германија,³ Австрија,⁴ Италија,⁵ и неодамна Словачка.

За време на Конференцијата за контратероризам на ОБСЕ, која се одржа во март 2019 година во Словачка, учесниците ја истакнаа важноста од мултиактерска и мултисекторска соработка на повеќе нивоа во рамките на секоја земја за решавање на проблемот со насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам. Тие ја истакнаа важноста од рехабилитација и реинтеграција на поранешните сторители на терористички дела во општеството, како и враќањето на „странските терористички борци“ и членовите на нивните семејства, забележувајќи дека „поединците честопати се враќаат назад во истите средини во кои тие за првпат биле радикализирани кон насилство. Императив е ние да ја пронајдеме правата мешавина на одговори,

1 Види, на пример, Претседавање со ОБСЕ, *Препораки на Претседателството од Интерлакен*, 29 април 2014 година, <https://www.osce.org/cio/118146?download=true>.

2 Види, на пример, „Министерска декларација на ОБСЕ за спречување и спротивставување на насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам“, 4 декември 2015 година, <https://www.osce.org/cio/208216?download=true>.

3 Види, на пример, *Декларација на ОБСЕ за зајакнување на напорите на ОБСЕ за спречување и спротивставување на тероризам*, 9 декември 2016 година, <https://www.osce.org/cio/288176?download=true>.

4 Види, на пример, ОБСЕ/ПМО, „Препораки од широката Конференција на ОБСЕ од 2017 година за „спречување и спротивставување на насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам“, документ за гледиштето на Претседателството, мај 2017 година, <https://www.osce.org/secretariat/327731?download=true>.

5 ОБСЕ/ПМО, *Повратниот тек на странски терористички борци (СТБ): Предизвици за регионот на ОБСЕ и пошироко*, 10–11 мај 2018 година, Рим, <https://www.osce.org/chairmanship/377557?download=true>.

односно интервенции за да го заштитиме општеството и да помогнеме на оние кои сакаат и се подготвени да се испупат.⁶

Ефикасните и одржливи програми за рехабилитација и реинтеграција (P&P) се од суштинско значење за долгорочно решавање на проблемот поврзан со насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам, и, како што е истакнато во Националната стратегија на Канада за спротивставување на радикализација која води кон насилство, со овие програми може да се надолжни работата на „агенциите за безбедност и полицијата во поглед на вршење на мониторинг, спроведување на истраги и посоодветно градење на случаи што ќе можат да бидат предмет на постапките предвидени во рамките на кривичната правда. Програмите за исклучување/откажување од насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам (НЕРВТ), насочени кон оние лица кои директно се вклучиле во идеолошко мотивирано насилство, претставуваат друг начин на ублажување на потенцијалната закана што произлегува од таквите лица.⁷ Рехабилитацијата и реинтеграцијата претставуваат област која сè повеќе и позабрзано го привлекува вниманието на државите во регионот на ОБСЕ, а тоа се должи на поголем број причини.

Првата причина е порастот на бројот на лица кои се кривично гонети поради тероризам. По терористичките напади од септември 2001 година, во Соединетите Американски Држави, контратерористичката правна рамка прогресивно се прошири и тоа доведе до зголемување на бројот на терористички престапници да издржуваат затворски казни.⁸

Втора причина е фактот дека во некои делови на подрачјето на ОБСЕ се изрекуваат релативно кратки затворски казни на терористичките престапници. Од 2015 година па наваму, само во Југоисточна Европа десетици лица се осудени за терористички престапи и отслужиле или издржуваат затворски казни. Меѓутоа, Југоисточна Европа, на целиот континент, спроведува некои од најкратките казни што се изрекуваат во врска со тероризам,⁹ со тоа што сторителите во овој регион, најверојатно, ќе поминат, просечно, само околу седум години во затвор.¹⁰

Трета и тесно поврзана причина е дека многу лица инволвирани во терористичка активност на крајот ќе бидат ослободени од затвор, обично на релативно млада возраст, и истите тие повторно ќе влезат во општествениот живот. На овие поранешни затвореници ќе им треба поддршка ако сакаат да станат мирни и продуктивни членови на општеството. Во некои случаи, треба да се размисли за нивно преместување во различни градови или заедници.

6 ОБСЕ, „Како што се развиваат терористичките трендови, ние треба да работиме заедно за да останеме еден чекор напред – главна порака на отворањето на Конференцијата на ОБСЕ во Братислава“, соопштение за медиумите, 25 март 2019 година, <https://www.osce.org/chairmanship/415163>.

7 Јавна безбедност Канада, *Национална стратегија за спротивставување на радикализација кон насилство*, 2018 година, стр. 16–17, <https://www.publicsafety.gc.ca/cnt/rsics/pblctns/ntnl-strtg-cntmg-rdclztn-vlnc/index-en.aspx>.

8 Сара Марсден, *Реинтегрирање на екстремисти: „Дерадикализација“ и Дезистенција* (Њу Јорк: Палгрејв, 2017 година), стр.7.

9 Адријан Штунци, „Странски борци и домашни цикадисти од Западен Балкан: Трендови и импликации“, *ЦБТ Сентинел, август 2019 година*, стр.21., <https://ctc.usma.edu/app/uploads/2019/08/CTC-SENTINEL-072019.pdf>.

10 Владо Азиновиќ, Регионален извештај: *Разбирање на насилниот екстремизам во Западен Балкан, Британски совет*, јуни 2018 година, стр.7., https://www.britishcouncil.me/sites/default/files/erf_report_western_balkans_2018.pdf.

Четвртата причина е подоброто препознавање на важната улога што иницијативите за рехабилитација и реинтеграција може да ја имаат (а која е поврзана со експертизата и другите придонеси на поголем број на институции и актери од различни сектори и дисциплини) за минимизирање на рецидивизмот поврзан со тероризам.

Петтата причина е зголемениот број на лица кои се враќаат од конфликтните зони во Ирак и Сирија и кои можеби се радикализирани кон насилство, но кои, од различни причини, можеби нема да завршат во затвор. На пример, некои може да избегнат да бидат осудени од страна на судот поради предизвиците што можат да се јават во поглед на обезбедување на сведоштво од страна на очевидец со кое би се докажало присуството и улогата на обвинетиот во конфликтната зона.¹¹ Успешното повторно враќање во општеството на овие повратници претставува како безбедносен, така и хуманитарен императив. Голем број на земји од подрачјето на ОБСЕ, вклучително и од регионот на Југоисточна Европа, во моментот се соочуваат со овој предизвик.

Конечната причина зошто се посветува поголемо внимание на рехабилитацијата и реинтеграцијата е признанието дека многу земји немаат воспоставено програми за поддршка на напорите за рехабилитација и реинтеграција. Некои земји немаат доволно експертиза, ресурси и други капацитети (како на институционално, така и на професионално и на практикантско ниво) потребни за развој, спроведување и одржување на вакви програми. На пример, некои земји во Југоисточна Европа и во други делови од подрачјето на ОБСЕ хронично страдаат и се соочуваат со недоволен број на работен кадар и недоволна специјализирана експертиза, како што тоа е случај со службите за психосоцијална заштита и казненопоправните институции. Во овие земји, исто така, постои недостиг на доверба помеѓу различните актери и нема доволно мултиактерска култура на соработка, а кои работи често пати претставуваат клучни состојки за развивање на сеопфатен пристап за успешна рехабилитација и реинтеграција.¹² Во согласност со студијата објавена во 2017 година, иако постојат стратегии и планови на хартија, напредокот во процесите на развивање и спроведување на програми за рехабилитација и реинтеграција не е насекаде на исто задоволително ниво во земјите од Југоисточна Европа.¹³

Иницијативите за рехабилитација и реинтеграција можат да се поделат во две широки категории: на такви што се фокусираат на затворското опкружување, каде што терористички или насилни екстремистички сторители издржуваат казни и на такви што се фокусираат на непритворски места, односно опкружувања, каде што со програмите за рехабилитација и реинтеграција се опфаќаат не само поранешни сторители, туку и лица кои биле поврзани со тероризам и насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам и кои сè уште не се осудени за такви кривични дела. Мултилатералните тела и другите организации најмногу посветуваат внимание на затворската средина и тие во процесот имаат генерирано најразлични упатства и рамки, добри практики и програми за обука што имаат за цел спречување на затворите да станат жаришта на

11 Ibid.

12 Совет за регионална соработка (СРС), *Игра на чекање: Проценување и одговарање на заканата од враќањето на странски терористички борци во Западен Балкан*, 2017 година, <https://www.rcc.int/pubs/54/a-waiting-game-assessing-and-responding-to-the-threat-from-returning-foreign-fighters-in-the-western-balkans>.

13 Штунци „Странски борци од Западен Балкан“, стр. 21. Види, исто така, Албина Соргуц, „Босна има план, но нема пари да се бори против радикализација“, *Детектор*, 28 декември, 2018 година, <http://detektor.ba/en/bosnia-has-plan-but-no-money-to-fight-radicalisation/>.

насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам и поддржување на програми за рехабилитација и реинтеграција што се насочени кон терористички сторители и други лица кои можеби се радикализирале додека биле затворени (види Анекс 1).

Фокусирајќи се на *непритворскиот* простор, овој Водич на ОБСЕ настојува да ги надолжни ваквите напори. Тој нуди ресурс за земјите, особено на тие од Југоисточна Европа, да се посветат на тоа како тие би можеле најдобро да се справат со предизвиците и потребите што се јавуваат при реализација на активности на рехабилитација и реинтеграција надвор од затворската средина. И покрај ваквото фокусирање на непритворскиот простор, во овој Водич се препознава важноста што ја имаат иницијативите за рехабилитација и реинтеграција кои се реализираат во насока на помагање на престапниците додека тие сè уште се во затвор и во истиот се забележува дека рехабилитацијата и реинтеграцијата претставуваат основно начело на човековите права во затворската средина.¹⁴

Неодамна објавениот водич на ОБСЕ/ОДИХР со кој се адресира предизвикот на „странските терористички борци“ во рамките на човековите права, опишува неколку од основните параметри што ги имаат овие иницијативи. На пример, во Водичот се забележува дека со нив треба да се обидеме да се осигуриме дека поединците се откажуваат и ги пренасочуваат своите иднини подалеку од насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам, при што тоа може да доведе до намалување на секоја закана што тие ја претставуваат, а во некои случаи тоа може и да помогне на други да се оддалечат од насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам (НЕРВТ); тие треба да бидат сеопфатни, доброволни, со нив треба да се внимава да не се зајакне стигматизацијата и да се внимава да не се предизвика директна или индиректна дискриминација; и тие треба да ги одразуваат родово специфичните потреби и предизвици на повторната реинтеграција на жените (како и на мажите) во општествен контекст¹⁵ што силно е оспоруван.

Овој Водич се заснова на насоките што се дадени во Водичот на ОБСЕ/ОДИХР, односно овој Водич на креаторите на политики, практичарите и локалните актери им обезбедува практични насоки за прашањата што треба да се разгледаат, за предизвиците што треба да се надминат, за тоа какви партнерства треба да се развиваат, какви кадри и со каква стручност треба да се мобилизираат, какви капацитети треба да се зајакнат при развивањето на програми кои имаат за цел да помогнат на радикализираните лица да се откажат од нивниот пат кон насилство, односно да се ресоцијализираат, при што тоа не ги опфаќа само „странските терористички борци“ во својство на повратници како и членовите на нивните семејства кои сè уште не се кривично гонети, туку и насилните екстремистички престапници кои веќе ги имаат отслужено нивните затворски казни. Овој

14 Во членот 10.3 од Меѓународниот пакт за граѓански и политички права се предвидува дека „казненопоправниот систем треба да опфаќа третман на затвореници чија основна цел ќе биде нивна преобразба и социјална рехабилитација“.

15 Насоки за адресирање на закани и предизвици што произлегуваат од „странските терористички борци“ во рамките на човековите права на Канцеларијата за демократски институции и граѓански права на ОБСЕ (ОДИХР), [во понатамошниот текст Насоки на ОБСЕ/ОДИХР за постапување со странски терористички борци], септември, 2018 година, стр.61 – 62, <https://www.osce.org/odihr/393503>. Меѓу другото, со овие насоки, исто така, се предвидува дека ваквите иницијативи треба да се „засноваат на индивидуализирани процени на ризик и потреби кои, меѓу другото, ќе ги земат редвид личните мотивации на поединците, природата и нивото на нивна вмешаност во насилни дејства и потенцијалната виктимизација што тие самите можеле да ја искушат, како и тоа дека тие треба да бидат цврсто вградени во рамките на пошироките мерки за спречување на насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам и дека со истите треба ефикасно да се адресираат незадоволствата и структуралните социјални неповолни состојби што претставуваат плодна почва за појава на терористичка радикализација“. Види стр.53.

Водич, исто така, е релевантен за развивање на програми за лица кои се предмет на изрекување на алтернативни мерки, како што се пробациски мерки или условно ослободување со надгледување, суспендирани или одложени казни, работа во заедницата и реституција, како и потпишување на изјави во кои поединците ветуваат дека нивното поведение ќе се подобри (peace bonds).¹⁶

Препознавајќи ја потребата од развивање на приспособени, контекстуално и конфликтно-сензитивни пристапи кон таквиот предизвик, во Водичот се нагласува **серија на начела со кои треба да се поддржат сите напори за непритворска рехабилитација и реинтеграција:**

- На често скептичната јавност политичките лидери треба да ја објаснат вредноста и важноста на програмите за рехабилитација и реинтеграција;
- Со програмите за рехабилитација и реинтеграција треба да се адресираат сите форми на насилан екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам;
- Акцентот треба да се става повеќе на откажување/повлекување од насилство (менување на однесување), отколку на дерадикализација (промена на верувања);
- Особено е важно да се вклучат поголем број на актери и сектори;
- Важно е да постои пропорционалност и континуитет кај иницијативите за рехабилитација и реинтеграција;
- Иницијативите за рехабилитација и реинтеграција внимателно треба да бидат осмислени и со истите треба да се ублажува стигмата, а истовремено и да се остава впечаток дека на корисниците на програмите за рехабилитација и реинтеграција не им се дава некој посебен третман;
- Треба да се направат напори да се подготват и вклучат заедниците чие учество и поддршка во програмите за рехабилитација и реинтеграција се клучни за добар успех на самите програми;
- Со пристапите за рехабилитација и реинтеграција треба да се биде чувствителен, односно честопати тие треба да ги опфаќаат уникатните потреби на жените и децата;
- Програмите за рехабилитација и реинтеграција треба да се потпираат на веќе постојните капацитети, но, доколку постои потреба, тие треба и да ги зајакнуваат веќе постојните капацитети;
- Сите програми за рехабилитација и реинтеграција треба да вклучуваат теорија на промена за да се измери влијанието што одредена програма може да го има во дадена средина.

Публикацијата е напишана за **креаторите на политики** кои работат на развивање на политики, стратегии, акциски планови и програми од областа на спречување и спротивставување на насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам. Таа, исто така, има за цел да ја подигне свеста за предизвиците и клучните прашања што треба да се разгледаат и ја потенцира важноста на соработката помеѓу креаторите на политики и практичарите при процесите на развивање и операционализирање на програми насочени кон непритворската рехабилитација

¹⁶ За дискусија за примена на административни мерки во случаи на тероризам и насилан екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам, видете, на пример, *Извршен комитет за контратероризам на Обединетите нации (ИККОН), Загриженост за потенцијалните ризици што можат да произлезат од претстојното ослободување на затворени странски терористички борци, Предупредување за нови трендови од ИККОН (UNCTED Trends Alert)*, јули 2018 година, https://www.un.org/sc/ctc/wp-content/uploads/2018/07/Trends_Alert_July_2018.pdf; и *Глобален форум за контратероризам (ГФКТ), Иницијатива за адресирање на животниот циклус на радикализацијата кон насилство: Препораки за ефикасна примена на соодветни алтернативни мерки за престани поврзани со тероризам, септември 2016 година*, <https://www.thegcfc.org/Portals/1/Documents/Lifecycle%20Toolkit-documents/English-Effective-Use-of-Appropriate-Alternatives.pdf?ver=2016-09-13-141050-207>.

и реинтеграција. Во Публикацијата се предлагаат начини за надминување на предизвиците и зајакнување на соработката.

Исто така, Водичот е напишан и за **локалните актери**. Тие вклучуваат општински и други поднационални власти, локални практичари и професионалци, како и актери од граѓанското општество, а кои треба да се вклучат во процесите на дизајнирање и спроведување на програми за непритворска рехабилитација и реинтеграција. Овој Водич го осветлува спектарот на прашања што треба да се земат предвид и да се постават кога едни такви програми се дизајнираат и операционализираат.

По воведното Прво поглавје, во Второто поглавје се објаснуваат клучните концепти на овој Водич. Поголавјето започнува со испитување на природата и обемот на термините како што се „радикализација која води кон тероризам“, а потоа се дава опис на спектарот на политики и програми што спаѓаат во доменот на спречување и спротивставување на насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам (С/СНЕРВТ).

Во Третото поглавје се опишува зголемениот интерес за програмите за рехабилитација и реинтеграција, како и тековните дебати во однос на тоа дали целта на таквите програми треба да биде „откажувањето“ или „дерадикализацијата“, или, пак, целта треба да биде некоја комбинација на овие два процеса. Во Третото поглавје, исто така, се појаснува како непритворските програми за рехабилитација и реинтеграција се разликуваат од интервенциите за спречување и спротивставување на насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам (С/СНЕРВТ) што се фокусираат на поединци во некривичниот простор, како и тоа какво е влијанието што притворската верзија го има врз непритворската верзија на програми за рехабилитација и реинтеграција.

Четвртото поглавје се фокусира на законските и политичките рамки со кои би се овозможил развој и примена на навремени, соодветни и приспособени програми и мерки за непритворска рехабилитација и реинтеграција.

Како што е објаснето во Петтото поглавје, процесот на развивање и спроведување на програми за непритворска рехабилитација и реинтеграција има тенденција да вклучува процес на разгледување на одреден број на клучни теми и заеднички елементи. Во исто време, важно е да се признае дека овие иницијативи доаѓаат во различни форми и големини, а, меѓу другото, носителите на самите овие иницијативи црпат оперативни информации од страна на нивните специфични цели (вклучувајќи поединци и семејства и други членови на заедницата) и од релевантните локални и општествени, културни и историски контексти, односи во заедницата и капацитети.

Во Шестото поглавје се дава опис на некои од различните категории на интервенции или поддршка што со овие програми се обезбедуваат во насока на задоволување на различните потреби, односно зајакнување на слабостите кај оние поединци кои се вклучиле во насилен екстремизам. Тие вклучуваат давање психосоцијална, социоекономска и идеолошка поддршка.

Во Седмото поглавје фокусот се става врз давателите на интервенции - разновиден спектар на професионалци, практичари и други актери од различни дисциплини во и надвор од рамките на владата. Тие вклучуваат „поранешни припадници“, психолози, психијатри и други даватели на психосоцијална нега, верски советници, организации на граѓанското општество (ОГО), пробациски службеници, како и членови на семејството. Една ваква разноликост ја зголемува веројатноста за посоодветно адресирање на низата на сложени проблеми кои довеле до тоа одредено лице да се впушти по патот на насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам.

Осмото поглавје се осврнува на едно од најсложените прашања што се однесува на процесот на операционализирање и одржување на интервенции за непритворска рехабилитација и реинтеграција: овозможување на ефикасно споделување на информации и соработка помеѓу повеќе актери. Во поглавјето се дадени примери за тоа како такво нешто е постигнато во различни земји од подрачјето на ОБСЕ.

Во Деветтото поглавје се нагласуваат некои од компаративните предности на владините и невладините актери во програмите за непритворска рехабилитација и реинтеграција и се нагласува потребата од обезбедување на соодветна поделба на трудот помеѓу нив со цел да се зголемат нивните придонеси и да се подобри ефектот на програмата.

Десеттото поглавје од Водичот се занимава со потребните капацитети и предизвици - како на институционално, така и на индивидуално ниво - со кои земјите би можеле да се соочат доколку посакаат да развиваат и одржуваат програми за непритворска рехабилитација и реинтеграција. Дискусијата јасно дава до знаење дека во отсуство на одредени основни капацитети, земјите би се мачеле да испорачаат специјализирани и насочени интервенции, како и други услуги поврзани со еден сеопфатен пристап кон непритворска рехабилитација и реинтеграција.

Во Единаесеттото поглавје се разгледува важноста на фактот дека треба да се осигуриме дека иницијативите за непритворска рехабилитација и реинтеграција ги земаат предвид чувствителностите во однос на полот и возраста, особено со оглед на посебните потреби на жените и децата и уникатните ризици со кои тие се соочуваат. Во ова Поголавје се наведуваат неколку специфични начини на одговор на предизвиците што можат да се јават при работата со жени и деца повратници.

Во Дванаесеттото поглавје идентификувана е низа на начела со кои треба да се поддржат сите напори за непритворска рехабилитација и реинтеграција.

Овој Водич е креиран врз основа на информациите, искуствата и лекциите научени при процесите на спроведување на голем број на различни иницијативи во земјите учеснички во ОБСЕ, како и врз основа на постојни прирачници, водичи и упатства, од кои повеќето се фокусираат на затворската рехабилитација и реинтеграција. Многу од овие последните се наведени во Анекс број 1. Во Анекс број 2 се дадени примери за различни видови на непритворски програми што се применуваат во рамките на подрачјето на ОБСЕ за справување со случаи на насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам. Во тие описи се истакнува една од работите што постојано се повторува во Водичот: не постои универзален пристап за дизајнирање и имплементирање на вакви програми.

2. Клучни концепти

2.1 Разбирање на насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам

Постојат различни правни, политички и академски дефиниции за „тероризам“, „радикализација“ и „насилен екстремизам“. Овие дефиниции имаат различни цели и не секогаш се усогласени. Напорите за зајакнување на меѓународната соработка и споделување и промовирање на добри практики понекогаш се и попречувани како резултат на таквите разлики.

Всушност, поимот **„насилен екстремизам“** ретко е дефиниран, но, генерално, тој се однесува на акти на насилство што се оправдани или поврзани со верската, општествената или политичката идеологија што се заснова на екстремизам. Концептот на насилен екстремизам е поширок и поекспанзивен во споредба со тероризмот бидејќи тој прифаќа какво било насилство, сè додека неговата мотивација се смета за екстремистичка.¹⁷

Според Венецијанската комисија на Советот на Европа, за да се квалификува *„поттикнувањето на социјален, расен, етнички или верски раздор“* како *„екстремистичка активност“*, дефиницијата треба експлицитно да содржи елемент на насилство.¹⁸ Ниту Обединетите нации, ниту Европската Унија имаат официјална дефиниција за „насилен екстремизам“. Сепак, со Акцискиот план на генералниот секретар на Обединетите нации за спречување на насилен екстремизам за 2015 година, навистина, се потврдува дека „насилниот екстремизам опфаќа поширока категорија на манифестации во поглед на кои постои ризик дека преку спојување и помешување на поимите [„насилен екстремизам“ и „тероризам“] може да дојде до оправдување на премногу широка примена на контратерористички мерки, вклучувајќи и примена на такви мерки против форми на однесување што не треба да се квалификуваат како терористички дела.“¹⁹

Поимот **„радикализација“** се однесува на процес во кој едно лице сè повеќе се залага и поддржува екстремистички идеи. Радикализацијата, вообичаено, не резултира само од едно влијание, туку тоа

17 Види Андру Глазард и Мартин Зеутен, „Насилен екстремизам“, GSDRC, Professional Development Reading Pack, No. 34, февруари 2016 година, https://assets.publishing.service.gov.uk/media/57a0895ae5274a31e000002c/Violent-extremism_RP.pdf; и Петар Њуман, *Спротивставување на насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам: Идеи, препораки и добри практики од регионот на ОБСЕ, ОБСЕ, 28 септември 2017 година.*

18 Совет на Европа, Венецијанска комисија за демократија преку правото (Венецијанска комисија), „Мислење за Федералниот закон за борба против екстремистичка активност на Руската Федерација“, Мислење бр. 660/2011, усвоено од страна на Венецијанската комисија на нејзината 91 пленарна седница (Венеција, 15-16 јуни 2012 година), став. 36, [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2012\)016-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2012)016-e).

19 Генерално собрание на Обединетите нации, Акциски план за спречување на насилен екстремизам: Извештај на генералниот секретар, Седумдесетта седница, A/70/674, 24 декември 2015 година, http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/70/674.

резултира од сложена мешавина на фактори и динамики. Се работи за концепт што е различно толкуван. Во некои случаи, терминот се користи на начин на кој се сугерира имплицитна врска помеѓу радикални идеи и насилство. Ова е проблематично не само од причина што не сите што имаат радикални (или екстремистички) идеи нема да се впуштат или поддржат насилно дејство, туку и поради фактот што тие имаат право да имаат сопствени идеи – без оглед на нивната природа, а тоа е заштитено во меѓународното право како основно човеково право.²⁰

Покрај тоа, како што забележа претставникот на ОБСЕ за слободата на медиуми во 2012 година, „нема безбедност без слободни медиуми и слободно изразување. Медиумите не треба да бидат криминализирани поради придонесот што тие го прават во однос на јавната расправа. Напротив, медиумите можат да имаат одлучувачка заштитна улога во општеството со информирање на јавноста за опасностите од тероризмот и зголемување на свеста за оваа постојана закана.“²¹

ОБСЕ е свесна дека е потребно да се посвети поголемо внимание при употребата на одредени термини во областа на контратероризмот. ОБСЕ ја објаснува **„радикализацијата која води кон тероризам“** како динамичен процес во кој едно лице на крајот го прифаќа терористичкото насилство како возможно, па дури и како легитимен курс на дејствување. Иако не мора да значи, ова можеби на крајот ќе го наведе лицето да се заземе за терористички активности, да дејствува во нивна поддршка или да се вклучи во нивно извршување.²² Во правец на ваквото разбирање е и фактот што ОБСЕ намерно го користи поимот **„насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам (НЕРВТ)“**, со што се имплицира дека одредени случаи на насилен екстремизам и радикализација не мора да значи дека ќе резултираат во тероризам.

2.2 Програми и стратегии за спречување и спротивставување на НЕРВТ

Поимот **„спречување и спротивставување на насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам (С/СНЕРВТ)“** се однесува на спектар на политики, програми и интервенции насочени кон спречување и спротивставување на екстремизам што е поврзан со терористичка радикализација. Рамката што ОБСЕ ја има усвоено ја нагласува врската помеѓу радикализацијата/екстремизмот и противправните акти на тероризам.

На овој начин, ОБСЕ експлицитно ја нагласува важноста за зачувување на основните слободи кога се преземаат активности од областа на спречувањето на овие безбедносни закани.

20 Правото на слобода на мислење и изразување е заштитено со членот 19 од Меѓународниот пакт за граѓански и политички права. Тој предвидува дека секој има право да има свое мислење без притоа некој да му се меша од трета страна. Покрај тоа, со слободата на изразување се заштитува и изразувањето на гледишта и идеи што вознемируваат, навредуваат или шокираат, а кои гледишта или идеи некој може да ги смета како радикални или екстремистички.

21 „Претставникот за слобода на медиумите на ОБСЕ ги поздравува одлуките на Врховниот суд на Русија со кои се штити јавната дискусија за прашања од областа на тероризмот и екстремизмот“, соопштение за печат, 13 февруари 2012 година, <https://www.osce.org/fom/88117>.

22 ОБСЕ, *Спречување на тероризам и спротивставување на насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам: Заеднички пристап помеѓу полицијата и заедницата*, февруари 2014 година, <https://www.osce.org/secretariat/111438?download=true>. Заедничка објава на ОБСЕ/Претседателството и Канцеларијата за демократски институции и човекови права, Варшава.

Спречувањето и спротивставувањето на насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам претставува процес кој не е присилен по природа (на пример, не вклучува апсења, истраги и кривичен прогон). Наместо тоа, спречувањето и спротивставувањето на насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам се фокусира на спречување и спротивставување на процеси на радикализација што можат да резултираат во тероризам; адресирање и намалување на незадоволства и структурно општествени, економски и политички проблеми што би можеле да претставуваат погодна средина за развој на насилен екстремизам; давање помош на оние кои веќе се радикализирани кон тероризам со цел да се ослободат од таквата активност или да се дерадикализираат и реинтегрираат во општеството; и создавање на отпорност кај заедницата кон насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам.

Како таков, „**контратероризмот**“, за разлика од спречување и спротивставување на насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам, се однесува на група активности што, првенствено, ги преземаат органите задолжени за спроведување на законот, разузнавачките служби, и понекогаш и армијата, а сето тоа „со цел да се спречат терористички заговори и да се растураат терористички организации“, при што кривичната правда се јавува како дел во кој лицата што извршиле терористички кривични дела се истражуваат и се доведуваат пред суд.²³ Иако државните власти се тие кои, првенствено, ги креираат и применуваат стратегиите од областа на спречување и спротивставување на насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам, во нивната имплементација, покрај владините актери, можат да се вклучат и широк спектар на чинители како што се локалните и други поднационални власти, граѓанското општество и приватниот сектор. Како такви, напорите за спречување и спротивставување на насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам најдобро можат да се разберат како програми и политики со кои се **дополнуваат** традиционалните контратерористички пристапи.

Друга аналогна или преклопувачка терминологија што се користи во Меѓународната заедница ги вклучува поимите: „спротивставување на насилен екстремизам“ (СНЕ), „спречување на насилен екстремизам“ (СНЕ) и „спречување и спротивставување на насилен екстремизам“ (С/СНЕ). „Спречување и спротивставување на насилен екстремизам“ претставува широк поим што опфаќа активности што владините и невладините актери ги спроведуваат во насока на спречување и ублажување на насилен екстремизам преку примена на неприсилни мерки. Самите мерки се обединети во нивната цел, а тоа е справување со двигателите на насилниот екстремизам. Индивидуално, организациите за развој и практичарите повеќе сакаат да го применуваат едниот поим „спречување на насилен екстремизам“ или, пак, другиот „спротивставување на насилен екстремизам“. На пример, поимот „спречување на насилен тероризам“, повеќе се користи во рамките на Обединетите нации (не вклучувајќи го Советот за безбедност и неговите односни супсидијарни тела како што е Комитетот за контратероризам на Обединетите нации и Извршниот директорат за контратероризам на Обединетите нации) и кај агенциите за развој. Често пати со развојни алатки и интервенции, со него се нагласува решавањето и справувањето со проблемите и основните причини кои претставуваат плодна почва за појава на тероризам, како што се слабото и лошо владеење, општествените или економски структури што исклучуваат, како и недоволната едуцираност.²⁴ Сепак, во поглед на конкретните цели и дејства што се преземаат на терен, често пати

23 Њуман, Спротивставување на насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам: стр. 71–72, <https://www.osce.org/chairmanship/346841?download=true>.

24 Генерално собрание на Обединетите нации, Акциски план за спречување на насилен екстремизам.

постои мала разлика помеѓу спречување на насилен екстремизам и спротивставување на насилен екстремизам.²⁵ Како што е случај тоа со спречување и спротивставување на насилен екстремизам, и овие две активности, во суштина, се составени од проактивни и превентивни напори. Всушност, според Програмата за развој на Обединетите нации „обично може да се направи разлика помеѓу спротивставување на насилен екстремизам што се фокусира на спротивставување на активности што ги преземаат постојните насилни екстремисти“ и „спречување на насилен екстремизам, активност што се фокусира на спречување на понатамошно ширење на насилен екстремизам“, но, „во пракса иницијативите често ќе дејствуваат на двете полиња, преку примена на комбиниран пристап“²⁶. Таков е случајот особено во контекст на програмите или интервенциите што се фокусираат на откажување од насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам и повторна ресоцијализација на поединци кои можеби биле вклучени, односно подложни на тероризам или насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам.

Спектарот на активности, програми и видови на ангажман, кои спаѓаат во рамките на мерките од областа на спречување и спротивставување на насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам, е широк и вклучува напори што се преземаат на меѓународно, регионално, национално, субнационално и индивидуално ниво, како и на ниво на заедница.²⁷

Креаторите на политики и практичарите задолжени за спречување и спротивставување на насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам одвреме-навреме се мачеа да исцртаат јасни граници помеѓу програмите за спречување и спротивставување на насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам и програмите иницирани во рамките на добро засновани области како што се: развој и намалување на сиромаштија, решавање на конфликти, градење на мир, добро владеење и образование. Двата вида на програми се дизајнирани во насока на спротивставување на факторите кои претставуваат двигатели на насилен екстремизам во конкретни локации: радикализирани ментори, екстремистички социјални мрежи, желба за одмазда, потрага по сопствениот статус и мноштво други мотивирачки, овозможувачки и структурални фактори. Генерално земено, со таквите напори се има за цел да се таргетираат оние поединци кои, конкретно, се идентификувани како „подложни на ризик“ или „ранливи и склони“ да бидат привлечени кон насилство, како и лица кои се радикализирале кон екстремистичко насилство или на друг начин се поврзани со насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам (НЕРВТ).²⁸

Трите општи начини на категоризација на програмирањето на активности од областа на спречување и спротивставување на насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам се според **видот**: зголемување на свеста и обуки, подобрување на довербата, дијалогот и стратешките

25 Кралски институт за безбедност на Велика Британија (RUSI) и CIVILPOL, Оперативни насоки за подготовка и имплементација на конкретни активности финансирани од Европската Унија за борба против тероризам и насилен екстремизам во трети земји, Европска комисија, ноември 2017 година, https://ec.europa.eu/europeaid/sites/devco/files/eu-ct-cve-guidelines-20171213_en.pdf.

26 Програма на Обединетите нации за развој, *Патување кон екстремизмот во Африка: Двигатели, побуди и точката од која нема враќање во однос на рерутирањето*, 2017 година, <http://journey-to-extremism.undp.org/content/downloads/UNDPJourneyToExtremism-report-2017-english.pdf>.

27 Џорџија Холмер и Петар Баумен, *Правење на сеопфатна анализа пред дејствување: Аналитички алатки за разбирање и креирање на програми за спречување и спротивставување на насилен екстремизам*, Институт за мир на Соединетите Американски Држави, август 2018 година, <https://www.usip.org/publications/2018/09/taking-stock-analytic-tools-understandingand-designing-pcve-programs>.

28 Џејмс Капил и Мартин Зеутен, *Спротивставување на насилен екстремизам и намалување на ризици: Водич за дизајнирање и евалуација на програми*, Извештај од Bajmhan, RUSI, 8 јуни 2016 година, https://rusi.org/sites/default/files/20160608_cve_and_rr.combined.online4.pdf.

комуникации; според **корисниците**: заедница/група (вклучувајќи го семејството) или поединец; и според **функцијата**: превенција, интервенција и рехабилитација и реинтеграција. Разликите помеѓу овие категории, треба да се потенцира, корисни се за целите на планирање и процена, но тие ретко се јасни, особено во практиката. На пример, некои програми може да потпаѓаат под повеќе од една функционална област или тип.

Програми за превенција се програми што вообичаено се дизајнирани за да се создаде отпорност кај заедницата против насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам и општествена кохезија со цел намалување на нивната привлечност. Овие програми, со кои се таргетираат заедници што сè уште не се радикализирани кон насилство, се јавуваат во различни форми. На пример, тие можат да вклучуваат учење за мирот и толеранцијата; промовирање на човековите права и доброто владеење; стручни обуки и менторства; подигање на свеста за заканата од насилен екстремизам во училиштата и соседствата; кампањи за информирање на јавноста и дебати во заедницата за чувствителни теми; дебати во рамките на една иста верска заедница и дебати помеѓу повеќе различни верски заедници; програми за зајакнување на жените и младите; градење на капацитети кај наставниците и лидерите на заедницата во насока на нивно вклучување во активности од областа на спречување и спротивставување на насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам; медиумски пораки и контранаративни кампањи, како и градење доверба помеѓу заедницата и органите задолжени за спроведување на законот. Во контекст на јавното здравство ова се нарекува „примарна превенција“.

Програми за интервенции вообичаено се програми насочени кон лица што се изложени на ризик²⁹, а со истите се настојува да се интервенира во патеката на лицето додека тоа се движи кон терористичка радикализација и не ја преминало линијата на криминална активност. Програмите, вообичаено, се доброволни и можат да вклучуваат: психосоцијална поддршка, менторство, семејно советување, културни или рекреативни активности, теолошка/доктринарна дебата, едукација, обука за вработување и поддршка за вработување, како и механизми за упатување. Од аспект на јавното здравство овие програми се класифицирани како „секундарна превенција“.

Програмите за рехабилитација и реинтеграција (P&P) се насочени кон поединци кои се радикализирани кон насилство (вклучувајќи сторители на терористички активности и други лица), а понекогаш, исто така, и кон нивните семејства, но и кон други поединци кои иако сè уште не влегле во затворскиот систем можеби покажуваат одредени знаци на одредено ниво на поддржување на насилен екстремизам, вклучувајќи лица кои се вратиле од териториите што претходно биле под контрола на Исламската Држава на Ирак и Левантот (ИДИЛ) – Даеш. Програмите за рехабилитација и реинтеграција може да се реализираат во затвори или непритворски места како што се заедниците, но тие можат да бидат и дел од пробациски активности што можат да се реализираат во затворска средина или во самата заедница. Имајќи предвид дека тие често се насочени кон ресоцијализација, програмите за рехабилитација и реинтеграција можат да вклучуваат еден или повеќе елементи како што се верско, психолошко или семејно советување; стручна обука и обезбедување на работно место; образование; културни и рекреативни активности, и менторство.

29 Процесот на идентификување на лица и групи подложни „на ризик“ поминува низ различни препреки и чувствителности. Внимателно треба да се земат предвид индикаторите што се користат за идентификување на поединци кои се „подложни на ризик“ со цел да се избегне погрешна идентификација што може да резултира со штетни последици, односно стигматизација и маргинализација.

3. ДИСТИНКТИВНИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА НЕПРИТВОРСКАТА РЕХАБИЛИТАЦИЈА И РЕИНТЕГРАЦИЈА

Ова Поглавје на Водичот се осврнува на концептот, практиката и посебните карактеристики на непритворската рехабилитација и реинтеграција. Поглавјето започнува со разгледување на зголемениот интерес за иницијативите за рехабилитација и реинтеграција, во општи рамки, а потоа се дава опис на тековната дебата за тоа кои треба да бидат целите на таквите иницијативи. Потоа, во Водичот, во овој дел, се дава и преглед во однос на тоа колку овие иницијативи се слични или различни од интервенциите за спречување и спротивставување на насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам со кои се таргетираат поединци кои сè уште не извршиле кривично дело. На крајот, делот завршува со заклучок, односно објаснување за тоа како затворската форма на рехабилитација и реинтеграција влијае врз непритворската форма на рехабилитација и реинтеграција.

Земјите членки на ОБСЕ сè повеќе го насочуваат нивното внимание кон тоа како тие би можеле да операционализираат еден сеопфатен пристап за адресирање на закани што произлегуваат од тероризмот и насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам преку одмерена примена на традиционални контратерористички мерки (како што се апсење, притвор и ограничување на движење) заедно со различни мерки што се применуваат на полето на спречување и спротивставување на насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам, а кои вклучуваат превенција, интервенција и политики и програми за рехабилитација и реинтеграција.

3.1 Зголемен интерес за иницијативи за рехабилитација и реинтеграција

Особено **концептот на рехабилитација и реинтеграција** сè повеќе и повеќе го привлекува вниманието на националните и поднационалните власти, на граѓанското општество и други невладини актери, како и на мултилатералните тела како што се Обединетите нации, Глобалниот форум за контратероризам, Европската Унија и Советот на Европа. (Причините за овој растечки интерес се наведени во Првото поглавје на овој Извештај).

Во последниве години, приспособените програми за рехабилитација и реинтеграција што се фокусираат на тероризам и насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам добиваат на значење: со некои се таргетираат затворени насилни екстремисти; со други се работи со поединци кои преминуваат од затворска средина назад во општеството; а со трета категорија на такви програми фокусот се става на поединци кои делумно биле во контакт со терористички активности или насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам, но никогаш не биле обвинети за таквата нивна активност, односно никогаш не биле осудени за кривично дело (но, можат да бидат предмет на „административни мерки“) или, пак, поединци кои се обидуваат да се откажат, односно да се оддалечат од насилна екстремистичка група. Ваквите програми сè повеќе и повеќе се искористуваат за да се даде поддршка на поединци кои се враќаат или преселуваат од Ирак или Сирија, а кои не се предмет на кривичен прогон, односно за кои се проценува дека имаат потреба од помош за да можат да се реинтегрираат во нивната заедница.

Програмите за рехабилитација и реинтеграција се разликуваат во однос на нивните цели, компоненти, даватели на интервенција и природата на учество - дали доброволно или не. Некои се предводени од страна на влади, други од страна на организации на граѓанското општество или невладини актери, а некои вакви програми вклучуваат и јавно-приватно партнерство. (Во Анекс 2 дадени се примери за различни типови на програми.) Повеќето програми опфаќаат низа интервенции што може да вклучуваат идеолошко и/или психосоцијално советување, стручна обука, вработување, сместување, образование и културни или рекреативни активности. Бидејќи лицата и нивните семејства кон кои се насочени овие програми се ранливи со голем број на потреби што би требало да им се задоволат, без разлика дали тие се од практичен, психосоцијален и/или идеолошки карактер, мала е веројатноста дека само еден единствен актер би можел да ги адресира сите нивни ранливости и потреби. Па така, како што е дискутирано во Седмото поглавје, честопати се спроведува пристап во кој се овозможува да се вклучат разновидни практичари и професионалци.

3.2 Цели: Откажување од НЕРВТ наспроти дерадикализација

Вообичаено, програмите за рехабилитација и реинтеграција (како во неприговорска така и во притворска средина) имаат една или две цели: *откажување* (односно убедување на корисниците на програмата да се откажат од примена на насилство - промена во нивното однесување) - или — *дерадикализација* (односно менување на идеологијата на корисниците или нивните верувања - когнитивна промена).³⁰

Според Канцеларијата на Обединетите нации за борба против дрога и криминал (УНОДЦ), интервенциите што се однесуваат на откажувањето „се состојат од повеќе различни активности, вклучително: психолошко советување и поддршка, когнитивно-бихевиорални програми, интервенции на службите за социјална работа, верски дијалог, образование, стручна обука, креативни терапии, физикални терапии (на пример: јога, спорт, вежбање), семејна активност, социјални, културни и рекреативни активности.“³¹ За разлика од ова, интервенциите што се преземаат во делот на дерадикализацијата имаат обичај многу да се потпираат на посебно обучени верски специјалисти, ментори, психолози, психијатри, како и други стручни лица кои вршат работи од областа на менталното здравје и „поранешни припадници“.

Важно е да се дефинира целта на програмата за рехабилитација и реинтеграција - дали да се донесе промена во начинот на размислување или во однесувањето на целната личност, а ова е особено така за целите на евалуација (види Поглавје 5.7.). Покрај тоа, некои цели можат да бидат потешки за постигнување за разлика од другите. Многу експерти тврдат дека интервенциите за рехабилитација и реинтеграција што се насочени кон промена на однесувањето, најверојатно, ќе бидат поостварливи, поевтини да се реализираат и поефикасни за разлика од програмите со кои се сака да се променат верувањата.³² Други, пак, тврдат дека „улогата на идеологијата и имањето сопствен став“ е толку важна што „оставањето на [верувањата] на страна може да создаде поголем ризик од рецидивизам.“³³

Друго популарно размислување е тоа дека програмите за рехабилитација и реинтеграција треба да ги опфатат *двете цели*. На пример, Мрежата за подигање на свеста за опасностите од радикализација на Европската комисија (РАЧ) тврди дека „во пристапот кон реинтеграција, што се фокусира исклучително на дерадикализација, недостасува клучниот факт дека отргнувањето од екстремистички и терористички групи е работа која е предодредена и зависи од низа други

30 За дискусија за разликите помеѓу двете цели како и за тоа која цел е подобра во некои работи, а која полоша, видете, на пример, Марсден, *Реинтеграње на екстремисти* и Даниел Кохлер, *Разбирање на методите, алатките и програмите за дерадикализација во насока на спротивставување на насилен екстремизам* (Абингдон, Велика Британија: Рутлеџ, 2016 година)

31 Канцеларија за борба против дрога и криминал на Обединетите нации, *Прирачник за справување со насилни екстремистички затвореници и спречување на радикализација кон насилство во затворите* (Виена: Канцеларија за борба против дрога и криминал на Обединетите нации, 2016 година), стр.78., https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/Handbook_on_VEPs.pdf (во понатамошниот текст *Прирачник за спречување на насилен екстремизам на УНОДЦ*).

32 *ibid.*, стр. 71.

33 Кохлер, *Разбирање на методите на дерадикализација*, стр. 232.

причини коишто не се однесуваат на идеологијата. Овие причини вклучуваат разочарување од ефикасноста на насилството, расправање и лоши односи со сонародниците како и привлечностите на обичниот живот. Спротивно на тоа, факторите како што се притисок од врстници и страв од одмазда од страна на поранешни другари, исто така, можат да претставуваат пречки за отргнување од чувство во екстремистички или терористички групи.³⁴

Данската програма „Архус“ е иницијатива што се фокусира на двете работи. Со неа се настојува да се сменат насилните екстремистички погледи и однесувања кај поединецот и, истовремено, се обезбедува сеопфатна структура за негова поддршка во насока на овозможување на реинтеграција во општеството, препознавајќи дека „ повторната успешна реинтеграција на поединецот во сите области на општествениот живот е клучно за спречување на насилно екстремистичко и друго криминално поведение. Психолошките или социјалните проблеми можат да го однесат поединецот во рацете на екстремистичките движења независно од тоа дали тој претходно веќе го сменил или не го сменил своето мислење за тоа колку е валидна екстремистичката идеологија“³⁵

Но, не секој се согласува со ваквиот двостран пристап. На пример, во насоките на ОБСЕ /ОДИХР за адресирање на предизвиците што произлегуваат од „странските терористички борци“ во рамките на човековите права се наведува дека напорите за рехабилитација и реинтеграција „треба да се фокусираат експлицитно на „откажување од тероризам или насилство“, а не толку на теми што претставуваат аморфни поими како што е „дерадикализација“, која има за цел да ги промени идеологиите или верувањата кај насилните екстремисти.³⁶ Тоа е така бидејќи со меѓународните стандарди за човековите права се гарантира дека секој има право да усвои верување и да има свои мислења без мешање од трета страна.³⁷ Поради тоа, било кој процес на дерадикализација што има за цел промена на личните мислења или верувања на поединецот претставува инхерентна закана по човековите права, а пристапот во кој се настојува откажување од насилство претставува пристап што е во согласност со концептот на ОБСЕ за НЕРВТ како што е опишано во Поглавје 2.1.

Без оглед на целта, за успешна реализација на програмите за рехабилитација и реинтеграција потребно е, пред сè, да се знае како и зошто некој се вклучил во насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам, со оглед на тоа дека причините за такво нешто се разновидни и обично се протегаат надвор од опсегот на одредена идеологија. Па така, таквите програми треба да бидат флексибилни и приспособени на специфичното минато и мотиви на поединецот.

34 Мрежа за зголемување на свеста за опасностите од радикализација (РАН) - Центар за одржување на најдобри стандарди на Европската Унија, *Странски борци повратници и предизвикот во поглед на нивната реинтеграција, Тематски преглед на РАН, ноември 2016 година*, https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/ran-papers/docs/issue_paper_foreign_fighter_returnees_reintegration_challenge_112016_en.pdf.

35 Тинка М. Велдхус. *Реинтегрирање на насилни екстремистички престапници: Прашања за политиките и научени лекции, Програма на Универзитетот Џорџ Вашингтон, Повремен преглед на прашањата од областа на тероризмот, октомври 2015 година, стр.5.*, <https://extremism.gwu.edu/sites/g/files/zaxdzs2191/ff/downloads/Veldhuis.pdf>.

36 Насоки на ОБСЕ/ОДИХР за постапување со СТБ на стр.61. Види, исто така, *Прирачник за спречување на насилни екстремизам на УНОДЦ; и Меѓународен комитет на Црвен крст (МКЦК), „Радикализацијата во притворот: Гледиште на МКЦК“*, 11 јули 2016 година, <https://www.icrc.org/en/document/responding-radicalization-detention-icrc-perspective>.

37 Погледнете ги членовите 18 (1) и 19 (1) од Меѓународната конвенција на ОН за граѓанските и политичките права (МКПП). Со меѓународните стандарди за човекови права, исто така, се штити изразувањето на ставови и верувања за кои некој може да сметаат дека се радикални или екстремни, но само доколку таквото изразување не е поврзано со насилство или друг незаконски чин (како што е поттикнувањето) на начин како што е дефинирано во согласност со меѓународното право.

3.3 Примена на лупата на јавното здравство за споредба на терцијарните интервенции за рехабилитација и реинтеграција со секундарните интервенции за С/СНЕРВТ

Со зголеменото препознавање на степенот на штета што насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам би можеле да го нанесат врз општеството како целина, превентивните пристапи кон насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам сè повеќе се базираат на лекции научени во рамките на јавното здравство, а кое традиционално се поврзува со спречување на болести и промовирање на здрави однесувања и средини.³⁸ Меѓу овие лекции е и важноста да се идентификуваат практични и заштитни интервенции за справување со потенцијални закани, кои би можеле позитивно да влијаат врз секојдневните животи на поединците.³⁹ Исто така, пристапот на јавното здравство нуди можности за повеќенаменско програмирање, избегнување на стигматизирање и искористување на ресурсите на јавното здравство (како што се професионалци за ментално здравје и социјални работници), нешто што не би било возможно доколку би се применил пристап што содржи активности преземени од страна на органите задолжени за спроведување на законот.

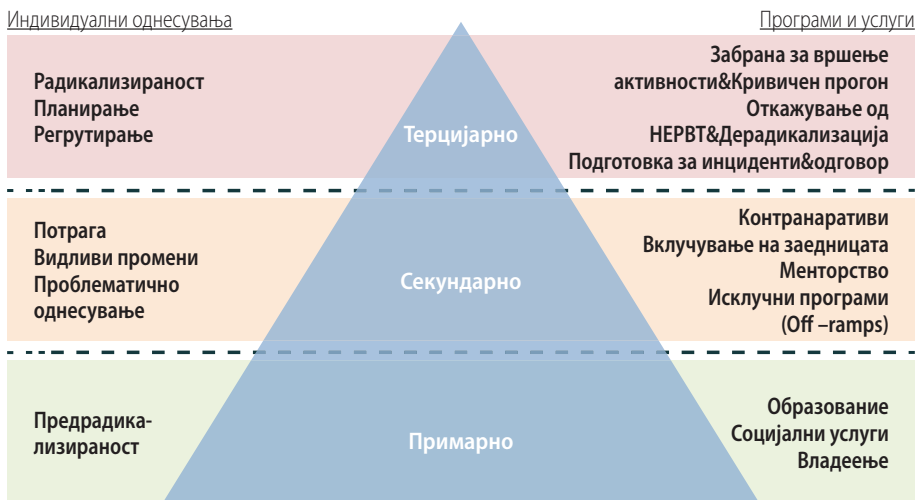
Со оглед на овие придобивки, тројниот модел на јавното здравство прикажан на слика број 1 сè повеќе се применува на полето на спречување и спротивставување на насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам. *Примарната превенција* се состои од „стратегии предводени на ниво на заедница со кои се ублажува менливиот ризик (на пример, достапност на насилни екстремистички медиуми) и искористување на заштитните фактори (на пример, поддршка од родителите, социјалните мрежи, управување со очекувањата, верското знаење и образованието)“. *Секундарната превенција* „може да вклучува стратегии насочени кон поединци кои претходно се идентификувани како лица кои поседуваат одредени карактеристики што ги ставаат во зголемен ризик од приклучување кон насилен екстремизам, како што е изложеност на насилни екстремистички идеологии или блискост со радикализирана социјална мрежа“. *Терцијарната превенција* „може да вклучува стратегии насочени

38 Како што е разгледано во еден водич на ОБСЕ за С/СНЕРВТ, неодамна објавен, а во кој фокусот се става на механизмите за упатување, одредени експерти сугерираат дека рамките за намалување на бројот на насилни банди и моделите на јавното здравство можат да претставуваат корисен елемент за целите на развивање и групирање на програми од областа на спречување и спротивставување на насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам. Види, ОБСЕ, *Разбирање на механизмите за упатување во процесот на спречување и спротивставување на насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам: Совладување на предизвиците и заштита на човековите права – Водич за Југоисточна Европа*, 2019 година, стр. 37-39, (во понатамошниот текст , ОБСЕ, Разбирање на механизмите за упатување); Дејвид П. Ејсенман и Луис Флавахан, „Канаринци во рудникот за јаглен: Интерперсонално насилство, насилство на банди и насилниот екстремизам преку лупа за превенција на јавното здравје“, *Меѓународен преглед на психијатријата* 29, бр.4 (август 2017 година): 341–349, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/28805121>; и YouthPower, „Практики што ветуваат - вклучување на младите во мирот и безбедноста и во спречување и спротивставување на насилен екстремизам“, септември 2017 година, <https://static.globalinnovationexchange.org/s3fs-ublic/asset/document/Peace%20and%20Security%20Brief%209-217%20PRINT%20FINALOK.pdf?dV0v5HTaHk3AnPea6AL3145G5XbIJ2A0>.

39 Стеван Вејн и Дејвид Ејсенман, „Како јавното здравство може да ги подобри иницијативите за спротивставување на насилен екстремизам“, Национален конзорциум за изучување на тероризмот и одговорите против тероризмот (ИТОТ), Универзитет Мериленд, 5 април 2016 година, <https://www.start.umd.edu/news/how-public-health-can-improve-initiatives-counter-violentextremism>.

кон поединци кои веќе ги имаат прифатено насилните екстремистички идеологии или се во контакт со насилни екстремисти, но не се ангажирани во планирање или извршување на акти на насилство”.⁴⁰

Слика број 1. Модел на јавното здравство за спречување на насилен екстремизам

ИЗВОР: ЏОНАТАН ЧАЛГРАН И ДРУГИ., СПРОТИВСТАВУВАЊЕ НА НАСИЛЕН ЕКСТРЕМИЗАМ: ПРИМЕНА НА МОДЕЛОТ НА ЈАВНОТО ЗДРАВСТВО, ПРВО ИЗДАНИЕ. (УНИВЕРЗИТЕТ ЏОРѢТАУН, ЦЕНТАР ЗА БЕЗБЕДНОСНИ СТУДИИ, РАБОТНА ГРУПА ЗА СУШТИНСКИ ПРАШАЊА ОД НАЦИОНАЛНА БЕЗБЕДНОСТ, 2016 ГОДИНА), [HTTP://GEORGETOWNSECURITYSTUDIESREVIEW.ORG/WP-CONTENT/UPLOADS/2016/10/NSCITF-REPORT-ON-COUNTERING-VIOLENT-EXTREMISM.PDF](http://georgetownsecuritystudiesreview.org/wp-content/uploads/2016/10/NSCITF-REPORT-ON-COUNTERING-VIOLENT-EXTREMISM.PDF). ТЕРМИНОЛОГИЈА ШТО СЕ КОРИСТИ НА СЛИКАТА НЕ ЗНАЧИ ДЕКА МОРА ДА СООДВЕТСТВУВА СО ТАА НА ОБСЕ.

Во овој модел, непритворските програми за рехабилитација и реинтеграција спаѓаат во терцијарната категорија за превенција, особено поради нивото на радикализација на поединците кај кои тие се реализираат, а, од друга страна, интервенциите за спречување и спротивставување на насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам што се фокусираат на поединци кои сè уште не извршиле кривично дело повеќе одговара да бидат ставени во рамките на категоријата за секундарна превенција. Со ова, ние не велíme дека тие немаат сличности, особено од аспект на алатките и пристапите што се применуваат кај нив. **Сличностите** вклучуваат:

1. Потпирање на разновиден спектар на професионалци, вклучувајќи психолози, психијатри или други стручни лица за ментално здравје; верски, младински и други советници; ментори (вклучително и „поранешни припадници“); наставници; социјални и општински работници, и полицијата;
2. Важно е да се градат односи што се засноваат на меѓусебна доверба помеѓу практичарите, професионалците, како и помеѓу самите нив и клиентите;
3. Секоја пропишана или препорачана интервенција мора да се реализира само откако ќе се изврши повеќедимензионална процена на ризиците и потребите на поединецот;
4. Поголемиот број на вклучени актери мора да споделуваат информации и да соработуваат, но, исто така, тие мора да ги почитуваат и правата на приватност и правото на заштита на

40 Ibid.

податоци што нивните корисници ги уживаат, како и доверливо да постапуваат со нивните информации што имаат чувствителен карактер;

5. Потребни се добро обучен работен кадар и адекватни ресурси за да се обезбеди одржливост;
6. Мора да се вгради флексибилност во дизајнот на програмата за да се овозможи програмата да се приспособи на непредвидени околности;
7. Важен е ангажманот не само со индивидуата, туку и, доколку е соодветно, со неговото семејство, локалната заедница и/или неговата мрежа на врсници.

И покрај овие и други сличности, постојат важни разлики. Програмите за рехабилитација и реинтеграција, без оглед дали се притворски или непритворски, честопати претставуваат посебна група на прашања и предизвици со кои чинителите треба да бидат претпазливи кога тие развиваат иницијативи за рехабилитација и реинтеграција.

Тие **разлики** го вклучуваат следното:

1. Во споредба со корисниците на интервенции за спречување и спротивставување на насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам, корисниците на интервенции за рехабилитација и реинтеграција, најверојатно, страдаат од посттравматско стресно нарушување (ПТСН) или други форми на траума како резултат на нивната изложеност на насилство и тие обично и понатаму се наоѓаат и се движат на патот кон насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам. НЕРПТ. Како резултат на тоа **за разлика од програмите што се фокусираат на превенција, за успешна реализација на програмите за рехабилитација и реинтеграција можно е да постои потреба од поспецијализирана обука и ангажман околу поголем број на психолошки, идеолошки и теолошки прашања.**
2. Бидејќи корисниците на програми за рехабилитација и реинтеграција честопати се обидуваат повторно да започнат нов живот во заедниците што претходно ги напуштиле - при што некои од нив имаат одлежано и затворски казни, тие обично **ќе имаат потреба од поинтензивна и одржлива поддршка во поглед на низа практични прашања, поддршка која ќе има за цел да ја олесни нивната повторна реинтеграција во општеството.** Таквата поддршка може да вклучува давање помош околу нивното домување, образование, стручно оспособување и вработување.
3. Во работата со лица кои се враќаат од конфликтните зони, вклучувајќи ги Ирак и Сирија, а против кои лица не се поведени кривични постапки по нивното пристигнување, со програмите за рехабилитација и реинтеграција **треба да се адресираат, преку приспособени интервенции, уникатните потреби на членовите на семејствата кои се враќаат, вклучувајќи ги жените и децата.**⁴¹
4. **Постои поголема веројатност** дека поединците (вклучително и тие кои излегуваат од затвор, односно кои се враќаат од конфликтните зони, или за кои се смета дека се поврзани со терористички активности или насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам, кои имаат потреба од непритворска поддршка преку интервенции за рехабилитација и реинтеграција, **ќе се чувствуваат како да се стигматизирани и отфрлени и дискриминирани од страна**

41 Погледни го Единаесетото поглавје во врска со дискусијата за потребата од развивање на програми што се родово сензитивни и сензитивни според возраста на поединците.

на заедниците во кои тие се надеваат дека ќе се вратат. Овие фактори можат да го отежнат развивањето на односите базирани на меѓусебна доверба помеѓу, од една страна, поединецот и, од друга страна, локалните практичари и приемната заедница во пошироки рамки – а кои врски се клучни за ефикасна и одржлива реализација на напорите за рехабилитација и реинтеграција. Како резултат на тоа, тие фактори, освен ако не се ублажат, можат да ги комплицираат напорите што се преземаат со цел на поединците да им се овозможи пристап до важна психосоцијална, образована и стручна поддршка, или, пак, поддршка во врска со нивното домување.

5. Со оглед на нивниот низок апетит за преземање на ризик, **националните агенции за безбедност и локалните органи задолжени за спроведување на законот можно е да се противат да споделуваат информации и одговорност со актерите на ниво на заедницата, вклучувајќи ги локалната самоуправа и граѓанското општество, кои честопати имаат негативен став во однос на реализирањето на какви било напори за реализација на програми за рехабилитација и реинтеграција.** Таквата неподготвеност може да биде и позначителна во оние случаи во кои напорите за рехабилитација и реинтеграција се насочени кон поединци кои се враќаат од конфликтните зони, со оглед на вистинскиот и перципиран безбедносен ризик што тие го претставуваат;
6. Успехот на реализација на непритворските програми за рехабилитација и реинтеграција што се фокусираат на поранешни терористички престапници во голема мера зависи од самото затворско поведение на престапниците.

3.4 Затвори и непритворска рехабилитација и реинтеграција

Покрај обезбедување на хумани и безбедни услови, во согласност со меѓународните стандарди, вклучително и со оние што се наведени во Стандардните минимални правила на Обединетите нации за третман на затворениците (Правилата на Мандела),⁴² се очекува затворските служби да работат во насока на овозможување на насилните екстремистички (и други насилни) престапници да се откажат од идни насилства и со тоа да ги подготват за нивна социјална реинтеграција во заедницата.⁴³ Со нехуманите услови не само што се поткопува можноста за примена на програми за рехабилитација и реинтеграција по одлежената казна затвор, туку, со истите, исто така, се зголемува и веројатноста од рецидив.⁴⁴

42 Стандардни минимални правила на Обединетите нации за третман на затворениците (Правилата на Мандела), 2015 година, <https://cdn.renalreform.org/wp-content/uploads/1957/06/ENG.pdf>. Види, исто така, ОБСЕ/ОДИХР и Меѓународна казнена реформа, *Документ со насоки за правилата на Нелсон Мандела: Спроведување на ревидираните стандардни минимални правила за третман на затвореници, 2018 година*, <https://www.osce.org/odihr/389912?download=true>.

43 Со Меѓународните стандарди за човекови права се бара од државите да осигураат дека казненпоправниот систем е насочен кон реформа и социјална рехабилитација на затворениците. Погледнете го членот 10 (3) од МКГПП. Покрај тоа, со овие стандарди се бара од државите да се осигурат дека затворениците се заштитени од тортура и други сурови, нехумани или понижувачки третмани или казни. Тие вклучуваат забрана затворениците да се држат на неопределено време или продолжено во самица, практика која некои земји продолжуваат да ја применуваат, вклучително и со терористички престапници. Види *Прирачник за спречување на насилен екстремизам на УНОДЦ и Компендиумот на добри практики за рехабилитација и реинтеграција на насилни екстремистички престапници* на Глобалниот центар за кооперативна безбедност (ГЦКБ), октомври 2018 година, стр.7., <https://www.vococompendium.org/download.html>.

44 *Прирачник за спречување на насилен екстремизам на УНОДЦ.*

Транзицијата од затвор назад во општеството треба да започне во затворот, при што насилните екстремистички престапници (како и сите други затвореници) треба да се третираат на фер начин и доследно со владеењето на правото, но и да добиваат поддршка за да се подготват социјално и психички, како и практично, за повторен нивни влез во општеството.⁴⁵

Како што е наведено во воведот на овој Извештај, имајќи го предвид зголемениот број на терористички престапници, зголеменото препознавање за тоа како затворите можат да послужат како инкубатори на насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам, како и важноста дека на овој сегмент од затворската популација треба да се обезбеди приспособена поддршка за рехабилитација и реинтеграција, а која треба да продолжи и по нејзиното пуштање на слобода, мултилатералните тела, владите и невладините организации развија голем број на насоки, рамки и документи со добри практики што се фокусираат на овие прашања во контекст на спречување и спротивставување на тероризам и насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам.⁴⁶

Покрај тоа, иако во некои земји во подрачјето на ОБСЕ насилните екстремистички престапници имаат пристап само до истите програми за рехабилитација што им се ставени на располагање и на општата затворска популација,⁴⁷ одреден број на други земји учеснички во ОБСЕ имаат развиено специјализирани програми што се приспособени на она што многумина тврдат дека претставуваат уникатни потреби на лица кои се класифицирани како терористи. Тие, вообичаено, вклучуваат обука за затворскиот персонал во однос на вршењето на процена на ризиците што ги претставуваат насилните екстремистички престапници, обезбедување на престапниците советување за религиозни или идеолошки работи во формат еден-на-еден, ангажман со семејството и лидерите на заедницата, како и воспоставување врски со организации во заедницата со цел да се осигури дека сторителот ќе продолжи да влече корист од програмата и по неговото пуштање на слобода.⁴⁸

Планирањето на програми што би се реализирале по ослободувањето на затвореникот треба да започне додека престапникот сè уште е во затвор и таквото планирање треба да вклучува тесна соработка со самиот затвореник. Со овој пристап се препознава важноста за создавање на

45 РАН - ЕУ, *Пристапи кон насилни екстремистички престапници и спротивставување на радикализација во затворите и пробациската служба*, Работен документ за затворски и пробациски практичари на РАН, 2016 година (во понатамошниот текст Работен документ на РАН за затворски и пробациски практичари, 2016 година), https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/about-ran/ran-p-and-p/docs/ran_pp_approaches_to_violent_extremist_en.pdf.

46 Тие вклучуваат: Работна група на РАН за затвори и пробација, *Пристапи кон спротивставување на радикализација и справување со насилни екстремистички и терористички престапници во затворите и пробациските служби*, 2019 година (во понатамошниот текст Работен документ на РАН за затворски и пробациски практичари, 2019 година), https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/about-ran/ran-p-and-p/docs/ran_wrk_pp_pract_3rd-2018_20190606_en.pdf; Прирачник за спречување на насилен екстремизам на УНОДЦ; Совет на Европа, Затвори: *Плодна почва за радикализација и насилен екстремизам?, 2018 година*, <https://book.coe.int/en/human-rights-and-democracy/7602-prison-a-breeding-ground-for-radicalisation-and-violent-extremism.html>; Совет на Европа, *Насоки за затворски и пробациски служби во врска со радикализација и насилен екстремизам, 2016 година*, <https://rm.coe.int/16806f3d51>; и *Глобален форум за контра-тероризам (ГФКТ), Меморандум од Рим за добри практики за рехабилитација и реинтеграција на насилни екстремистички престапници, 2012 година*, <https://toolkit.thegctf.org/en/Rehabilitation-and-Reintegration/Detail/id/70>. ГЦКБ, Компендиум на добри практики.

47 Види, на пример, Канада и Соединетите Американски Држави.

48 Примери за такви програми се тие што се спроведуваат во Австрија, Белгија, Данска, Финска, Франција, Германија, Италија, Холандија, Норвешка, Шпанија и Велика Британија. За информација за релевантни програми во тие или други земји во Европската Унија види ЕУ – РАН, „Затворски и пробациски интервенции за спречување на радикализација кон тероризам и насилен екстремизам“, 2018 година, https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/ran-best-practices/docs/prison-and-probation-interventions_en.pdf

континуитет помеѓу притворските и непритворските програми и максимизирање на можностите за точна процена на ризиците и потребите на престапниците, како и тоа да се идентификуваат соодветни интервенции кај истите, идеално од страна на мултидисциплинарен тим експерти.⁴⁹ Најмалку шест месеци пред пуштањето, практичарите треба да започнат „да работат со поранешните сторители на кривично дело во затворот“ а потоа, истите „треба да продолжат да ја исполнуваат својата советодавна улога и надвор од затворот, да осигурат траен однос заснован на меѓусебна доверба со поранешниот осуденик и да одржат стабилност.“⁵⁰

Обединетите нации и други организации идентификуваа низа **дополнителни чекори што треба да се земат предвид при подготовката на насилните екстремистички престапници да се вратат во нивните заедници**. Овие чекори, кои можат да влијаат врз спроведување на мерките за рехабилитација и реинтеграција на затвореникот по неговото пуштање на слобода, вклучуваат:

1. Развивање на програми за транзиција кои поттикнуваат блиско партнерство помеѓу семејствата, граѓанските организации и другите актери во заедницата кај кои насилниот екстремистички сторител ќе се врати (или ќе пристигне за прв пат, во случај на сторител кој се преселува на нова локација) и чија доверба, ангажман и поддршка ќе бидат од суштинско значење за сите напори за постзатворска реализација на програми за рехабилитација и реинтеграција; и
2. Реализација на напори за подигање на свеста и друг ангажман со приемната заедница со цел да се намали стигмата и да се искоренат предрасудите околу оние лица кои се означени, односно етикетирани како „терористи“; осигурување на безбедноста на ослободениот затвореник (како и на неговото семејство или неговите пријатели) кога постои веродостојна закана; и наметнување услови по ослободувањето на затвореникот кои се пропорционални и ја балансираат потребата да се осигури безбедноста на заедницата и можностите за откажување на поединецот од наслниот екстремизам и радикализам кои водат кон тероризам.⁵¹ Во поглед на последната работа, истражувањата укажуваат дека строгиот надзор или мерките со кои се врши премногу рестриктивна контрола, како што се обврски за јавување пред орган и изрекување на наредби за престој, можат да создадат бариери за престапниците и да ги оневозможат да се вработат, односно, кажано поопшто, да се реинтегрираат во заедницата.⁵²

49 Компендиум на добри практики, ГЦКБ.

50 РАН-ЕУ, *Предизвикот на ресоцијализацијата: Справување со радикализирани поединци за време и по нивното затворање, ex post документ на РАН, ноември 2018 година*, стр. 6, https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/about-ran/ran-p-and-p/docs/ran_pp_dealing_with_radicalised_individuals_06_112018_en.pdf.

51 *Клучни начела и препораки за справување со насилни екстремистички затвореници и спречување на радикализација кон насилство во затворите*, УНОДЦ, 2016 година, https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/Summary-of-recommendations-on-VEPs.pdf; Совет на Европа, *Прирачник за затворски и пробациски служби во врска со радикализација и насилен екстремизам* (во понатамошниот текст „Прирачник на Европскиот совет“), 2016 година; <https://www.researchgate.net/publication/322100931>; и Компендиум на добри практики на ГЦКБ.

52 Брајан А. Цексон, Ашли Л. Родс, Џордан Р. Рејмер, Наташа Лендер, Катрин Костело, и Сина Бегли, *Практично спречување на тероризам, Проверка на националните пристапи на Соединетите Американски Држави кон адресирање на заканата од идеолошко мотивирано насилство*, РАН, 2019 година, стр. 191., https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR2647.html.

4. Правна и политичка рамка

Мерките и програмите за рехабилитација и реинтеграција со кои не се повредуваат човековите права, вклучувајќи ги и оние со кои се таргетираат лица надвор од затворски контекст, се неопходни не само за спречување на акти на насилство во блиска иднина, туку и за градење на севкупна отпорност на ниво на заедница кон насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам. Како такви и како што Глобалниот форум за контратероризам и други меѓународни тела имаат препорачано, концептот на рехабилитација и реинтеграција треба да се вметне во релевантните правни и политички рамки, вклучително и во националните планови за спречување и спротивставување на насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам, но не само во рамки на контекстот на одговор на кривичната правда, туку и како дел од еден поширок пристап.⁵³ Во поглед на оние поединци кои се обвинети и се сметаат за кривично одговорни, релевантните правни и политички рамки треба да го содржат поимот дека нивната рехабилитација и реинтеграција не се ништо помалку важни од казнените мерки.

Таквите рамки не треба да се ограничат само на околности што ја опфаќаат кривичната правда. Наместо тоа, тие треба **да содржат одреден број на компоненти со кои ќе се овозможи развој и спроведување на навремени, соодветни и приспособени програми и мерки за рехабилитација и реинтеграција надвор од таквата околност, односно средина, а во кои мерки и програми ќе бидат земени предвид возраста и полот.** Тие компоненти можат да вклучуваат:

1. Истакнување на важноста од спроведување на професионална и објективна процена на ризикот што секој поединец може да го претставува за општеството, како и процена на неговите или нејзините потреби и слабости;
2. Препознавање на потребата за „сеопфатен пристап на целото општество“ кон предизвикот, а со кој пристап би се овозможило голем број на различни владини (на национално и локално ниво) и невладини актери (вклучувајќи ги организациите на граѓанското општество и приватниот сектор) да го дадат својот придонес и би се охрабрила соработката помеѓу нив;
3. Осигурување дека се преземени соодветни чекори за адресирање на уникатните потреби на децата и жените;
4. Нагласување на важноста на набљудувањето и процената на ефикасноста на овие програми – како и на тоа дека овие евалуации треба да бидат нашироко достапни; и

53 ГФКТ, Адendum на меморандумот од Хаг-Маракеш за добри практики за поефикасен одговор на феноменот поврзан со странските терористички борци, септември 2016 година, Препорака број 6, https://toolkit.thegcft.org/Portals/1/Documents/En/16Aug01_ENGLISH_Addendum_to_The_Hague-Marrakech_Memorandum.pdf.

5. Нагласување на важноста да се осигури дека овие програми се предмет на соодветен надзор и се спроведуваат во согласност со меѓународното право за човекови права и хуманитарното право.⁵⁴

Понатаму, наместо тесно да се фокусираат на една форма на насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам, како, на пример, на онаа што е поврзана или инспирирана од ИСИЛ – Даеш или други дихадистички терористички групи, со секоја таква рамка треба да се **опфатат сите форми на насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам, вклучително и тие што се поврзани со десничарски и етнонационалистички мотивации.**⁵⁵ Ваквиот пристап не само што, најверојатно, ќе биде оправдан од безбедносна гледна точка, особено со оглед на растечката загриженост во врска со неисламистичките екстремистички насилства во голем број на земји во подрачјето на ОБСЕ, туку со негова примена ќе има помала веројатност од стигматизација на оние поединци кои се вклучени во програмите за рехабилитација и реинтеграција, без оглед дали тоа се корисници за кои се наменети програмите, нивни семејства, членови на заедницата, или практичари и професионалци. Колку е помал ризикот од стигматизација, дотолку е поголема веројатноста дека програмата за рехабилитација и реинтеграција ќе биде поддржана од оние чија поддршка е од огромна важност за нејзина успешна реализација.

Покрај осигурувањето дека концептот на непритворска рехабилитација и реинтеграција е вметнат во релевантните национални правни рамки и стратегии – разјаснувајќи во процесот кој ќе го ужива правото да извлече корист од програмите за рехабилитација и реинтеграција надвор од затворски контекст – **владите треба да размислат за подготвување на посебни политики и насоки со цел да се подобри ефикасноста на секој еден таков напор за реализација на програми за рехабилитација и реинтеграција.** Таквите политики или насоки треба да вклучуваат одредби со кои:

1. Ќе се разјаснат целите на програмата или интервенцијата, со тоа што ќе се опишат нејзините цели и процедури според кои таа ќе се спроведува, во насока на запазување на транспарентноста;
2. Ќе се опишат улогите и одговорностите на сите чинители (од граѓанското општество и владата) кои се вклучени во активности за реализација на програми за рехабилитација и реинтеграција;
3. Ќе се нагласи потребата од најразлични интервенции и услуги за задоволување на различни психосоцијални, практични и други потреби на мажите, жените и децата (кои би можеле да

54 Види, на пример, УНЦД, Комитет за контратероризам (ККТ), Адендум од 2018 година на мадридските водечки начела од 2015 година, Водечко начело број 5 (во понатамошниот текст Мадридски адендум на УНЦД), https://www.un.org/sc/ctc/wp-content/uploads/2018/12/2018-Addendum-to-the-2015-Madrid-GuidingPrinciples_as_adopted.pdf; и ГЦКБ и Меѓународен центар за контратероризам – Хаг (МЦКТ). *За тоа е потребно цело село: Акциска агенда за улогата на граѓанското општество во рехабилитацијата и реинтеграцијата на оние кои се поврзани или се погодени од насилен екстремизам, 2018 година*, https://www.globalcenter.org/wp-content/uploads/2018/08/GC_It-Takes-a-Village_WEB.pdf; и Global Security Exchange (GSX), "10 чекори до зајакнување на рехабилитацијата и реинтеграцијата на терористичките престапници, странските терористички борци и жртвите на насилен екстремизам", <http://www.icanpeacework.org/wp-content/uploads/2018/05/GSX-Ten-Steps-to-Strengthening-Rehabilitation-and-Reintegration-2017.pdf>.

55 Ова е особено важно за еден регион како што е Југоисточна Европа каде екстремистичкото насилство се јавува во најразлични форми, при што радикализацијата кон насилство честопати таму претставува резултат на историски и долготрајни етнички тензии што тлеат, каде што владите честопати тесно го поврзуваат насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам со одредена исламистичка непосакувана проблематична појава и феноменот на „странски терористички борци“ кои отпатувале во конфликтните зони во Ирак и Сирија.

имаат корист од вакви програми), така елиминирајќи ги слабостите што можат да предводат кон насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам;

4. Ќе се подвлече важноста што осигурувањето дека постојат затворски услови со кои не се повредуваат човековите права може да ја има врз постзатворските програми, препознавајќи ги различните начини во кои една хумана затворска средина, најверојатно, ќе може да придонесе за отпочнување на една успешна интервенција која би имала за цел да помогне на поединецот да се откаже од насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам, а која интервенција би можела да продолжи и постзатворски;⁵⁶
5. Ќе се овозможи размена на информации кај и помеѓу владините и невладините актери кои се вклучени во овие програми, но, истовремено, ќе се внимава на заштитата на приватноста и другите човекови права што ги уживаат нивните корисници, при што ќе биде објаснето во рамките на какви информации каков вид на информации ќе се споделуваат со полицијата, разузнавачките служби или безбедносните служби, во насока да не се поткопа довербата помеѓу корисниците и актерите вклучени во интервенциите за рехабилитација и реинтеграција.

Во однос на оваа последна одредба, собирањето и споделувањето на лични информации неизбежно претставува мешање во правото на приватност и затоа истото треба да се заснова со закон, односно тоа да биде неопходно и да биде сразмерно со ризикот.⁵⁷ Владите имаат обврска да се осигурат дека постои јасна правна основа (со политики и протоколи што би се спроведувале, како што тоа би било потребно) што ќе појаснува какви информации можат да се споделуваат, помеѓу кого, кој и кога има пристап до информациите и какви заштитни мерки можат да се применуваат. Постои потреба од зголемена заштита во однос на високо чувствителните информации, како што тоа се податоците поврзани со здравјето или заштитените комуникации помеѓу клиентите и нивните адвокати.

⁵⁶ ЕУ-РАП, Работен документ за затворски и пробациски практичари, 2019 година, стр. 17–18.

⁵⁷ МКПП, член 17.

5. Процесот

Општо кажано, како што тоа е случај со мерките за спречување и спротивставување на насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам, не постои едно исто универзално решение за предизвикот поврзан со рехабилитацијата и реинтеграцијата. Сепак, постои одреден број на заеднички елементи и прашања што треба да се земат предвид во однос на процесот на развој и спроведување на такви програми. Во ова Поглавје прикажуваме серија од шест клучни чекори што треба да се направат во тој процес.

5.1 Мапирајте го екосистемот

Како почетен чекор, треба да се изврши **внимателно мапирање** на постојните ресурси и капацитети со цел да се разбере екосистемот на актери кои би можеле да се искористат во напорите за реализација на програми за рехабилитација и реинтеграција. Со мапирањето треба да се идентификува/идентификуваат:

1. Целната група лица врз кои ќе се применуваат интервенциите (на пример, поранешни насилни екстремистички престапници и/или „странски терористички борци“ повратници, како и членови на семејства кои не се предмет на кривичен прогон) како и тоа кои се целите на програмата, односно програмите за рехабилитација и реинтеграција;
2. Кои стручни лица и членови на заедницата (на пример, социјални работници, даватели на услуги од областа на менталното здравје, наставници, советници ментори, верски лидери и членови на семејства) се најдобро поставени и подготвени да земат учество во иницијативи за рехабилитација и реинтеграција, на пример, како резултат на нивната експертиза и/или доверливи односи што тие ги имаат изградено со односните поединци, семејства и/или заедници;
3. Дали може некоја постојна програма што се фокусира, на пример, на спречување и спротивставување на насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам или справување со насилство на банди, да се адаптира за рехабилитационски и реинтегрирачки цели;
4. Какви дополнителни ресурси, експертиза и обука се потребни;
5. Нивото на доверба помеѓу органите задолжени за спроведување на законот и професионалците, како и помеѓу полицијата и релевантните заедници, при што треба да се забележи каде довербата е мала и треба да се зајакне;⁵⁸

⁵⁸ Обезбедувањето на потребната доверба може да претставува посебен предизвик во постконфликтните средини и мултиетничките заедници.

6. Постојните релевантни практики и протоколи за споделување на информации и заштита на податоци, како и регулаторните дупки што се однесуваат на заштитата на податоците, а кои можеби би требало да се затворат;
7. Ставовите на заедницата кон рехабилитацијата и реинтеграцијата на лица кои биле осудени за кривични дела за тероризам или некако биле поврзани со тероризам.

Во некои случаи, веќе може да постојат мултиактерски или други примарни или секундарни напори за превенција во кои се вклучени практичари од различни дисциплини, а кои, во принцип, би можеле да се искористат за целите на рехабилитација и реинтеграција (терцијарна превенција). Всушност, има придобивки што можат да се извлечат од избегнувањето да се создаваат паралелни интервенциски структури. Сепак, со оглед на политичките чувствителности и чувствителностите во однос на националната безбедност што можат да постојат во поглед на одредени случаи што се предмет на непритворска рехабилитација и реинтеграција (на пример, поранешни терористички престапници, „странски терористички борци“ и членови на семејства - повратници), можеби релевантните чинители би требало да покажат одредена доза на претпазливост пред тие да се потпрат на едни исти програми и реализатори на такви програми.

Во некои земји како што се Данска, Франција и Германија реализаторите на програми за рехабилитација и реинтеграција се потпираат на истиот и цел спектар на структури и професионалци кои се дел од индивидуализирани интервенции за спречување и спротивставување на насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам.⁵⁹ Во други земји, како што се Канада и Обединетото Кралство, такво потпирање на едни исти структури и професионалци немаме. Ризиците од обидот да се искористи една иста програма за секундарна и терцијарна интервенција беа истакнати преку еден пример што неодамна се случил во Канада. Таму, еден локален мултиагенциски центар, кој се фокусирал на поединци во некривичниот простор, речиси се распаднал кога било побарано тој да се справи со еден многу чувствителен случај со повратник од конфликтната зона во Ирак и Сирија: довербата била нарушена помеѓу локалната полиција, од една страна, и членовите на заедницата и реализаторите на интервенции кои работеле независно од органите задолжени за спроведување на законот, од друга страна, а со чија помош и ангажман било можно претходно да започне со работа центарот и нормално да функционира. Кога биле замолени да се справат со почувствителни случаи, некои реализатори на интервенции се заканиле дека ќе престанат со работа и ќе го напуштат центарот бидејќи се плашеле дека со тоа ќе им се поткопа нивната друга работа и односите со членовите на заедницата.⁶⁰

59 Види, на пример, Ана Софија Хемингсен, *Вовед во данскиот пристап за спротивставување и спречување на екстремизам и радикализација*, Дански институт за меѓународни студии, 2015 година; <https://www.ft.dk/samling/2015/1/almdel/reu/bilag/248/1617692.pdf>; и ЕУ – ПАЧ, *Спречување на радикализација во Германија*, ex-post документ, 6-7 јуни 2016 година, https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/ran-papers/docs/ran_study_visit_prevention_radicalisation_germany_6-7_062016_en.pdf.

60 Телефонско интервју со локален канадски практичар, јуни 2019 година.

5.2 Спроведете сеопфатна и индивидуализирана процена на ризиците и потребите

Вториот чекор вклучува осигурување дека секоја таква програма се **спроведува или потпира на сеопфатни и индивидуализирани процени на ризиците и потребите** на корисниците. Важноста од спроведување на вакви процени е истакната и од страна на Советот за безбедност на Обединетите нации, Глобалниот форум за контраразузнавање, Советот на Европа и Мрежата за зголемување на свеста за опасностите од радикализација. Со такви процени може да се овозможи развивање на приспособени интервенции во кои „се земаат предвид животните истории на учесниците, личностите [и] когнитивните вештини“⁶¹ се адресираат потребите на корисниците пропорционално со ризиците што тие ги претставуваат, се избегнува (дополнително) радикализирање на целните поединци, членовите на нивните семејства или локалните заедници.⁶² Препознавајќи ја потребата за развој на алатки за контекстуално проценување, Глобалниот форум за контраразузнавање забележа дека со **секоја таква алатка треба да се земат предвид: возраста, полот, менталното здравје и други релевантни идентитетски маркери на учесниците**.⁶³

Според Мрежата за зголемување на свеста за опасностите од радикализација, реализаторите на интервенции можат да дојдат до **разбирање за тоа какви потреби има поединецот, односно какви наративи тој користи и во кои мрежи припаѓа, преку примена на посебни методи за процена на ризиците од насилан екстремизам**.⁶⁴ Поконкретно, прашањата што треба детално да се разгледаат вклучуваат: имање увид во (1) заложбите и мотивациите на поединецот кон насилство; (2) степен на придржување до одредена идеологија што поддржува насилство; (3) капацитет на поединецот да изврши насилство; (4) социјален контекст и намера; и (5) психосоцијални и практични потреби. Во оној случај во кој се работи за поединци кои се вратиле од конфликтни зони од Ирак и Сирија, треба да се разберат нивните мотиви за напуштање на конфликтните зони.

Потребите и предизвиците што ќе треба да се адресираат ќе се разликуваат во зависност од поединецот, но тие, веројатно, ќе вклучуваат посттравматски стрес и траума, вознемиреност, губење на значењето во животот, разочарување, агресија, потенцијални чувства на вина или срам, недостаток на можности за вработување, стигма од заедницата и /или општеството, тешкотии во поглед на мирно решавање на конфликти, како и контекстуално учење на работи од религијата и/или политиките. Постојат доволно алатки што се развиени за процена на терористички и екстремистички престапници во затворска средина, но, исто така, со овие исти алатки можат

61 ЕУ – РАН, *Странски борци повратници и предизвикот во поглед на нивната реинтеграција*, Тематски преглед на РАН, стр.9, https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/ran-papers/docs/issue_paper_foreign_fighter_returnees_reintegration_challenge_112016_en.pdf.

62 ГФКТ, *Добри практики за адресирање на предизвикот на семејствата на странските терористички борци (СТБ) кои-што се враќаат од конфликтните зони*, Добра практика број 5, септември 2018 година, https://www.thegctf.org/Portals/1/Documents/Framework%20Documents/C/GCTF-Good-Practices-on-Returning-Families-of-FTFs_ENG.pdf?ver=2018-09-25-101427-323..

63 Ibid.

64 ЕУ - РАН, *Предизвик на странските терористички борци и нивна реинтеграција*, стр. 9.

и да се скенираат поединци кои се веќе радикализирани кон насилство, во насока на процена на ризиците и потребите што ги имаат тие.⁶⁵ Сепак, малку алатки се фокусираат специфично на насилниот екстремизам, а уште помалку такви алатки претходно се тестирани и проверени.⁶⁶ На пример, ВЕРА-2 е алатка развиена за примена кај различни видови на насилни екстремисти, терористи и сторители на противзаконски насилства, а кои се мотивирани од верска, политичка или социјална идеологија. Алатката се користи во неколку земји, генерално, во средини (на пример, затвори) што се карактеризираат со високо ниво на безбедност, односно алатката е применлива откако одредено лице ќе биде осудено за екстремистичко насилство. Моделот Повратник 45, на Центарот за одржување на најдобри стандарди, Европската Унија - Мрежата за зголемување на свеста за опасностите од радикализација, е развиен конкретно за вршење на процена кај странски терористички борци и истиот претставува рамка за водење на општи истраги за нивните мотивации, заложби и други фактори на ризик што можат да постојат кај еден поединец. Обединетото Кралство го има развиено моделот НРЕ+22 (Насоки за ризици од екстремизам) што се применува во неговите програми Превенирај и Чанел, а Холандија ја користи алатката ИР46 за мултиагенциски процени во програмата „Безбедносни куќи“. ППТР 18 (Протокол за процена на терористичка радикализација) постои за да се следи долгорочната прогноза за поединечни актери; и ХЦР 20 е често користен модел за процена на ризикот од насилство, но, притоа, без да се става посебен и специфичен фокус врз екстремистичкото насилство.

Иако оние кои развиваат програми за непритворска рехабилитација и реинтеграција за спречување и спротивставување на насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам можеби ќе посакаат да извлечат некоја корист од релевантните постојни алатки, кои, вообичаено, споделуваат заеднички индикатори преку кои може да се процени нивото на екстремизам на поединецот, преку основниот пристап кој се движи од „структурирано професионално расудување“ кон „само-прашалници“, **тие на крајот треба да се потпрат на пристап кон процена на ризикот и потребите, кој се заснова и приспособува на локален контекст, а кој пристап и најверојатно, најдобро ќе резонира во релевантните заедници.**⁶⁷

65 За подетален преглед на релевантните алатки за процена на ризици, види РТИ Интернешенал, Спротивставување на насилен екстремизам: Примена на алатки за процена на ризик во системот на кривична + правда и рехабилитациониот процес, преглед на литература изработен за групата на први помагачи во САД (First Responders Group). Оддел за домашна безбедност, Дирекција за наука и технологија, февруари 2018 година, https://www.dhs.gov/sites/default/files/publications/OPSR_TP_CVE-Application-Risk-Assessment-Tools-Criminal-Rehab-Process_2018Feb-508.pdf. Овие и други слични алатки за процена на ризик имаат поминато низ прилично ограничено тестирање и некои ја критикуваат нивната примена, сметајќи дека со нив се пробува да се предвиди непредвидливоста. Види, на пример, Рита Аугстад, Кудсен, „Мерење на радикализација: Концептуализација и практики на процена на ризици во Англија и Велс“, *Бихевиорални науки за тероризам и политичка агресивност* (август 2018 година), <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/19434472.2018.1509105>. За споредба на релевантните алатки за процена, види, на пример, Лизбет ван дер Хејд, Марјеке ван дер Зван и Мартен ван Лејенхорст, *Водич за практичари за галаксијата – Споредба на алатките за процена на ризик од насилен екстремизам*, МЦКТ, септември 2019 година, https://icct.nl/wp-content/uploads/2019/09/29Aug19_Formatted_ThePractitionersGuidetotheGalaxy-1.pdf. Со овој труд се има за цел „да се овозможи на креаторите на политики и практичарите тие да можат подобро да ги насочуваат честопати калливите, заштитени со авторски права и скапи активности што се однесуваат на процената на ризик од насилен екстремизам - како и тоа да го олеснат нивниот процес на донесување одлуки кога станува збор за утврдување каков пристап најдобро одговара на нивните потреби“; и Моника Лојд, *Процена на ризик од екстремизам: Директориум*, ЦРЕСТ (Центар за истражување и докази за безбедносни закани), март 2019 година, <https://crestresearch.ac.uk/resources/extremism-risk-assessment-directory/>.

66 Процената на ризици поврзани со насилниот екстремизам претставува релативно ново поле за кое е потребно дополнителна евалуација и учење. Види, на пример, Глобален центар за кооперативна безбедност, *Препораки за Комитетот за контратероризам при усвојувањето на Адендумот од 2018 година на Мадридските водечки начела*, ноември 2018 година, стр. 3. https://www.globalcenter.org/wp-content/uploads/2018/11/18Nov28_Recommendations-Addendum-Madrid-Principles.pdf.

67 За дискусија за алатките за процена на ризик и спречување и спротивставување на насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам, види, на пример, *Разбирање на механизмите за упатување на ОБСЕ*, стр. 80–83.

За таа цел, препознавајќи дека со невнимателно дизајнирани и применети алатки за проценка на ризиците погрешно може да се посочи кон одреден поединец, да се стигматизираат и отуѓат корисниците и заедниците/групите во општеството, а како резултат на тоа да се поткопаат напорите за непритворска рехабилитација и реинтеграција, **следните чекори треба да се земат предвид кога се изработуваат (а потоа применуваат) алатки за проценка:**⁶⁸

1. Приспособете ја алатката за проценка на различните категории на потенцијални корисници, преку примена на различни рамки што се користат, таму каде што е потребно тоа, за жени и деца;
2. Осигурите балансиран фокус на ризиците што треба да се ублажат, на факторите на отпорност што треба да се зајакнат, како и на потребите што треба да се задоволат;⁶⁹
3. Нагласете ги факторите што се поврзани со целната популација, како што се сложеноста и големината на популацијата, нивото на ресурси и капацитети на одредена земја, општина или заедница;
4. Разгледајте ги пошироките политички, културни и социјални контексти;
5. Консултирајте се со локалните практичари како за развојот на која било алатка, така и за нејзината примена во индивидуални случаи во насока да се осигурите дека процените се базираат на информации обезбедени од повеќе извори;
6. Избегнувајте користење на етикети како што се „насилен екстремист“, „терорист“ или „странски борец повратник“ и осигурите се дека оние што прават каква било проценка се обучени и знаат да бидат суптилни, како и да избегнуваат прекумерни генерализации;
7. Осигурите се дека алатката или рамката за проценка е широко применлива и дека истата не е специфична само за една единствена идеологија или религија;
8. Избегнувајте полови и други предрасуди, генерализации и стереотипи;
9. Вклучете соодветно обучени даватели на психосоцијална заштита и/или други соодветни стручни лица, вклучително и полицијата или безбедносните служби, таму каде што такво нешто е неопходно
10. Осигурите се дека процената е поврзана и се заснова на расположливите интервенции и услуги за поддршка во насока на осигурување дека потребното советување, практичната помош и другите ресурси се достапни за адресирање на идентификуваните ризици, ранливости или потреби.

Потребата за реализација на приспособени процени во непритворскиот простор е подвлечена од разновидноста на случаи што се јавуваат само во една категорија: повратниците од конфликтните зони во Ирак и Сирија. Машките и женските повратници, како и децата повратници претставуваат разноликост на животни истории, мотивации и искуства. На пример, членовите на семејствата на „странските терористички борци“ би можеле да бидат жртви, сторители на кривични дела, сведоци или комбинација од тоа.⁷⁰ До неодамна, многу внимание се посветуваше на прашањето за како

68 За илустрација на некои „добри практики што ветуваат ефикасна и соодветна проценка на ризици од насилни екстремистички престапници и радикализација кон насилен екстремизам“, види, на пример, Кристофер Дин, Себастијан Фев и Елко Кеселс, *Спротивставување на насилен екстремизам во затворите: Водич за добри практики*, Глобален центар за кооперативна безбедност, август 2018 година, стр. 11–13, <https://www.veocompendium.org/download.html>.

69 Види, на пример, Марсден, *Реинтеграција на екстремисти*, стр. 16–17.

70 ГФКТ, *Добри практики во однос на семејствата коишто се враќаат од конфликтни зони; и Насоки на ОБСЕ/ОДИХР за поставување со странски терористички борци*, Поглавја 3.7 и 3.8.

точно да се дефинира вклученоста на жените кои имаат отпатувано и се омажиле во конфликтните зони; улогата што ја имале децата, исто така, од неодамна стана многу интересна. Накратко, поединците од оваа широка категорија имаат комплексни потреби и претставуваат потенцијален ризик и за истите е можно да постои потреба од реализација на хуманитарни и безбедносни интервенции.⁷¹ (Види го Единаесеттото поглавје за целосната дискусија во врска со уникатните потреби на жените и децата).

5.3 Овозможете споделување на информации и меѓусебна соработка помеѓу повеќе актери

Клучната состојка за креирање на сеопфатни и приспособени процени, како и за утврдување дека напорите за рехабилитација и реинтеграција ќе бидат ефикасни, - **е споделувањето на информации помеѓу повеќе актери** кои можат да имаат релевантни информации за поединечен случај. Овие информации треба да бидат разгледани како дел од една процена и истите треба да бидат вклучени при дизајнирање на плановите за интервенција или поддршка.

Сепак, споделувањето на информации се соочува со неколку пречки. Различните професионални и етички рамки и цели, вклучувајќи ги службите за психосоцијална поддршка и верските и други советници, можат да го отежнат споделувањето на информации. Покрај тоа, правото на приватност е заштитено со Законот за човекови права и мора да се почитуваат начелата за прибирање и чување на податоците.⁷² Покрај тоа, полицијата, безбедносните и разузнавачките служби можат да се противат или да не бидат во можност да споделуваат информации со актери кои традиционално немаат пристап до чувствителни, а да не зборуваме за класифицирани информации.

Постоенето на доверливи, лични врски или неформални мрежи понекогаш може да го надмине овој отпор или на друг начин да го овозможи потребното споделување на информации на ад хок основа. Сепак, поради неизбежниот промет во однос на персоналот во текот на реализацијата на програмата и потребата од заштита на личните информации и придржување кон законите за приватност, **постои потреба од воспоставување на транспарентни насоки или други рамки (вклучително, кога е возможно тоа, и законодавно), како и процеси на независен надзор и ревизија**. Тие можат да помогнат да се олесни размената на информации, знаењата и експертизата, како и тоа соодветно да се заштитат информациите за да се овозможи на повеќе актери од различни

71 Парламентарна служба за истражување на Европскиот парламент, *Враќање на странски борци на почвата на ЕУ: Ex-post евалуација, 2018 година*, стр. 5, [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/621811/EPRS_STU\(2018\)621811_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/621811/EPRS_STU(2018)621811_EN.pdf).

72 Правото на приватност наложува личните податоци да се собираат и обработуваат правично и во согласност со закон, да се чуваат само за одредени и легитимни цели, да не се користат на начин што не е компатибилен со тие цели, и да се заштитат од откривање на неовластени лица. Кај високо чувствителните податоци (како што се податоците поврзани со здравјето и информациите за религиозни и политички верувања) постои потреба од посебна заштита. Види ОБСЕ, *Водич на ОБСЕ за полициско работење предводено од разузнавање*, ОТЗ/ЕСПР, Серија на публикации, том.13, јули 2017 година. <https://www.osce.org/chairmanship/327476>.

агенции, организации и професии да можат да извршат процена на поединечен случај заедно на системска основа.⁷³

Рамката, што може, но не мора да биде уредена во закон, треба да им стави на знаење како на професионалците, така и на корисниците на програмата „кој вид на информации се споделуваат, кога, со кого, од која причина и во кои случаи мора да бидат вклучени безбедносните служби.“⁷⁴ Во заклучоците од Берлинската работилница за терцијарна превенција, организирана од германскиот Совет за надворешни односи во март 2019 година, стоеше дека „ транспарентноста во однос на обврските и границите на размената на информации е неопходна основа за градење на доверба помеѓу сите вклучени актери,“ а тоа е случај особено „таму каде што клиентот е загрижен за заштитата на личните информации што му ги открил на советникот. Со проактивно информирање на клиентот за споменатите обврски и ограничувања, може да се адресира и реши загриженоста во врска со споделувањето на податоци.“⁷⁵

Размената на информации помеѓу повеќе актери кои би можеле да бидат вклучени во индивидуализирани интервенции за спречување и спротивставување на насилан екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам создава низа предизвици, од кои три се особено релевантни во контекстот на непритворска рехабилитација и реинтеграција:

1. Потреба од вклучување на дополнителен број на категории на стручни лица (на пример, пробациски и/или разузнавачки служби); Мрежата за зголемување на свеста за опасностите од радикализација на Европската Унија ги охрабрува земјите да ја разгледаат опцијата за воспоставување на структури со кои би се овозможила размена на информации со и помеѓу овие дополнителни чинители;⁷⁶
2. Неспремност на службите задолжени за спроведување на законот да разменуваат информации и да ја споделат одговорноста за случаи кои би можеле да имаат потенцијални импликации врз националната безбедност поради вклучување на професионалци кои не припаѓаат во доменот на службите задолжени за спроведување на законот; и

73 Во Данска, на пример, на полицијата, училиштата и агенцијата за социјални услуги – трите столба на локално предводени напори за C/СНЕРВТ – им се дозволува да „споделуваат информации за одреден поединец доколку тоа е потребно поради соработка за спречување на криминал или за соработка помеѓу полицијата, социјалните служби и службите за социјална психијатрија и ментално здравје во нивните напори да се помогне на социјално ранливи поединци. Сепак, информации нема да се споделуваат за цели на кривичната истрага“. Види Хемингсен, *Дански пристап кон спротивставување и спречување на екстремизам*, стр.15. Во Белгија, правната рамка овозможува хоризонтално и вертикално споделување на чувствителните информации за поединци. Сепак, Специјалниот известувач на Обединетите нации за промоција и заштита на човековите права и основни слободи и борба против тероризам ги стави под знак прашалник „правната основа за прибирање на податоци, пристапот за лица, вклучително и децата и нивните законски старатели, до информации што се чуваат за нив, можноста да се оспори точноста на ваквите податоци, правната основа врз која се споделуваат ваквите податоци во рамките на агенциите на сите нивоа на власт (на пример, локални интегрални безбедносни ќелии, локални работни групи и Националната работна група), и зачувувањето на таквите податоци во разузнавачки бази на податоци без примена на доволно мерки на заштита, конзистентност и надзор“. Види Канцеларија на Високиот комесар за човекови права на Обединетите нации, „Човекови права и контратероризам: Специјалниот известувач на Обединетите нации за промоција и заштита на човековите права и основни слободи и борба против тероризам ја заврши неговата посета во Белгија“, 31 мај 2018 година, <https://www.ohchr.org/en/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=23164&LangID=E>.

74 Софија Колер, *Меѓународен преглед на терцијарната превенција на исламистички екстремизам, работилница организирана од страна на InfoEx, Берлин, 26-27 март, 2019 година, германски Совет за надворешни односи, стр.6*, <https://dgap.org/en/think-tank/publications/dgapreport/international-tour-dhorizon-tertiary-prevention-islamist>

75 Ibid.

76 ЕУ-РАН, *Одговори што се преземаат на полето на повратниците: Странски терористички борци и нивните семејства, Прирачник на РАН (во понатамошниот текст Прирачник на РАН за постапување со повратник)*, јули, 2017 година, стр.4, https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/ran_br_a4_m10_en.pdf.

3. Зголемена незаинтересираност и противење на професионалците кои не се занимаваат со работи од областа на спроведувањето на законот да се вклучат во такви случаи, со оглед на зголемените безбедносни и други ризици.

5.4 Развијте приспособен план заснован на спроведена процена

Следниот чекор во процесот вклучува **развивање на приспособен план заснован на процена** (идеално), којшто ќе биде изработен од страна на сите релевантни чинители во тесна соработка со целиот корисник на планот на начин на кој тој ќе има чувство дека процесот е целосно наменет за него. Таму каде што е возможно тоа, треба да севклучат лица кои веќе имаат изградено односи што се засноваат на меѓусебна доверба со поединецот предмет на програмата (на пример, наставници, ментори, членови на семејства, советници и други членови на релевантната заедница).

Како што е наведено погоре, потенцијалните корисници на програми за рехабилитација и реинтеграција, најверојатно, ќе покажуваат разни слабости, ќе претставуваат различен ризик и ќе имаат посебни потреби - почнувајќи од идеолошки па сè до психосоцијални, стручни, финансиски, верски, едукативни и семејни потреби. Некои можеби имале ограничено учество или биле делумно изложени на тероризам или насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам, а, пак, други можат да останат радикализирани и претходно да имаат поминато воена обука и така што претставуваат доволно висок ризик за јавната безбедност за да мора врз нив да се врши продолжено набљудување или друг вид на надзор од страна на органите задолжени за спроведување на законот. Некои може да имаат семејства и заедници што се заинтересирани да играат конструктивна улога во процесот на нивната реинтеграција во општеството. Други може да бидат одбиени или протерани од страна на нивните заедници, а може да има и такви семејства кои можеби промовираат насилен екстремизам или од други причини не би сакале да имаат конструктивни улоги во процесот на рехабилитација и реинтеграција. Некои поединци може да имаат потреба од специјализирано советување или друг вид на интервенции за спречување и спротивставување на насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам; на други можеби им е потребна само основна психосоцијална или друга поддршка што е достапна за општата популација.⁷⁷

Со оглед на ваквата разновидност, мерките за непритворска рехабилитација и реинтеграција би можеле да вклучуваат една или повеќе различни видови на интервенции, вклучително и „поддршка на полето на менталното здравје, градење на вештини, основно образование, здравствена заштита, помош при вработување, правна помош, економска поддршка, социјална поддршка, локални дијалози во заедницата и пошироко.“⁷⁸ (Види го Шесто поглавје за целосна дискусија во врска со видовите на интервенции). Сепак, поддршката треба да биде сразмерна со потребите и слабостите

⁷⁷ <https://thedefensepost.com/2019/02/12/us-minnesota-deradicalization-program-inside-look/>

⁷⁸ ГФКТ, *Добри практики во однос на семејствата коишто се враќаат од конфликтни зони*, Добра практика број 6.

на поединецот. **Треба да се избегне „прекумерна интервенција“ (односно обезбедување на премногу поддршка или премногу видови на поддршка), затоа што и таа си носи свои предизвици**, како што е стигматизирање на поединецот, комплицирање на задачата за градење на доверба помеѓу владините практичари и поединецот, односно неговото или нејзиното семејство, затворање на когнитивниот простор потребен за рехабилитација и откажување од насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам, како и непотребно создавање чувство за тревога во релевантната заедница, а чија соработка и поддршка можат да бидат клучни за успешна реинтеграција на поединецот. Оние кои ги следат програмите за рехабилитација и реинтеграција треба редовно да проценуваат дали интервенциите се сразмерни или дали програмата може да прави поголема штета отколку добро, а потоа треба соодветно да го приспособат нивото на интервенција.

5.5 Идентификувајте главен актер

Кога повеќе актери се вклучени во одреден случај, важно е да се идентификува главен актер - или „сопственик на случај“ – кој ќе има за цел да ги координира различните актери и активности опфатени со случајот на поединецот и да биде главна точка за контакт со засегнатата личност, неговото семејство и пошироката заедница. Иако полицијата и другите безбедносни актери, веројатно, ќе бидат вклучени во случаите на терцијарна (за разлика од примарната и секундарната) превенција, особено во оние случаи кои вклучуваат враќање на „странски терористички борци“ и членови на нивните семејства од конфликтните зони, тие можеби не би биле најпогодни да ја преземат главната и водечка улога. Доколку полицијата ја презеде главната улога и стане главен актер, се ризикува да се поткопаат напорите на градење доверба помеѓу членовите на заедницата, чија одржлива соработка и ангажман се важни за да се осигури успех на напорите за реализација на иницијативите за рехабилитација и реинтеграција. Тоа, исто така, може да создаде отпорност кај членовите на заедницата против преземање каков било ангажман заедно со полицијата, која тие можат да ја поврзуваат со безбедносна мисија, а кој орган, исто така, можеби и не располага со доволно алатки и чии припадници можеби не поминале низ доволно обуки за да можат да реализираат заеднички ангажмани со заедницата.

Можеби уште поважно, а честопати тоа било случај, таргетираниот поединец можеби имал негативни искуства со полицијата или државата пошироко, па така тој сега има ограничена доверба во органите задолжени за спроведување на законот и други државни институции. Во овие ситуации, ако во напорите за рехабилитација и реинтеграција не се постапува со чувствителност - на пример, се идентификува социјален работник или организација на граѓанското општество да го започне и предводи ангажманот, кој, во зависност од видот на случајот, може да започне со тропање на вратата - потребната поправка на доверба може да остане неосстварлива.⁷⁹ Во зависност од нивото на ризик и степенот до кој организациите на граѓанското општество или социјалните работници се

79 Сепак, клучното прашање тука се движи околу пристапот: ОГО, со цел да интервенира, мора да има „некаков начин да влезе“, бидејќи за разлика од полицијата, нејзиниот мандат да работи со поединец или неговото семејство е најверојатно на доброволна основа. На пример, да се биде во контакт со родителите може да претставува прва добра појдовна точка на пристап.

комотни да бидат проактивни (наспроти вообичаените преферирања на втората опција – кога само одговараат на барања за поддршка), овој ангажман би можел да се иницира и заедно со полицијата, како што тоа е практика во некои други општини.⁸⁰

5.6 Комуницирајте за целите и придобивките од програмата

Друг клучен чекор за процесот е **ефикасното комуницирање за целите и придобивките од мерките за рехабилитација и интеграција** со јавноста, од една страна, што таа може да ги смета за премногу „меки“ за справување со тероризам и, од друга страна, со целните поединци и заедници кои може да ги сметаат за потенцијално стигматизирачки.⁸¹ Освен тоа, во зависност од видот на интервенциите и другата поддршка што се нуди во околности на непритворска рехабилитација и реинтеграција – како и од степенот до кој истите овие услуги се достапни за пошироката популација – со програмите за рехабилитација и реинтеграција може да се создадат чувства на огорченост кон целните поединци на ваквите програми врз основа на перцепцијата (а можеби и реалност) дека оние кои некогаш некако биле поврзани со тероризам или насилен екстремизам добиваат подобар третман за разлика од другите кои никогаш не сториле такво нешто.

Важно е да се развие и спроведе стратегија за ублажување на двата вида загриженост.

Оваа стратегија треба да предвидува сите чинители вклучени во програмата „проактивно да комуницираат за своите методи и цели, да обезбедуваат повратна информација за ефикасноста и прифаќањето на нивните програми во целната група и да споделуваат успешни примери за нивните напори, како и да ги опишуваат ограничувањата во нивната работа“, но, истовремено, и да споделуваат детали за алатките што ги користат „за да стигнат до делови од јавната сфера кои имаат силни резерви или незаинтересиран став кон оваа работа.“⁸²

Скептичната јавност треба да се убеди дека инвестициите во мерките за рехабилитација и реинтеграција претставуваат важен елемент на една сеопфатна стратегија за спречување и спротивставување на тероризам. Наместо да се помага на „терористите“, тоа претставува „паметен начин на работа за намалување на ризикот од рецидивизам и работа со поранешни терористички престапници во насока на спречување другите во иднина да извршат друго насилство“⁸³ и избегнување другите да појдат по патот на радикализација кон насилство во релевантните заедници. Со оглед на зголемениот број на кривични дела поврзани со тероризам, кои се придружени со

80 Таква е практиката во некои градови, во земји, како што се Канада, Данска и Шведска.

81 Тина Вилчен Кристиensen и Торе Бјорго, *Како да се справиме со вратените странски борци и други патници од Сирија*, Извештај од истражување, бр. 1, Центар за истражување на екстремизам (Ц-РЕХ), Универзитет на Осло, 2018 година, <https://www.sv.uio.no/c-rex/english/publications/c-rex-reports/how-to-manage-foreign-fighters-c-rex-research-report.pdf>.

82 Колер, Терцијарно спречување на исламистички екстремизам, стр. 8.

83 Џес Мортон и Мич Силбер, *Кога терористите си дваѓаат дома: Потребa од рехабилитација и реинтеграција на американските осудени џихадисти*, Проект за спротивставување на екстремизам, 2018 година, стр. 34, https://www.counterextremism.com/sites/default/files/CEP%20Report_When%20Terrorists%20Come%20Home_120618.pdf.

релативно кратки затворски казни (делумно тоа се должи на фактот што многу од престапниците се обвинети за ненасилни кривични дела како што е обезбедување на материјална поддршка), и релативно младата возраст на повеќето ослободени терористички престапници, невложувањето во интервенции со кои би им се олеснило на престапниците да се откажат од насилство и мирно да се реинтегрираат во општеството во најдобар случај би било кратковидо.

Исто така, важно е да се креира **план за да се намали стигмата што вообичаено ги опкружува ослободениот (поранешен) екстремист и оние од кои се бара да ја поддржат неговата реинтеграција во општеството.** На пример, важен е начинот како се презентира програмата (на пример, како контратерористичка иницијатива, мерка на кривичната правда или граѓанско општество или програма за градење на отпорност) на поединецот и пошироката заедницата, при што „различната терминологија [има] различни импликации за тоа како поединецот е перципиран од страна на заедницата“ а таквата терминологија може да влијае и врз степенот на подготвеност на заедницата да го поддржи самиот поединец.⁸⁴

Членовите на заедницата можеби не сакаат да работат со државните власти на полето на иницијативите за рехабилитација и реинтеграција на „странските терористички борци“ и нивните семејства кои не се кривично гонети по враќањето во нивната земја, плашејќи се дека ангажманот со државните власти може да ја зголеми веројатноста за отпочнување на судски постапки против некој член на семејството повратник и дека тоа може да го зголеми ризикот од стигматизација.

Стигмата, исто така, можеби ќе треба да се адресира и на работното место, со цел да се спречи дискриминација што би можела да има влијание врз вработувањето и безбедноста на работното место, што, пак, би можело да го попречува процесот на рехабилитација.⁸⁵ Како што препорача Глобалниот форум за контраразување, една комуникациска стратегија треба да вклучува „програми за зголемување на капацитетот и знаењата на семејствата кои примаат членови на семејства повратници од конфликтните зони, а тоа може да помогне во насока на смирување на загриженоста, како и во насока на успешна рехабилитација, социјализација и соодветно адресирање на траумите.“⁸⁶

Конечно, практичарите кои се вклучени во спроведување на интервенции за рехабилитација и реинтеграција во заедницата можат да се почувствуваат стигматизирани или под притисок од нивните врсници или членови на заедницата бидејќи тие се сметаат за одговорни за постапките на нивните клиенти. За да се ублажи овој ризик, може да биде од корист да се постигне јасна согласност за улогите и одговорностите на оние кои се вклучени во такви интервенции и да се создаде простор за саморефлексија и професионализација на практичарот.⁸⁷

Надвор од стигмата, постојат и практични и безбедносни бариери што можеби ќе треба да се надминат. Во врска со првото, како што истакна Сара Марсден, „дури и таму каде што поединецот

84 Велдхуис, *Реинтегрирање на насилни екстремистички престапници*, стр. 9.

85 *Невидливи жени: Поврат на родовите димензии, реинтеграција и рехабилитација од насилен екстремизам* (во понатамошниот текст *Невидливи жени*), Меѓународна мрежа за акција на граѓанското општество (ММАГО) и УНДП, јануари 2019 година, <http://www.icanpeacework.org/wp-content/uploads/2019/02/ICAN-UNDP-Rehabilitation-Reintegration-Invisible-Women-Report-2019.pdf>.

86 ГФКТ, *Добри практики во однос на семејствата коишто се враќаат од конфликтни зони*, Добра практика број 19.

87 Мрежа за спречување на насилство и Институт РекоРа, *Уметност да видиш надеж над ризикот: Гледишта за размената на европски практики (ЕПЕХ), 2019 година*, <https://www.issuelab.org/resources/35086/35086.pdf>.

е мотивиран да се откаже, тој се соочува со сериозни предизвици: наоѓање на работа, развивање на нова социјална мрежа или дури и отворање банкарска сметка може да биде тешко и проблематично. Оттука, признавањето на улогата што општеството може да ја има во поддршката на реинтеграцијата е клучно за успешно и долгорочно откажување на поранешните престапници од насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам.⁸⁸

Во поглед на тоа второто, стравот од одмазда и протерување од заедницата може да претставува значителна бариера за општествената интеграција. Таму каде што тоа е соодветно, може да постои потреба и од спроведување на мерки за заштита на безбедноста на корисниците на програмите за рехабилитација и реинтеграција, како и на членовите на нивните семејства. Тие може да вклучуваат времена преселба или мерки за заштита на сведоци. Меѓу другото, анонимноста што го придружува преселувањето може да помогне на поранешните затвореници тие да избегнат постојано да се соочуваат со нивното минато, вклучувајќи ги и нивните врски со екстремистичките групи, а тоа би можело, исто така, да им помогне да развијат стабилен идентитет. Покрај тоа, корисниците треба да бидат заштитени од нивно непотребно појавување на медиумите со цел да се осигури дека нивниот процес на рехабилитација и реинтеграција не е загрозен.⁸⁹ Сепак, доколку корисникот се појави пред медиуми на начин на кој ќе се запази начелото „Не штети“, со вниманието на медиумите кон ова прашање можат да се истакнат уникатните предизвици со кои се соочуваат „странските терористички борци“ и нивните семејства повратници, во насока на охрабрување на емпатија и намалување на стигмата во заедниците.

5.7 Надзор и евалуација

Во поглед на ова, од огромна важност е да се **осигури соодветно следење и процена на интервенцијата за непритворска рехабилитација и реинтеграција**, со тоа што, истовремено, треба да се препознаат предизвиците на полето на мерење на влијанието што ваквите програми можат да го имаат. Како што тоа е случај со многу работи од областа на спречување и спротивставување на насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам, постојат ограничени докази што се засноваат на знаење за тоа што функционира, а што не, кога се работи за рехабилитација и реинтеграција. Немајќи цврста доказна основа, овие програми честопати се „спроведуваат на основа на проби и грешки“;⁹⁰ при што повеќе докази се потребни за да можеме да разбереме што оди во прилог на позитивните исходи и на кој начин може да се оцени напредокот.⁹¹ Причините за таквиот недостаток на докази вклучуваат ограничен број на јавно достапни процени на напорите што се преземаат на полето на рехабилитација и реинтеграција, сложеност на опфатените теми, вклучително и недостиг на јасност за тоа што оди во прилог на олеснување на процесите на откажување од насилство или други позитивни промени, предизвици во однос на прибирањето на

88 Марсден, *Реинтегрирање на екстремисти*.

89 ГЦКБ, *Компендиум на добри практики*, стр. 50.

90 Велдхуис, *Реинтегрирање на насилни екстремистички престапници*, стр.9.

91 ЦИДБЗ, *Програми за дерадикализација: Воведен водич*, 29 јануари 2019 година, <https://crestresearch.ac.uk/resources/deradicalisation-programmes-introductory-guide/>.

податоци, недостаток на увид во она што, всушност, се случува во интервенциите за рехабилитација и реинтеграција, како и тешкотии да се измери успехот, кои понекогаш се резултат на недостатокот на јасност за тоа што се обидуваме да постигнеме со интервенцијата.⁹²

Со цел да се помогне во насока на создавање на една таква доказна основа, истовремено, олеснувајќи го периодичниот преглед на спроведување и ефикасност на програмата, треба да се вметнат механизми за евалуацијаво дизајнот на интервенцијата, при што резултатите од евалуацијата треба да бидат јавно достапни, таму каде што е возможно тоа.

На почеток, оние што се одговорни за развојот на програмите за рехабилитација и реинтеграција треба да се осигурат дека дизајнот на секоја интервенција (или поширока програма) е воден од теорија на промена која објаснува како предложениот пристап е поврзан со целите и резултатите на самата интервенција. Теориите на промена, со кои треба да се обликуваат целите на програмата (на пример, во врска со ставовите, вештините и/или мотивите), помагаат во насока на утврдување на дизајнот на програмата и во однос на тоа дали таа е ефикасна во постигнувањето на своите целни исходи, но со истите, исто така, се олеснува мерењето на напредокот на програмите додека тие се реализираат (а не само откако ќе се реализираат).⁹³

За ефикасна евалуација, од витална важност е јасно да се дефинира што се сака да се постигне со програмите за непритворска рехабилитација и реинтеграција, што, пак, од своја страна, е клучно за мобилизирање на одржливо финансирање и јавна поддршка за реализација на таквата цел. Покрај тоа, важно е да се овозможи процена на напредокот на тековна основа за да можеме да се осигуриме дека со интервенцијата и понатаму се адресираат работи кои, најверојатно, претставуваат променливи потреби на поединецот. Исто така, при процената на влијанието на секоја една интервенција, важно е да се препознаат потенцијално значајните општествени, културни и други бариери со кои се соочуваат лицата кои се надеваат дека ќе се оддалечат од насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам.⁹⁴

92 Види, на пример, Лизбет ван дер Хејд и Барт Шурман, „Реинтегрирање на терористите во Холандија: Евалуација на данскиот пристап,” *Журнал за дерадикализација*, бр. 17, (2018/19), <http://journals.sfu.ca/jd/index.php/jd/article/view/179/134>; и Вилчен Кристенсен и Бјорго, *Како да се справиме со вратените странски борци*.

93 Види на пример, ЦИДБЗ, *Водич за дерадикализација*.

94 Види, на пример, Адријан Черни, „Евалуација на интервенции за откажување на екстремистички престапници од НЕРВТ: Студија за проактивен интегриран модел на поддршка (ПИМП), „Бихевиористички науки за тероризам и политичка агресија (2018 година), <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/19434472.2018.1495661?needAccess=true>; A.J. Гилен, „Излезни програми за цихадистки: Предлог за спроведување на реална евалуација на холандскиот пристап, „*Меѓународна социологија*, (2018 година), <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0268580918775586>; Кохлер, „Разбирање на методите за дерадикализација”; и Марсден, *Реинтегрирање на екстремистите*.

6. Интервенции

Како што веќе се нагласи во овој Извештај, „интервенциите можат да понудат сеопфатен опсег на активности со кои можат подобро да се задоволат различните потреби на лицата кои се вклучени во насилен екстремизам.“⁹⁵ Прецизната природа и обемот на интервенции значително ќе се разликуваат во зависност од тоа во која категорија или категории припаѓаат целните корисници. Категориите вклучуваат (1) осудени насилни екстремистички престапници кои излегуваат од затвор, за кои процесот на рехабилитација и реинтеграција треба да започне што е можно порано додека ја издржуваат казната затвор, но најмалку шест месеци пред пуштањето; (2) лица радикализирани кон насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам кои не поминале низ кривичниот систем; и (3) лица (и членови на семејства) кои се враќаат од конфликтните зони и кои не се предмет на кривичен прогон. Дури и во рамките на овие категории, природата и обемот на интервенции ќе се разликуваат, а идеално секоја интервенција ќе биде приспособена на проценетите потреби, слабости и ризици што поединецот ги претставува.

И покрај потребата за приспособување на интервенциите, речиси секогаш е случај дека со „интервенциите, кои можат да понудат сеопфатен опсег на активности, може подобро да се задоволат различните потреби на лицата кои се вклучени во насилен екстремизам.“⁹⁶ Покрај тоа, општо земено, можно е да се идентификуваат пет видови, или корпи, на интервенциска поддршка. Тие се социоекономска поддршка; психосоцијална поддршка; теолошка или идеолошка поддршка; семејно советување, и рекреативна и културна поддршка. Можеби некои корпи, односно видови на интервенциска поддршка ќе бидат потребни за секоја категорија на поединци, на пример, такви со кои се обезбедува обука за работа, работни места, домување и социјална помош. Други видови на интервенциска поддршка, веројатно, ќе бидат особено релевантни за одредени категории лица. На пример, за оние што се враќаат од конфликтните зони е веројатно тие да имаат потреба од психосоцијална поддршка за адресирање на состојби поврзани со траума и други ментални проблеми како резултат на нивната изложеност на насилство. Покрај тоа, како што тоа е случај со поранешните насилни екстремистички престапници кои се враќаат во своите заедници, во програмите за рехабилитација и реинтеграција на повратници треба да се настојува да се вклучува релевантното семејство или други членови на заедницата, во насока на градење на структура за поддршка на поединецот која ќе може да дејствува како сигурносна мрежа во случај на криза во иднина.

95 ЦИДБЗ, Водич за дерадикализација, стр.3.

96 Ibid.

6.1 Социоекономска поддршка

Материјалната поддршка за подобрување на социоекономската состојба на поединецот ќе помогне во поттикнување на реинтеграцијата и намалување на веројатноста за појава на рецидивизам. Таквиот вид на поддршка може да вклучува помош околу образование, домување, стручно оспособување, развој на вештини, вработување и медицинска нега. Таму каде што е соодветно тоа, релевантната општина или друг соодветен орган, во соработка со затворските власти, пробациските служби или други релевантни чинители, би можел да развие ваков пакет за поддршка на насилни екстремистички престапници кои наскоро ќе се пуштат од затвор, како и за поединци кои сакаат да се оддалечат од насилни екстремистички групи и за такви кои влегуваат (или повторно влегуваат) во рамките на надлежноста на органот и кои претходно на некаков начин биле поврзани со насилен екстремизам.⁹⁷

Стручното оспособување и развојот на вештини може да биде од витално значење, но доколку тие не резултираат во тоа поединецот да најде работа, тогаш целиот корисник може да доживее значителна фрустрација и да доведе до нарушување на неговиот/нејзиниот процес на рехабилитација. Слично на тоа, образованието мора да биде поврзано со зголемени можности за граѓански ангажман доколку сакаме да избегнеме појава на фрустрации.⁹⁸

Практичарите и други експерти, кои имаат искуство на полето на спроведување на иницијативи за рехабилитација и реинтеграција, ја нагласуваат потребата за **приспособување на стручната обука и поддршката за вработување според локален контекст и според интересите на поединецот.** Работните места или другата обезбедена поддршка треба да бидат споредливи со она што е достапно и за другите во приемната заедница, со цел да се спречи појава на незадоволство кај поединецот. Покрај тоа, треба да се избегнат „родови или културни претпоставки за тоа каква работа жените (и мажите) можат или треба да работат“ и сите напори за развој на обуки за вработување и вештини не треба да се отпочнуваат во вакуум простор, туку тие треба да се засноваат на процените добиени од пазарот на трудот.⁹⁹ Во поширока смисла, треба да се земат предвид партнерствата со приватниот сектор со цел да се помогне во насока на катализација на одржлив економски развој и создавање на нови работни места во заедниците во кои се враќаат (или се преселуваат) корисниците на програми за рехабилитација и реинтеграција. Локалните бизниси би можеле да се ангажираат да помогнат во утврдувањето на важните и итни потреби на локалната економија, како и на потенцијалот за нов секторски развој и стручна обука за мажи и жени.¹⁰⁰

Опасности од појава на незадоволство не постојат само кај корисниците, туку и кај пошироката локална заедница. Особено во контекст на слаба економија во која невработеноста е голема, а

97 Види, на пример, ГФКТ, Адендум на *Мадридските водечки начела*, Добра практика бр.4.

98 Види, на пример, Џорџија Холмер и Адријан Штунни, *Странски борци кои се враќаат и императивот за нивна реинтеграција*, Специјален извештај, Институт за мир на Соединетите Американски Држави, стр. 7, <https://www.usip.org/sites/default/files/2017-03/sr402-returning-foreign-fighters-and-the-reintegration-imperative.pdf>; Софија Едвардс, „Во Сомалија, само подобро образование не е доволно за спротивставување на екстремизмот“, *DEVEX*, 2 декември 2016 година, <https://www.devex.com/news/in-somalia-better-education-alone-is-not-enough-to-challenge-extremism-89246>; и Лиз Хумер, „Младината и последиците: Невработеност, неправедност и насилство“, Мерси корпс, февруари 2015 година, <https://www.mercycorps.org/research-resources/youth-consequences-unemployment-injustice-and-violence>.

99 *Невидливи жени*, стр. 111.

100 GSX, „10 чекори“.

можностите за вработување се малку, треба да се внимава да се избегнува ненамерно создавање на перцепција дека на корисниците на програмите за рехабилитација и реинтеграција им се обезбедуваат повеќе можности отколку што тоа се прави за членовите на заедницата кои секогаш се придржуваат до законот. Давањето (или дури и да постои таква перцепција на давање) преференцијален третман на поранешни насилнички екстремистички престапници или повратници од конфликтните зони, вклучително и во однос на други лица, кои можеби земале одредено учество во други криминални активности, може да создаде незадоволства кај оние членови на заедницата кои можеби сметаат дека се неправедно обесправени.¹⁰¹

6.2 Психосоцијална поддршка

Со различни форми на психосоцијална поддршка може да се олесни реинтеграцијата и откажувањето од насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам. Не само лица кои се трауматизирани од насилство (на пример, како резултат на тоа што живееле во конфликтна зона) имаат потреба од ваква поддршка, туку потреба од ваква поддршка имаат и оние кои страдаат од вознемиреност или депресија или на друг начин бараат помош околу нивното ментално здравје. Иако не постои директна причинско-последична врска помеѓу менталното заболување и насилниот екстремизам, сè повеќе докази укажуваат дека лошото психолошко приспособување претставува фактор на радикализација кон насилство кај младината.¹⁰²

Канцеларијата на Обединетите нации за борба против дрога и криминал, Глобалниот центар за кооперативна безбедност, како и други организации кои го проучуваа овој проблем, идентификуваа бројни видови на психосоцијална поддршка што можат да бидат корисни, во зависност од потребите на корисникот. Тие вклучуваат (1) олеснување на бихевиорални промени; (2) зајакнување на вештините за справување и управување со емоцијални состојби; (3) промовирање на вештини за критичко и комплексно размислување, решавање на проблеми и носење на одлуки; (4) подобрување на односите; (5) градење на самоверба; (6) олеснување на личниот потенцијал и развој; (7) адресирање на верувања и начини на размислување со кои се поддржува насилство; (8) подобрување на самоспознавањето и разбирањето; (9) заздравување на емоционална болка и решавање на состојби на збунетост, односно конфузија; и (10) адресирање на идентитетски прашања.¹⁰³

Како што е случај тоа со други видови на непритворски интервенции, поединецот треба да биде отворен на помислата дека влегува во процес на советување. Во некои случаи, клиентите можат,

101 ГЦКБ и МЦКТ, *За тоа е потребно цело село*, стр. 24.

102 Ова е резултат од неодамнешни студии. На пример, во преглед извршен од полицијата во 2016 година на 500 случаи што биле предмет на работа на програмата Чанел на Велика Британија, било утврдено дека 44 проценти од инволвираните поединци биле проценети, веројатно, како да се ранливи и да имаат слабости во врска со нивното ментално здравје или дека се соочуваат со психолошки потешкотии. Види Викрам Дод, „Полициска студија ја поврзува радикализацијата со ментални здравствени проблеми“, *Гардијан*, 20 мај, 2016 година, <https://www.theguardian.com/uk-news/2016/may/20/police-study-radicalisation-mental-health-problems>. Според поранешниот шеф на еден локален тим за превенција вклучен во Програмата Превенирај, во Обединетото Кралство, значителен дел од овие случаи се однесуваат на случаи на аутизам, а некои се поврзани со шизофренија, биполарни состојби и проблеми со менталното здравје поради злоупотреба на супстанции, при што сите овие лица веќе се познати (поради други причини што не се поврзани со радикализација, насилен екстремизам или тероризам) на релевантните агенции од областа на менталното здравје или други агенции за поддршка.

103 ГЦКБ, *Компендиум на добри практики*, стр.29; и УНЮДЦ, *Прирачник за спречување на насилен екстремизам*, Поглавје 5.8.

од културни или други причини, да не бидат отворени за психосоцијална поддршка. Културната чувствителност, поради тоа, „е важна за градењето на доверба и треба да се има предвид тоа пред да се понуди каква било услуга за поддршка. За таа цел, може да биде корисно да се вклучат културни олеснувачи пред и за време на терапијата или сесиите на советување.“¹⁰⁴

6.3 Теолошка или идеолошка поддршка

Со напорите за рехабилитација и реинтеграција не треба да се обидуваме да го промениме системот на верување на поединецот, а прецизната улога на религијата и идеологијата во процесите на спречување и спротивставување на насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам може да открие голем број на контроверзни проблеми, во зависност од националниот и локалниот контекст.¹⁰⁵ Сепак, одреден број на различни интервенции што се фокусираат на **теологијата** или **политиката** сè почесто се распоредуваат и применуваат како дел од еден мултидимензионален пристап за рехабилитација и реинтеграција. Таквите интервенции можат да имаат многу форми (на пример, советување еден на еден или групно советување), но истите треба да се користат само доколку со индивидуализирана процена се покаже дека начинот на размислување кај поединецот треба да се адресира, при што не треба да се прават обиди да се присили некој да ги промени своите верувања или идеологија.

Овие интервенции се опишани во различни релевантни компендиуми, водичи и други рамки што се фокусираат, пред сè, на затворската или пробациска средина, но, исто така, тие се и релевантни за контекстот на непритворска рехабилитација и реинтеграција.¹⁰⁶ Иако е малку веројатно дека само со такви интервенции ќе може да се убеди одреден поединец да се откаже од насилен екстремизам или тероризам, тие, сепак, можат често пати да послужат за реализација на одреден број меѓусебно поврзани цели. На пример, со нив може (1) да се прошират погледите на корисникот кон светот со тоа што тие ќе вклучуваат различни перспективи и интерпретации; (2) да се создаде когнитивен отвор за да му се овозможи на поединецот откажување од насилни екстремистички групи или каузи; (3) да се помогне во одржување на позитивно чувство за себе и придружно чувство за цел, значење, самопочитување и припадност преку зајакнат верски идентитет; и (4) да се помогне да се развие пошироко и поконтекстуално разбирање на религијата, како и да се предизвикаат ставови и оправдувања за насилството, вклучувајќи не и нас – против – нив и други црно-бели размислувања.¹⁰⁷

¹⁰⁴ Колер, Терцијарно спречување на исламистички екстремизам, стр. 6.

¹⁰⁵ Овие прашњата го вклучуваат степенот до кој одвојувањето помеѓу црквата и државата дозволува на владата да финансира проект со верска компонента; мешање во правно заштитените религиозни или други верувања на поединците; и улогата што религијата или идеологијата ја игра, доколку ја има, во радикализација кон НЕРВТ. Види ЕУ- РАН, Работен документ за затворски и пробациски практичари, 2019 година, стр. 11.

¹⁰⁶ Овие рамки ги вклучуваат Работниот документ за затворски и пробациски практичари на РАН; Компендиумот за добри практики на ГЦКБ; Прирачникот за спречување на насилен екстремизам на УНОДЦ; Центар за одржување на најдобри стандарди на Европската Унија на РАН; Пристапи кон насилни екстремистички престапници и спротивставување на радикализација во затворите и пробациските служби, 2016 година, https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/about-ran/ran-p-and-p/docs/ran_pp_approaches_to_violent_extremist_en.pdf (во понатамошниот текст Работен документ за затворски и пробациски практичари, 2016 година); и *Прирачник на Советот на Европа*, стр. 8.

¹⁰⁷ Ibid.

Како што е истакнато во прирачникот на Канцеларијата на Обединетите нации за борба против дрога и криминал за справување со насилни екстремистички затвореници, со верските интервенции треба да се избегнува да се става фокус на одредена теолошка доктрина и наместо тоа, тие треба да се базираат на предавања за широките начела на разновидност, мир и толеранција. Иако има малку докази што укажуваат на тоа кои видови на верски интервенции позитивно придонеле за процесите на рехабилитација и реинтеграција, Работната група на затворски и пробациски практичари на Мрежата за зголемување на свеста за опасностите од радикализација и Советот на Европа, меѓу другото, идентификуваа одреден број на елементи што ветуваат позитивни резултати. Тие вклучуваат:

1. Интервенции со кои се адресираат практичните и психосоцијалните потреби за рехабилитација и реинтеграција;
2. Интервенции еден-на-еден кои имаат за цел да го прошират светогледот на корисникот во насока на вклучување на различни перспективи и толкувања, како и тоа да не се фокусираат на религијата, туку на критички ангажман со насилни екстремистички идеологии и на злоупотребата на религијата;
3. Групни дебатни сесии што одразуваат ситуации во реалниот живот во кои луѓето со различни погледи, вклучително и погледи за религијата, политиката и/или надворешната политика, коегзистираат и конструктивно ги истражуваат нивните разлики во однос на самите нивни погледи и мислења; и
4. Интервенции што вклучуваат континуирано проучување на наративите и идеологиите што се развиваат, како и на перципираните незадоволства и аспирации.¹⁰⁸

6.4 Семејно советување

Четвртата категорија на интервенции, која честопати е основна компонента на постзатворската програма за рехабилитација и реинтеграција, е семејното советување.¹⁰⁹ Со обезбедувањето на таква поддршка се препознава: (1) потребата да се осигури дека напорите за рехабилитација и реинтеграција се фокусираат на поединецот кој би можел да биде радикализиран кон насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам или да имал претходно некаков контакт со терористички активности; (2) уникатната улога што семејството и врсничките мрежи можат да ја имаат во откажувањето на поединецот од насилство и неговата реинтеграција во заедницата; (3) како воспоставувањето или повторното воспоставување на значајни односи со членовите на семејството или врсниците може да придонесе за ефикасна рехабилитација и реинтеграција.¹¹⁰ Семејното советување може да биде обезбедено од страна на спектар на актери, без оглед дали тоа се невладини организации, работници за заштита на децата или други социјални работници,

108 Види, на пример, *Прирачник на Советот на Европа*, стр.43; и РАН, Работен документ на затворски и пробациски практичари, 2019 година, стр.24.

109 Семејното советување, исто така, ги вклучува и врсниците.

110 За улогата на семејството на полето на С/СНЕРВТ, видете, на пример, РАН, *Збирка на пристапи и практики, Спречување на радикализација кон тероризам и насилен екстремизам, Семејна поддршка*, 2019 година, https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/ran-best-practices/docs/family_support_en.pdf; Комонвелтот, *Поддржување на семејствата во спречување и спротивставување на насилен екстремизам*, 2017 година, <http://thecommonwealth.org/sites/default/files/inline/ComSec%20CVE%20and%20Families%20Presentation.pdf>; Даниел Кохлер, *Примена на семејно советување за спречување и интервенирање против странски борци: Оперативни аспекти, методологија и најдобри практики за спроведување на кодекси на однесување*, Институт за Блискиот Исток, 2014 година, <https://www.mei.edu/sites/default/files/Koehler.pdf>.

полициски службеници од заедницата, или работници од областа на менталното здравје. Тоа, вообичаено, вклучува ангажман - независно дали на индивидуална основа или со семејството како целина - со родители, други роднини или врсници на односниот поединец и тоа обично претставува дел од еден поширок напор каде погледот се насочува кон семејството и врсничките мрежи на поединецот и се оценува каде и кои врски треба да се зајакнат, каде лежат интрасемејните конфликти и од кои односи може да се извлече одредена корист. Онаму каде што интеракциите со семејството и врсниците играат важна улога во процесите на радикализација кон насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам, како што тоа е случај со Југоисточна Европа, вклучувањето на семејството и врсниците во процесите на рехабилитација и реинтеграција е особено важно.¹¹¹ Сепак, пред да се направи тоа, важно е да се процени дали и кои членови на семејството како и врсници, веројатно, позитивно или негативно би влијаеле врз ресоцијализацијата на поединецот.

Целите на семејното советување би можеле да вклучуваат давање помош на членовите на семејството со цел: (1) да се одржи или развие позитивен однос со поединецот; (2) да можеме да се справиме со стигмата, срамот и/или безбедносните ризици што би можеле да произлезат од континуираното или обновено дружење со поединецот, особено кога тој е пуштен од затвор или се вратил од конфликтна зона; и (3) да се справиме со психолошките предизвици или ментални болести со кои поединецот би можел да се соочува.¹¹²

6.5 Рекреативна и културна поддршка

Петтата категорија на интервенции вклучува **спортски, театарски, уметнички или музички** активности. Како што тоа е случај со напорите за рехабилитација и реинтеграција во затворски контекст и со ангажманите што се фокусираат на заедницата на полето на спречување и спротивставување на насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам, можностите за реализација на рекреативни и културни активности можат да играат важна улога во напорите за непритворска рехабилитација и реинтеграција. Со нив се обезбедуваат можности за поединците да се изразат, да ја зголемат својата самодоверба, да создаваат позитивни односи со другите, како и да поминат низ еден олеснет процес на заздравување.¹¹³ Со нив, исто така, може да се обезбеди алтернативна форма на поддршка кога традиционалните психосоцијални служби за поддршка не се достапни.

Иако таквата поддршка, само по себе, нема да може да доведе до тоа поединецот да се откаже од терористички или други форми на насилство, таа може значително да придонесе кон негово откажување, односно повлекување од такви активности, вклучително и преку обезбедување

111 Азиновиќ, *Регионален извештај*; стр. 13–14; и СРС, *Игра на чекање*, стр. 10.

112 ЕУ - РАН, Центар за одржување на најдобри стандарди, *Збирка на пристапи и практики*.

113 ФОКТ, Образовна работилница реализирана од страна на Работната група за прашања од областа на притворот и реинтеграцијата, „Обуки за животни вештини и стручно оспособување на затворени екстремистички престапници, Резиме на копретседавачите“, 7-8 октомври 2015 година, <https://www.globalcenter.org/wp-content/uploads/2015/10/15Nov18-GCTF-DRWG-Co-Chairs-Summary-Workshop-7-8-October-Nairobi.pdf>.

на привлечни алтернативни наративи.¹¹⁴ Како што е истакнато од страна на Канцеларијата на Обединетите нации за борба против дрога и криминал, за многу луѓе спортот и уметноста „нудат скапоцена можност за разговор за разликите и диверзитетот во општеството и животот, како и за истакнување на заедничките животни истории, искуства и надежи. Драмата и уметноста можат да предизвикаат критичко размислување и дискурс за заеднички истории и искуства што можат да ги надминат политичките граници. И спортот, исто така, може да претставува моќна обединувачка сила. Спортските, уметноста и културата, исто така, можат да помогнат за развивање на позитивни средства за разбирање и адресирање на незадоволствата и тензиите што можат да придонесат кон појава одредени лица да почнат да поддржуваат насилен екстремизам.“¹¹⁵

Во текот на изминатата деценија, истражувачите имаат укажано на значајната улога што интервенциите засновани на спортски активности ја имаат одиграно во процесите на рехабилитација на лица кои биле радикализирани кон тероризам,¹¹⁶ особено кога тие биле „насочени кон такви лица кои биле во потрага по чувство на припадност во одредена група, односно чувство на идентитет.“¹¹⁷ Освен тоа, со интервенциите што се засноваат на спортски активности може да се овозможи начин на поврзување на реализаторите на интервенции со оние млади лица кои се одвоени од нивните заедници и училишта, а штом ќе се направи тоа, таквото поврзување, потоа, може да понуди можности за ангажман и едукација на поединци кои се радикализирани кон насилство.

Работилниците во кои се реализира терапија со уметност, вклучувајќи и такви што се предводени и од страна на советници и верски лидери, стануваат сè повеќе популарни во напорите за рехабилитација и реинтеграција. Во нив се „применуваат различни уметнички форми“, вклучувајќи „визуелна уметност, музика, драма, движење и танцување“, во насока на тоа тие „да дејствуваат како нежен влез во дискусиите“ за околностите што ги навеле луѓето кон екстремистичко насилство. Честопати е тешко да се разговара за овие околности, но со уметноста се обезбедува полесен медиум преку кој тие можат да се изведат на видлива површина. Терапијата со уметност, исто така, на екстремистите им овозможува да „излезат од рамките на преовладувачката околност“, помагајќи им да можат да ги препознаат и да ги преправат нивните животни искуства, но истата овозможува и на практичарите кои работат на полето на спротивставување на насилниот екстремизам позитивно да влијаат врз таквото преправање (на животни искуства).“¹¹⁸

114 Hedayah и Глобалниот центар за заедничка безбедност, *Размислување надвор од кутијата: Истражување на важните улоги на спортот, уметноста и културата во процесот на спречување на насилен екстремизам, Резиме на политики, февруари 2015 година*, <http://www.hedayahcenter.org/Admin/Content/File-23201692017.pdf>.

115 УНОДЦ, *Прирачник за спречување на насилен екстремизам*, стр. 89.

116 Кара Ричардсона, Пол А. Камерон, Катрин М. Берлуис, „Улогата на спортот во дерадикализација и диверзија на криминалот“, *Журнал за дерадикализација*, бр. 13 (зима 2017/2018 година): стр.31, <http://journals.sfu.ca/jd/index.php/jd/article/view/123>.

117 Сара Марсден, Ким Кнот и Џејмс Луис, *Спротивставување на насилен екстремизам: Вовед: Центар за истражување и докажување на безбедносни закани*.

118 Џејк Шапиро, *Верба и уметност: Иновација на полето на СВЕ (блог)*, Блог на Меѓународниот центар за религија и дипломатија, 15 август 2018 година, <https://icrd.org/faith-and-art-innovation-in-cve-opinion/>.

7. Реализатори на интервенции

Како што е појаснето во претходното поглавје, применети се низа интервенции во различни околности во насока на поддржување на процесите на рехабилитација и реинтеграција и самите интервенции претставуваат одраз на различните потреби на целните поединци и специфичната природа на самиот контекст. Со некои програми за непритворска рехабилитација и радикализација фокусот се става само на еден вид на интервенција, а, од друга страна, постојат и такви што се посеопфатни според нивната природа и можат да содржат поголем број на форми на поддршка во рамките на една единична програма. Без оглед на структурата на одредена програма, како што е нагласено во овој Водич, напорите за рехабилитација и реинтеграција обично ќе треба да се потпираат на придонесите што ги прават широк спектар на професионалци, практичари и други актери од голем број на полиња од владата и надвор од неа, со тоа што таквите напори ќе се засноваат на експертизата, довербата и кредибилитетот на актерите во заедницата во која треба да се интегрира поединецот.¹¹⁹ Сето ова има за цел да помогне да се осигуваме дека сложените прашања, кои можеби го навеле поединецот да оди по патот на насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам, можат соодветно да се адресираат.

Во зависност од природата на програмата, ризиците и потребите на поединецот, реализаторите на интервенции би можеле да вклучат еден или повеќе од наведеното: психолози, психијатри или други професионалци за ментално здравје, „поранешни припадници“, социјални работници, експерти за поддршка на младината, членови на семејството, пробациски работници и полицајци. Во зависност од контекстот, овие актери ќе имаат различни задачи, мандати и цели, а овие разлики можат да претставуваат предизвик за размената на информации и други форми на соработка и истите можат да доведат до тоа да е важно, но, исто така, и тешко, да се објаснат различните улоги и одговорности. Во ова Поголавје дадена е серија на кратки прегледи на придонесите што некои од овие актери можат да ги дадат во сферата на непритворска рехабилитација и реинтеграција. Определувањето на тоа во кои случаи кои даватели, односно реализатори на интервенции треба да се вклучат ќе зависи од голем број фактори, вклучувајќи ги нивниот капацитет (вклучително и капацитетот за нивен потенцијален ангажман на подолг и постојан временски период во конкретен случај), каков пристап тие имаат до поединецот и колку самиот поемец ги смета за веродостојни, и таму каде што тоа е соодветно, каков пристап имаат до неговото или нејзиното семејство и колку и тие ги сметаат за веродостојни.

119 Марсден, *Реинтегрирање на екстремисти*, стр. 15.

7.1 “Поранешни припадници”

Оние коишто претходно биле инволвирани во насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам, особено оние кои поминале низ процес на рехабилитација и реинтеграција, можат да имаат „уникатен капацитет да дејствуваат како емпатични ментори“¹²⁰ и истите можат да понудат „драматичен доказ за придобивките што можат да се извлечат од промената.“¹²¹ Кредибилитетот што тие го имаат кај поединците кои сакаат да го остават насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам зад себе, заедно со нивната способност „да зборуваат на ист јазик“, можат да доведат до тоа тие да бидат ефикасни во насока на градење доверба кај поединецот (како и кај пошироката заедница), но и во олеснување на нивното вклучување во проопштествени и демократски групи или организации.¹²² „Поранешните припадници“ можат да ги разберат процесите поврзани со тоа како се влегува и излегува од насилни екстремистички организации и на тој начин тие честопати добро се поставени да ги идентификуваат и точно да ги проценат показателите на ризик, како и потребите на поединецот.¹²³

Иако одреден број на програми за рехабилитација и реинтеграција вклучуваат или дури се предводени од „поранешни припадници“, потребна е одредена претпазливост пред да се вклучат такви припадници во програмите.¹²⁴ На пример, треба да има доволно време поминато помеѓу нивниот процес на откажување од насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам и нивното вклучување пред тие да можат да придонесуваат за откажување на други поединци од насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам. Покрај тоа, не значи дека со самиот факт да се биде „поранешен припадник“ мора да се има и способност во насока на поучување на другите за алтернативно решавање на конфликтите. Наместо тоа, способноста на „поранешните припадници“ да придонесат кон рехабилитација и реинтеграција на други лица, веројатно, зависи од нивните вештини и квалификации, без оглед на нивниот идентитет како поранешен насилен екстремист. Понатаму, иако „поранешните припадници“, честопати, се сметаат за веродостоен глас, за успешна реализација на активностите за „излез“ на поединците од просторот на насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам, честопати, се потребни и други работи покрај контранаративите, особено тогаш кога клиентите се идеолошки мотивирани.¹²⁵ Како што е случај тоа со сите оние кои се вклучуваат во процеси на реализација на интервенции за рехабилитација и реинтеграција, „поранешните припадници“ треба да бидат внимателно проверени и потоа интервјуирани и подготвени пред да се ангажираат, а идеално би било доколку нивните напори ги предводи мултидисциплинарен тим.¹²⁶

120 Мортон и Силбер, *Кога терористите си доаѓаат дома*, стр. 34.

121 ГФКТ, Меморандум од Рим, 9-10.

122 За дискусија во врска со улогата на поранешните припадници во процесите на спречување и спротивставување на насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам види, на пример, Марина Тапли и Гордон Клуб, *Улогата на поранешните припадници во процесот на спротивставување на насилен екстремизам*, МСКТ, 2019 година, <https://icct.nl/wp-content/uploads/2019/04/ICCT-Tapley-Clubb-The-Role-of-Formers-in-CVE-April2019.pdf>

123 Мортон и Силбер, *Кога терористите си доаѓаат дома*, стр. 34.

124 Види, на пример, Кати Гилсинан, „Треба ли да ги слушаме насилните екстремисти?“, *Атлантик*, 9 септември 2019 година, <https://www.theatlantic.com/politics/archive/2019/09/risks-former-extremists-fighting-extremism/597583/>.

125 Интервју направено преку електронска пошта со службеник од Мрежата за спречување на насилство, септември 2019 година.

126 За да земете предвид некои разгледувања кога работите со „поранешни припадници“, видете го Прирачникот на Советот на Европа, параграф 163.

7.2 Верски ментори и советници

Надвор од нивната заложба да помагаат, да се ангажираат и да ги стават на прав пат оние поединци кои можеби користеле верски оправдувања за своите постапки или кои „посакуваат да го променат правецот на нивниот живот во одредена верска смисла”,¹²⁷ верските ментори и советници можат да располагаат и со други способности за непритворска рехабилитација и реинтеграција. Во зависност од конкретната состојба и нивното ниво на обученост, тие можат да понудат општа психосоцијална и духовна поддршка, да градат односи со семејството на поединецот, како и да идентификуваат контакти во рамките на нивните мрежи, контакти кои можат да помогнат околу можностите за вработување, домување и образование.¹²⁸ Таму каде што е возможно тоа, верските ментори и советници треба тесно да работат со обучени психолози или други професионалци од областа на менталното здравје за да можат подобро да ја разберат психолошката шминка на поединецот која може да вклучува идеи што се развиваат во насока на насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам. Со програмите за рехабилитација и реинтеграција треба да се овозможи работа со сите релевантни религии во рамките на одредена заедница, а не само со една.

Како што е случај тоа со многу други реализатори на интервенции за рехабилитација и реинтеграција, клучот за успехот на верските ментори и советници лежи во градењето на доверба со поединецот и, кога тоа е соодветно, релевантните членови на семејството или други членови на заедницата. Доверливиот однос е од суштинско значење со цел да се постигнат значајни интеракции и когнитивно отворање на поединецот во насока на тоа да се овозможи промена кај него.¹²⁹

Кога се вклучуваат верски ментори и советници, особено предизвикувачко прашање може да биде балансот помеѓу нивната пастирска улога и нивната улога на критичар или противник на насилни екстремистички верувања. Некои не се во состојба да се справуваат или да ги балансираат двете улоги и претпочитаат да се фокусираат на едната или другата улога. Некои можат да бидат ефикасни и во двете улоги (и да успеат да постигнат ефикасна рамнотежа кај двете), но постои опасност од поткопување на пастирската улога на менторот доколку тој смета дека постапува премногу критички и е против идеите што одат во прилог на насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам, при што тоа може да доведе до зголемување на недовербата и сомневањата.¹³⁰

До денес многу е напишано за улогата што верските актери можат да ја играат во интервенциите за затворска рехабилитација и реинтеграција и важноста од започнување на какви било интервенции во затворска средина што се засноваат на религијата. Сепак, како што е случај со многу други работи од областа на интервенциите за непритворска рехабилитација и реинтеграција, но и како

127 Работен документ на РАН за затворски и пробациски практичари, 2019 година, стр. 12.

128 ГЦКБ, *Компендиум на добри практики*, стр.49; Работен документ на РАН за затворски и пробациски практичари, 2016 година, стр.22; УНОДЦ, *Прирачник за спречување на насилен екстремизам и радикализација*, Пог. 8.8.

129 Институт за меѓурегионални истражувања за криминал и правда на Обединетите нации (УНИКРИ) и Владата на Шпанија, *Развој врз основа на придобивките од римскиот меморандум на ГФКТ: Дополнителни насоки за улогата на верските научници и другите идеолошки експерти во програмите за рехабилитација и реинтеграција* (ажурирано), https://toolkit.thegctf.org/Portals/1/Documents/En/UNICRI_SPAIN_Religious_Scholars_in_Rehab.pdf

130 Интервју направено преку електронска пошта со форензичар – психолог, поранешен член на специјализираниот тим за С/СНЕРВТ од затворската и пробациска служба на Обединетото Кралство, септември 2019 година.

што имаат подвлечено работните групи на Мрежата за зголемување на свеста за опасностите од радикализација за откажување од насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам (EXIT) и за прашања од областа на затворската и пробациската служба, „работата е далеку од завршена кога“ лицето се ослободува, односно интервенцијата е уште поважна штом лицето лично почнува да се соочува со предизвиците на негово враќање во општеството.“¹³¹

Не само преку обезбедување на духовно водство, туку и со започнување на процес на инклузија или повторна инклузија во верските заедници на поранешните престапници и поттикнување на давање на прошка и надеж како во приемните заедници, така и кај поранешните сторители, верските актери или институции можат да дадат голема поддршка и да овозможат стабилност кај семејствата и самите поранешни престапници.¹³²

7.3 Психолози, социјални работници и други даватели на психосоцијални услуги

Бидејќи „реинтеграцијата е одраз на процес на вградување во мрежа на социјални односи, најдиректно преку продлабочување на посветеноста на поединецот кон пошироката заедница, социјалните мрежи и неговото семејство“, давателите на психосоцијални услуги честопати играат клучна улога во програмите за рехабилитација и реинтеграција, вклучително и во непритворска средина.¹³³ Како што е случај и со другите професионалци вклучени во интервенции за рехабилитација и реинтеграција, во некои ситуации тие работат како дел од тим составен од поголем број на актери, во други случаи тие се упатуваат од страна на органите задолжени за спроведување на законот, од општината или од друг извор за да постапуваат со одреден поединец.

Психолозите, психијатрите или советниците за траума можат да помогнат, вклучително и со препишување на антидепресивни и/или антианксиозни лекови, во ситуации во кои одредени поединци можеби се вратиле од конфликтни зони и страдаат од посттравматско стресно нарушување или други форми на траума, или можеби претрпеле адаптивно нарушување со депресивно и вознемирено расположение. Кога поединците се дистанцираат од насилна идеологија и ги прекинуваат врските со одредена насилна екстремистичка организација, тие можат да станат депресивни и да злоупотребуваат алкохол или дрога. На поединците и членовите на нивното семејството можеби ќе им е потребна психолошка или медицинска помош или специфична помош за ресоцијализација, за кои ќе биде потребно да се реализираат интервенции врз основа на докази, надзор и мониторинг. Во многу случаи, поединецот можеби претходно бил жртва на лош третман, траума или изложеност на насилство, пред тој да се вклучи или да се поврзе

131 EY- PAF, Улогата на религијата во излезните програми и верското советување во затворски и пробациски околности, Ex-post документ, октомври 2017 година, https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/about-ran/ran-p-and-p/docs/ran_pp_role_of_religion_in_exit_programmes_10-11_10_2017_en.pdf.

132 EY- PAF, Предизвик на ресоцијализацијата.

133 Марсден, *Реинтегрирање на екстремисти*, стр.11.

со насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам, при што за таквото негово животно искуство можеби ќе постои потреба од давање на третман во врска со неговото ментално здравје или друг вид на поддршка, независно од неговата вклученост во насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам.¹³⁴

Од своја страна, социјалните работници, покрај тоа што им помагаат на поединците во развивање на вештини за критичко размислување и оддалечување од црно-белиот светоглед, можат ним (и, каде што е соодветно тоа, и на членовите на нивните семејства) да им помогнат и во насока на справување со нивните практични потреби, кои, доколку останат неадресирани, можат да ги попречат напорите за рехабилитација и реинтеграција.¹³⁵ Таквите потреби можат да вклучуваат наоѓање куќа, обезбедување на вработување и развивање на „здрава“ социјална мрежа. Во некои случаи, наемодавците и работодавците може да бидат воздржани од вклучување со овие лица со оглед на стигмата, стравот и гневот што можат да се поврзат со нивното дело или однесување, како и со оглед на согледаните безбедносни ризици што тие можат да ги претставуваат.

Покрај поддржување на самиот поединец, социјалните работници можат да ги поддржат и потребите на семејството на поединецот, вклучително преку нивно помагање да можат да се справат со ситуацијата и стигмата, како и да можат да ги согледаат потенцијалните безбедносни ризици. Исто така, социјалните работници можат да понудат и насоки на членовите на семејството на поединецот за тоа како најдобро би било тие да комуницираат со него и да го поддржат.¹³⁶

7.4 Организации на граѓанското општество

Бидејќи рехабилитацијата и реинтеграцијата претставуваат индивидуален и психосоцијален процес за кој е потребен постојан ангажман и вклученост на локалните заедници, семејствата и други социјални мрежи на поддршка, организациите на граѓанското општество во овој процес можат да придонесат на еден мошне уникатен и посебен начин. Делумно, бидејќи тие не се дел од владата, организациите на граѓанското општество честопати ја имаат довербата и пристапот до лицата и заедниците кои се погодени од насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам на начин на кој владините службеници ја немаат, при што ова може да го олесни видот на одржлив ангажман со поединецот и пошироката заедница и за истото е утврдено дека претставува клучна состојка за спроведување на ефикасни интервенции за непритворска рехабилитација и реинтеграција.¹³⁷

Организациите на граѓанското општество, доколку веќе ги сервисираат своите заедници, можат да бидат првите актери во заедницата што ќе стапуваат во контакт со лица ослободени од затвор или

134 Интервју направено преку електронска пошта со професор по психијатрија кој има искуство во работи од областа на С/СНЕРВТ во одреден број на контексти, септември 2019 година.

135 ГЦКБ, *Компендиум на добри практики*, стр. 7

136 Види, на пример, Холандска единица за семејна поддршка, <https://www.landelijksteunpuntextremisme.nl/english>.

137 Види, на пример, ОБСЕ, *Улогата на граѓанското општество во спречување и спротивставување на насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам: Осврнување кон Југоисточна Европа*, 2018 година, <https://www.osce.org/secretariat/400241?download=true>; ГЦКБ и МЦКТ, За тоа е потребно цело сепло:

кои се враќаат од конфликтните зони, особено со жените и децата. Обединетите нации ги имаат препознаено компаративните предности на организациите на граѓанското општество, вклучувајќи ги предностите што тие ги имаат во здравствениот сектор, секторот за социјална заштита и образование, како и во однос на знаењето и пристапот што тие го имаат до локалните заедници, при што ги охрабрува владите да ги вклучуваат овие организации кога дизајнираат и спроведуваат стратегии и програми за рехабилитација и реинтеграција.¹³⁸

Кога станува збор за интервенции за непритворска рехабилитација и реинтеграција, организациите на граѓанското општество можат да понудат верско советување, правна помош, психосоцијална поддршка, стручно оспособување, едукативни можности и сензибилизација во насока да се помогне на заморените заедници да разберат како со интервенциите за рехабилитација и реинтеграција кај осудени терористи или повратници може позитивно и на долг рок да се придонесе во интерес на пошироката заедница. Во некои случаи, организациите на граѓанското општество претставуваат едни од ретките даватели на услуги што учествуваат како во притворските така и во непритворските фази на спречување и спротивставување на насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам и фазите на рехабилитација и реинтеграција. Како такви, тие можат да имаат посебна и уникатна можност да обезбедат непречена транзиција помеѓу фазите.¹³⁹ Всушност, Канцеларијата на Обединетите нации за борба против дрога и криминал ја има признаено важната улога што во однос на ова ја имаат организациите на граѓанското општество (како и заедниците пошироко), истакнувајќи како со еден „цврст и ефикасен процес на реинтеграција во кој се работи во блиски партнерства со организациите на граѓанското општество и заедниците ќе се олесни транзицијата на поранешниот насилен екстремистички затвореник во општеството и ќе се демонстрира постојана добра волја, но и ќе се обезбеди важна структура за поддршка на поранешниот насилен екстремистички затвореник во потенцијално предизвикувачко време.¹⁴⁰ Особено организациите на граѓанското општество што се предводени од жени се клучни за препознавање и адресирање на родовите димензии на процесите на рехабилитација и реинтеграција, вклучително и влијанијата на сексуалното и родово базирано насилство и специфичните потреби на странските терористички жени-борци, како и други, во врска со ова, жени и деца.

Организациите на граѓанското општество се активни во активностите за рехабилитација и реинтеграција што се преземаат во голем број земји во подрачјето на ОБСЕ, при што тие понекогаш работат во тесно партнерство со владите од кои добиваат и финансиски средства. Сепак, оваа блиска врска се покажа дека повеќе претставува исклучок отколку норма. Во зависност од контекстот, постојат поголем број на причини за ова. Во некои случаи, организациите на граѓанското општество не се подготвени да се вклучат во овој простор како резултат на можните правни и безбедносни ризици што се поврзуваат со ангажманот околу осуден терорист, поединец кој се радикализирал кон насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам или, пак, поединец којшто се вратил од конфликтна зона. Во други случаи, организациите на граѓанското општество можеби не располагаат со потребната експертиза и знаење за успешно работење на полето на спречување и

138 УНСЦ, Адendum на Мадридските водечки начела, Начело број 11.

139 ГЦБ и МЦКТ, За тоа е потребно цело село, стр. 3.

140 Прирачник за спречување на насилен екстремизам на УНОДЦ, стр. 128.

спротивставување на насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам. Во некои случаи, националните влади (особено актерите задолжени за работи од областа на безбедноста и спроведувањето на законот) не се подготвени да ангажираат невладини актери во нешто што тие го перципираат како чувствителен, односно случај со висок ризик, кој вклучува потенцијално опасни поединци. А во други случаи, националните власти немаат обезбедено на организациите на граѓанското општество јасно и чисто правно поле или политичка и финансиска поддршка, а кое нешто е потребно за да се олесни нивниот ангажман околу таквите лица.¹⁴¹ Па така, како што се покажа со неодамнешното мапирање на вклученоста на организациите на граѓанското општество во активности од областа на спречување и спротивставување на насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам во Југоисточна Европа, и покрај нивните признати компаративни предности, тие не се ангажираат во активности за рехабилитација и реинтеграција. Тие не „работат со странски терористички борци (и/или нивните семејства) коишто се враќаат и не учествуваат во индивидуализирани интервенции што се реализираат кај членови на заедницата кои се идентификувани дека се во „ризик“ од радикализација кон насилен екстремизам.“¹⁴² И покрај компаративните предности што организациите на граѓанското општество можат да ги имаат во работите од областа на рехабилитацијата и реинтеграцијата, можно е да има потреба да се посвети одредена доза на внимание при нивното ангажирање во таквите процеси на рехабилитација и реинтеграција. „Не секоја организација на граѓанско општество има кредибилитет, легитимитет и долгогодишен однос со заедниците и владите потребни за извршување на една таква работа“ и, како што е наведено подолу, „на многу од нив им недостасуваат основни ресурси и капацитет за да можат да се впуштат во специјализирана работа поврзана со [спречување и спротивставување на] насилен екстремизам.“¹⁴³ Во некои случаи, и покрај таквите ограничувања, организациите на граѓанското општество се вклучуваат во проекти за рехабилитација и реинтеграција, а резултатите од таквото нешто се мешани.¹⁴⁴

7.5 Членови на семејство и блиски пријатели

Иако не постои единствен модел за спроведување на интервенции за неприговорска рехабилитација и реинтеграција, во сите напори треба да се земат предвид односите во заедницата и локалното разбирање на социјалните норми. Во поглед на ова, членовите на семејството и блиските пријатели на поединецот, под претпоставка дека се одлучени позитивно да влијаат врз него, можат да послужат како „привилегирани соговорници помеѓу властите, заедницата и него“,¹⁴⁵ односно

141 ГФКТ, *Добри практики во однос на семејствата коишто се враќаат од конфликтни зони*, Добра практика бр.18.

142 Ерик Росанд, *Организациите на граѓанското општество во процесот на спречување и спротивставување на насилен екстремизам во Западен Балкан: Извештај од спроведено мапирање*, Форум МНЕ, февруари 2019 година, https://organizingagainstve.org/wp-content/uploads/2019/02/regional_report.pdf.

143 Ева Ентенман, „Што да се прави со ослободените терористи од затвор: Дали тоа е задача надвор од контролата на владата?“, *Сеќурити енд хуман рајтс монитор*, 23 август 2018 година, <https://www.shrmonitor.org/countering-violent-extremism/>.

144 Види, на пример, „Дерадикализација на џихадистите во Франција: „Фијаско“, според извештај на Сенатот, *Миди либр*, 22 февруари 2017 година, <https://www.midilibre.fr/2017/02/22/deradicalisation-des-jihadistes-en-france-un-fiasco-selon-un-rapport-du-senat>, 1469798.php.

145 Центар на ОН за контратероризам (УНЦЦТ) и Институт за меѓурегионални истражувања за криминал и правда на ОН (УНИКРИ), *Дополнителни насоки за програмите за постгрижа и реинтеграција на насилни екстремистички престапници*, 2014 година, <https://toolkit.thegctf.org/Portals/1/Documents/En/Additional-Guidance-on-Aftercare-and-Reintegration-Programmes-for-VEO.pdf>.

тие можат да ја преземат одговорноста за негово (на корисникот) враќање во мејнстримот и „да обезбедат пат назад кон општеството.“¹⁴⁶ Како такви, тие можат да имаат важна улога во процесите на дизајнирање планови и реализирање на интервенции за рехабилитација и реинтеграција. Ова е подвлечено од страна на Обединетите нации, Глобалниот форум за контраразузнавање, Мрежата за зголемување на свеста за опасностите од радикализација и други организации кои имаат креирано рамки и насоки што се релевантни за непритворска рехабилитација и реинтеграција.¹⁴⁷

На пример, Глобалниот форум за контраразузнавање препознава дека „семејството може да функционира како „фактор на извлекување“ при напорите насилните екстремисти да се откажат од насилство и дека пристапот што се заснова на семејството е клучна карактеристика на напорите за рехабилитација и реинтеграција на насилни екстремисти. Знаејќи дека откажувањето од насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам претставува процес, а не статичен настан, врските со семејството се јавуваат како важен фактор за оформување на исходот и создавање на „когнитивни отвори“ преку кои поранешниот насилен екстремист би можел да ја процени својата посветеност за откажување од насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам“¹⁴⁸. Поконкретно, **членовите на семејството можат да го олеснат процесот на рехабилитација и реинтеграција на неколку практични начини:**

1. Преку помагање на поединците да се справат со предизвиците што се идентификувани во поглед на нивното откажување од насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам;
2. Преку помагање на поединците тие да изградат цврстина, способности и вештини, како и да пронајдат активности и можности на ниво на заедница со цел нивната рехабилитација и реинтеграција да биде поддржана, но и тие да можат да ги идентификуваат претходно споменатите работи;
3. Преку спротивставување на причините на поединците поради кои тие го подржуваат насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам;
4. Со тоа што постојано ќе даваат чувство на надеж и припадност
5. Преку адресирање на факторите и незадоволствата што можат да претставуваат препрека за долгорочното враќање на поранешната состојба, а до која состојба се настојува да се дојде со напорите за рехабилитација и реинтеграција.¹⁴⁹

Во поглед на поранешните терористички затвореници кои се враќаат назад во општеството, членовите на семејството можеби имале пристап до нив додека тие биле во затвор и поради тоа членовите на семејството можат да бидат подобро позиционирани за да обезбедат континуитет во процесот на рехабилитација и по нивното ослободување.¹⁵⁰

146 Прирачник на РАН за постапување со повратници, стр. 57.

147 Види, на пример, *Мадридски адендум на УНСЦ; ГФКТ, Иницијатива за адресирање на животниот циклус на радикализацијата кон насилство; и ЕУ – РАН, Улогата на семејството и социјалните мрежи во рехабилитација на (насилни) екстремисти и терористички престапници*, РАН, *Ex-post документ, март 2018 година*, https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/about-ran/ran-p-and-p/docs/ran_pp_role_family_social_networks_rehabilitation_extremist_terrorist_offenders_06-07_03_2018_en.pdf.

148 ГФКТ, *Иницијатива за адресирање на животниот циклус на радикализацијата кон насилство, Улогата на семејствата во процесот на спречување и спротивставување на насилен екстремизам: Стратешки препораки и програмски опции*, 2016 година, *Препорака број 5*, <https://www.thegctf.org/Portals/1/Documents/Lifecycle%20Toolkit-documents/English-The-Role-of-Families-in-PCVE.pdf?ver=2016-09-13-141058-860>.

149 ГЦКБ, *Компендиум на добри практики, стр.47; Прирачник на Совет на Европа, параграф 144; и Работен документ на РАН за затворски и пробациски практичари*, 2016 година, стр. 20–21.

150 ГЦКБ и МЦКТ, *За тоа потребно е цело село*, стр. 3.

Сепак, пред да се направи обид на вклучување на членовите на семејството на поединецот во напорите за негова рехабилитација и реинтеграција, треба да внимаваме да се осигуриме дека тие, на прво место, не биле дел од причината за негова радикализација кон насилство и дека тие навистина се во состојба да го поддржат, а не да го поткопаат (без разлика дали намерно или не) процесот на неговата рехабилитација и реинтеграција.¹⁵¹

7.6 Полициски службеници

Иако примарната одговорност за активностите од областа на непритворската рехабилитација и реинтеграција, вообичаено, лежи кај професионалците кои вршат работи што не се поврзани со спроведувањето на законот, полициските службеници, со оглед на нивната уникатна позиција во заедницата, можат да придонесат како за справување со ризиците поврзани со поединецот, така и кон олеснување на неговиот или нејзиниот процес на ресоцијализација. Вклучувањето на полицијата започнува со тоа што тие ќе дадат свој придонес за соодветна процена на ризиците и потребите на поединецот. Потоа, како вклученоста на полицијата ќе се развива ќе зависи од повеќе различни фактори, вклучувајќи го проценетиот ризик што поединецот може да го претставува за заедницата, и колкава доверба имаат поединецот и неговото или нејзинотосемејство и пошироката заедница во полициските сили или во одреден полициски службеник. Воспоставувањето на правилна рамнотежа помеѓу процесот на ублажување на ризик и процесот на градење на доверба е важно, бидејќи со претераното вклучување на органите задолжени за спроведување на законот, во зависност од ситуацијата, може да се поткопа една од целите на виртуелно секоја програма за рехабилитација и реинтеграција: создавање на когнитивен отвор кај поединецот за да му се овозможи да го започне процесот на откажување од насилство.

Во некои случаи, полициските службеници работат тесно со семејството на поединецот во текот на неговиот престој во затвор или откако тој заминал во конфликтната зона; во други случаи, полициските службеници во затвор можат да посетат терористички престапник кој наскоро ќе биде ослободен во заедницата на полицискиот службеник. Во случај на ослободен престапник или лице кое имало некаков контакт со насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам, но не било обвинето за кривично дело или на друг начин избегнало затвор, а во зависност од посебните околности - вклучително и нивото на доверба помеѓу полицијата и соодветната заедница и капацитетите на релевантните субјекти што не се поврзани со работи од областа на спроведувањето на законот - локалната полиција може да ги координира мултиактерските напори за рехабилитација и реинтеграција, односно да придонесе за реализација на такви напори што обично ги координираат актери кои не се поврзани со спроведувањето на законот, како што тоа е општината.

¹⁵¹ Види, на пример, Крис Босли, *Инјектирање на хуманост: Одговори што се базираат на заедницата кон луѓе кои излегуваат од насилни екстремистички конфликт*, Специјален извештај бр. 452, Институт за мир на Соединетите Американски Држави, август 2019 година, стр. 17, https://www.usip.org/sites/default/files/2019-08/20190822-sr_452-sr.pdf; и Адријан Черни, „Ослободување и надзор на заедницата врз радикализирани престапници: Прашања и предизвици што можат да влијаат врз реинтеграцијата“, *Тероризам и политичко насилство* (ноември 2018 година), <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09546553.2018.1530661>.

Во оние случаи во кои имаме ослободување на терористички престапник врз основа на изречена пробациска мерка, формалното и постослободително вклучување на полицијата може да се ограничи на периодот на примена на пробациската мерка, без оглед дали тоа се совпаѓа или не се совпаѓа со процесот на рехабилитација и ресоцијализација на престапникот. Таму каде што е донесена одлука да не се гони кривично поединец кој се вратил од одредена конфликтна зона или каде што нема правна основа за ангажман на полицијата, улогата на полицијата на сличен начин треба да биде ограничена.¹⁵²

Со оглед на флуидната природа на овие случаи и чувствителностите што можат да се појават кога полицијата би била лицето на напорите за непритворска рехабилитација и реинтеграција, како и со оглед на важноста да се ублажат сите безбедносни ризици што ги претставува поединецот - а ризици што можат да се променат за време на процесот на рехабилитација и реинтеграција - од суштинско значење е да се осигури дека постојат ефикасни начини за споделување на информации и овозможување на соработка помеѓу полицијата и другите актери кои се вклучени во случајот на рехабилитација и реинтеграција на поединецот.

7.7 Пробациски работници

Честопати, со оглед на одговорноста што се има кон сторителите во првичните постослободителни контексти (вклучително и кога судот изрекува мерка што вклучува спроведување на програма за рехабилитација и реинтеграција), но и во пошироки рамки (на пример, сè додека не заврши казната), пробациските работници можат да послужат како мост помеѓу притворските и непритворските напори за рехабилитација и реинтеграција.

Нивната работа привлекува сè повеќе внимание во контекст на спречување и спротивставување на насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам и причините за тоа се меѓусебно поврзани. Таквите причини вклучуваат постојан раст на бројот и разновидноста на терористички престапници, од кои многумина се осудени во рамките на една контратерористичка правна рамка што постојано се проширува и која сега вклучува дела (на пример, обезбедување материјална поддршка или апологии на насилни екстремистички организации) за кои може да се изречат пократки затворски казни за разлика од затворските казни што се изрекуваат на лица за кои судот ќе утврди дека се виновни за подиректна вмешаност во терористичко насилство. Втората причина за поголемото внимание честопати е ограничениот временски период со кој се располага за да се започне со реализација на одредена програма за рехабилитација и реинтеграција во затворот и да се подготви осуденикот за негова постзатворска транзиција, што значи дека товарот на развивање и спроведување на такви програми паѓа врз пробациските работници.¹⁵³ За целото тоа време, пробациските работници треба да се справуваат, односно да управуваат со ризиците

152 ЕУ-РАН, *Каква улога има полицијата во ресоцијализацијата и справувањето со ризиците во поглед на ослободените поранешни терористички престапници?*, РАН, Ex-post документ, мај 2019 година, https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/about-ran/ran-pol/docs/ran_pol_role_do_police_play_in_resocialisation_marseille_20190520_en.pdf.

153 Работен документ на РАН за затворски и пробациски практичари, 2019 година, стр. 28.

поврзани со насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам, а истовремено и да се осигурат дека престапниците ќе бидат поддржани и реинтегрирани по нивното ослободување, препознавајќи дека, како што е подвлечено од страна на Канцеларијата на Обединетите нации за борба против дрога и криминал, нивната рехабилитација и реинтеграција во заедницата треба да биде една од целите на националните системи на кривичната правда.¹⁵⁴ Понатаму, како што пробациските работници ќе ја вршат оваа работа, тие, веројатно, ќе станат предмет на медиумско критичко испитување, со оглед на јавниот интерес за поединци кои се етикетирани како „терористи“.

Во некои јурисдикции, пробациските служби се оделени од казненопоправните служби, а во други, тие се дел од една иста служба или, пак, не постојат. Во некои земји, пробациските служби се организирани на локално или регионално ниво, што може да влијае на тоа како се споделуваат информациите помеѓу различни релевантни агенции и актери и како тие соработуваат. Во други земји, како што е Австрија, пробациските работи ги врши невладината организација (а не владината агенција) којашто е финансирана од страна на владата.¹⁵⁵

Придонесот што пробациските служби можат да го направат на полето на рехабилитацијата и реинтеграцијата е различен и тој може да вклучува (1) развивање и поддржување на планови за преселување или повторно реинтегрирање во општеството; (2) мониторинг на придружувањето до ограничувањата додека поединецот е пуштен на слобода; (3) насочување на активностите за реинтеграција; (4) обезбедување на ресурси за да се осигури дека основните потреби на престапникот, вклучително и неговите/нејзините животни аранжмани, се задоволени по ослободувањето; и (5) обезбедување алатки на престапниците за тие да се приспособат на постослободителната средина и, како последен чекор, да се реинтегрираат во заедницата.¹⁵⁶ Покрај тоа, пробациските работници, коишто ја вршат нивната работа во јурисдикции каде што владите имаат свои пробациски служби, честопати претставуваат клучен играч во координирањето на мултиагенциските напори и размената на информации околу работите од областа на процесите на рехабилитација и реинтеграција, вклучително и во процесот на приближување на придонесите што ги прават полицијата, актерите од граѓанското општество и семејствата.

7.8 Локални власти

Општинските и другите локални власти можат да придонесат за успешна реализација на програмите за непритворска рехабилитација и реинтеграција на различни начини и тие треба да бидат клучни играчи во дизајнирањето и спроведувањето на таквите иницијативи и пошироките напори од

154 УНОДЦ, *Воведен прирачник за спречување на рецидивизам и социјална реинтеграција на престапниците*, 2012 година, стр.13, https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/crimeprevention/Introductory_Handbook_on_the_Prevention_of_Recidivism_and_the_Social_Reintegration_of_Offenders.pdf. Всушност, меѓународното право за човекови права предвидува дека „казненопоправниот систем опфаќа третман на затвореници и неговата суштинска цел е тие да се реформираат и социјално рехабилитираат“. МКППП, член 10(3).

155 Неустарт, „Пробациска служба: Заедно доаѓаме напред.“ <https://www.neustart.at/at/de/>.

156 ГЦКБ, *Компендиум на добри практики*, стр. 46; *Прирачник на Советот на Европа*, параграф 91; *Римски меморандум*, ГФКТ, Добра практика број 22; Работен документ на РАН за затворски и пробациски практичари, 2016 година, стр.5; и *Прирачник за спречување на насилен екстремизам и радикализација на УНОДЦ*, Поглавје 8.9.

областа на спречување и спротивставување на насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам. Нивната улога треба да се одразува и во релевантните национални рамки и стратегии.

Во многу случаи, локалните власти ќе имаат одговорност за задоволување на потребите на поединците коишто учествуваат во програми за непритворска рехабилитација и реинтеграција, како што се домување, образование, стручна обука, социјални услуги или рекреација и култура. На пример, локалната власт можеби би била во можност да му помогне на поединецот да се вработи или да најде место да престојува тогаш кога е тешко да се најдат работни места и живеалишта.¹⁵⁷ Како такви, локалните власти можат да бидат во најдобра позиција да осигурат пакет на постојани практични мерки за поддршка кога поединецот се пушта од затвор, односно пристигнува од конфликтна зона и се враќа во заедницата.

Во некои случаи, локалните власти се добро поставени за да можат да ги координираат овие мултиактерски програми во области што се под нивна надлежност и тие можат да служат како мост помеѓу локалната заедницата и полицијата (и другите безбедносни актери), како и помеѓу локалните практичари и националната влада. Како што е забележано од страна на Глобалниот форум за контраразузнавање, тие, исто така, можат да помогнат на локалната заедница да се подготви за прифаќање на повратниците коишто се вклучени во програми за непритворска рехабилитација и реинтеграција.¹⁵⁸ Во поглед на ова, „улогата што тие ја играат со негување на социјална кохезија, а кое нешто оди во прилог на ублажување на ризиците од рецидивизам и промовирање на толеранција во рамки на заедницата, помага да се создаде средина за успешна реинтеграција.“¹⁵⁹

Всушност, во многу земји од подрачјето на ОБСЕ, локалните власти, со важна поддршка и ресурси овозможени од националната власт, и како дел од една сеопфатна национална рамка за спречување и спротивставување на насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам со која се оцртува важната улога на општините, се насочуваат кон локално предводени иницијативи за рехабилитација и реинтеграција и претставуваат значајни придонесувачи во поглед на локалните напори што се прават за спречување и спротивставување на насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам. Сепак, во други земји, на локалните власти им недостасуваат основни ресурси и експертиза (а да не зборуваме за институционални структури и култура) потребни за да се овозможи видот на мултиактерско споделување на информации и соработка што се покажа дека претставува позитивна основа на многуте напори за рехабилитација и реинтеграција што се прават на други места.

Некои национални влади се против тоа да ги земат предвид локалните власти како партнери во процесот на адресирање на насилниот екстремизам, особено во поглед на справувањето со потенцијално чувствителни случаи што опфаќаат лица кои се радикализирани кон тероризам или екстремистичко насилство. Тие се двоумат дали да ја дадат, односно да се откажат од контролата

157 Марта Лопес и Симон Дукиќ, „Репатријација на странски терористички борци: Случаи за западот“, *Радикализацијата во фокус на европското око*, 19 јули 2019 година, <https://eeradicalization.com/repatriation-of-foreign-terrorist-fighters-cases-for-the-west/>.

158 ФОКТ, Адендум на меморандумот од Хаг-Маракеш.

159 Ibid.

или ресурсите над она што тие го сметаат дека претставува предизвик опасен по националната безбедност, а локалните власти честопати се исклучуваат од дискусиите за политиките и програмите за спречување и спротивставување на насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам, вклучително и за рехабилитацијата и реинтеграцијата на поединците.¹⁶⁰

Со тоа што сè повеќе внимание се посветува (од страна на Глобалниот форум за контраразузнавање и Мрежата на силни градови,¹⁶¹ меѓу другите) на улогата на градовите во процесите на спречување и спротивставување на насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам, веројатно е дека, општо земено, поголем број на локални власти ќе започнат со давање на свој придонес кон иницијативи за непритворска рехабилитација и реинтеграција при што веројатно е и дека поголем број на влади ќе ги препознаат компаративните предности што локалните власти можат да ги имаат за справување со овој предизвик. Сепак, со оглед на ограничените ресурси и фактот дека овие иницијативи се насочени кон мал број на поединци кои сакаат да се вратат или преселат во мал број на заедници во одредена земја, треба да се внимава на прашањето за тоа кои градови треба да развијат програми за рехабилитација и реинтеграција. Можеби е препорачливо да се воспостави национална програма за да се обезбеди ад хок поддршка за оние градови кои одеднаш се соочуваат со случај на рехабилитација и реинтеграција, но немаат експертиза и ресурси за администрирање на програма за рехабилитација и реинтеграција. Со една ваква програма на национално ниво би можело да се помогне да се ублажи еден од ризиците на претерано потпирање на градовите: имено, ризикот од тоа одреден учесник во локална програма за рехабилитација и реинтеграција да се пресели во друга општина и така „ефективно да го пренесе и проблемот, но и одговорноста за ... програмата на различна локална власт“¹⁶², а која не е подготвена истата да ја реализира.

160 Ерик Росанд и Ребека Скелет, „Поврзување на точките: Зајакнување на национално-локалната соработка во процесот на адресирање на насилен екстремизам“, *Лофар*, 21 октомври 2018 година, <https://www.lawfareblog.com/connecting-dots-strengthening-national-local-collaboration-addressing-violent-extremism>.

161 Мрежата на силни градови е глобална мрежа на субнационални власти што го олеснува споделивањето на добри практики, предизвици, експертиза и искуство на полето на С/СНЕРВТ помеѓу локалните практичари. Види www.strongcitiesnetwork.org.

162 Велдхус, *Реинтегрирање на насилни екстремистички престапници*, стр.7

8. Овозможување на ефикасно споделување на информации и соработка помеѓу повеќе актери

Во зависност од конкретниот случај и контекст, во напорите за непритворска рехабилитација и реинтеграција може да се вклучуваат различни актери - владини и невладини, национални и локални, актери задолжени за спроведување на законот и такви кои не се поврзани со спроведувањето на законот, а кои ќе реализираат широк спектар на активности, сè додека постои рамнотежа помеѓу потребата да се поддржи ресоцијализацијата на поединецот и потребата да се осигури безбедноста на заедницата. Поединците и нивните семејства ќе имаат широк спектар на слабости и потреби што ниту една поединечна институција или поединечен професионалец нема да може да ги адресира. Па, поради тоа, без да се навлегува во човековите права, важен е оној пристап со кој се овозможува повеќе актери или агенции да се вклучат и да одржуваат доследно споделување на информации помеѓу самите нив. Сепак, постигнувањето на ова може да претставува предизвик, со оглед на тоа што тие актери и агенции можеби претходно немаат заедно работено и можат да имаат „спротивставени интереси и конкурентни идеи за тоа што треба да се направи и како, па може да биде предизвик и да се ангажираат релевантните чинители и да им се укаже дека треба да бидат подготвени за меѓусебна соработка.“¹⁶³

163 Ibid.

Различни актери може да имаат релевантни информации за еден единичен поединец и сите тие информации треба да бидат разгледувани како дел од процената на ризикот и слабостите и да се стават на располагање на тие што дизајнираат план за интервенција или поддршка. Сепак, различните професионални и етички рамки и цели може да го отежнат споделувањето на информации. Некои од овие тешкотии и други предизвици се адресирани погоре во Поглавје 5.3.

Како такви, и како што препорачуваат Обединетите нации, Глобалниот форум за контраразузнавање, Мрежата за зголемување на свеста за опасностите од радикализација и други, **со усвојување на јасни упатства, протоколи, договори, со независни процеси на надзор, ревизија и други рамки за тоа како да се олесни споделувањето на знаење и експертиза и соодветно да се заштитат информациите, ќе им се овозможи на повеќе актери од различни професии заеднички да можат ефикасно и безбедно да проценат еден поединечен случај.**¹⁶⁴ Овие рамки можат да помогнат за заштита на приватноста на поединецот и приватноста на податоците со тоа што, на пример, би се разјаснило под кои околности, доколку ги има, полицијата, доколку е вклучена, може да користи информации споделени со тимот што собира информации наменети за разузнавачки цели и за цели на спроведувањето на законот, како и тоа до какви информации можат да имаат пристап и кога актерите кои не вршат работи од областа на спроведување на законот.¹⁶⁵

Мултиактерската соработка, што може да претставува предизвик да се операционализира и одржи, особено ако се има предвид потенцијалната сложеност и нестабилност на некои ситуации на непритворска рехабилитација и реинтеграција, најверојатно ќе треба да се прошири надвор од границите на споделување на информации и да вклучува практичари кои ќе работат заедно на поединечни случаи, како и семејства, организации на граѓанското општество, верски и други групи од заедниците.¹⁶⁶ Исто така, треба да се размисли за вклучување на ослободениот престапник. Според практичарите на Мрежата за зголемување на свеста за опасностите од радикализација, „таквиот холистички пристап претставува предуслов за целосна реинтеграција на специјалната целна група на поранешни насилни екстремисти или други групи поединци кои се предмет на интервенции за непритворска рехабилитација и реинтеграција во општеството. Со соработката и поддршката што ја даваат професионалците и општественото опкружување се овозможува битен пристап до таргетираниот поединец, а која не мора да значи дека е дадена доколку само одредени странки му помагаат на поединецот.“¹⁶⁷ Покрај тоа, одржливата мултиактерска соработка може да биде корисна за одржување на ангажманот на наставниците, здравствените работници, младинските лидери и другите во заедницата кои би можеле да известуваат за напредокот во

164 Види, на пример, Мадридски адендум на УНЦД. Водечко начело број 5; *Иницијатива да се адресира домашниот тероризам: Добри практики од Рабат-Вашингтон за спречување, откривање, интервенирање и одговор на домашен тероризам, септември 2018 година*, стр.10, https://www.thegctf.org/Portals/1/Documents/Framework%20Documents/C/GCTF-Rabat-Washington-Good-Practices_ENG.pdf?ver=2018-09-21-122245-707; и Упатство за повратници на РАН, Поглавје 4

165 Види Хемингсен, *Дански пристап кон спротивставување и спречување на екстремизам*, стр. 15.

166 За дискусија во врска со некои од предизвиците во поглед на операционализирањето и одржувањето на мултиактерска соработка, види, на пример, ЕУ- РАН, *Мултиагенциско работење и спречување на насилен екстремизам: Документ број 2, Документ на РАН за позицијата на здравствениот сектор и секторот за социјална заштита, 2019 година*, https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/about-ran/ran-h-and-sc/docs/ran_hsc_policy_mawr_report_sarma_26032019_en.pdf.

167 ЕУ- РАН, *Улогата на семејството и социјалните мрежи во рехабилитацијата на (насилни) екстремисти и терористички престапници*, РАН, Ек-пост документ, март 2018 година, стр. 8-9, https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/about-ran/ran-p-and-p/docs/ran_pp_role_family_social_networks_rehabilitation_extremist_terrorist_offenders_06-07_03_2018_en.pdf.

процесот на рехабилитација и реинтеграција, и што е уште поважно, да помогнат во откривање на потенцијален рецидивизам кон насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам.

Како што тоа е случај со напорите за рехабилитација и реинтеграција и пошироко со напорите за спречување и спротивставување на насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам, не постои еден единствен начин на кој може да се операционализира мултиактерска соработка. Различни пристапи се развиени низ целото подрачје на ОБСЕ, при што во секој од нив се одразува локалниот правен, политички и културен контекст. Примери за тоа се следните:

- **Инфо-куќа во програмата Архус, Данска:** Со оваа иницијатива се обединуваат претставници од различни агенции, вклучително и полицијата и социјалните служби, како и општината, на двонеделна основа да разгледуваат и проценуваат случаи поврзани со радикализација и дискриминација. Тимот утврдува дали лицето можеби сторило кривично дело и дали да се продолжи со вршење на мониторинг или интервенции, и каков вид на интервенција да се реализира, доколку постои соодветна интервенција да се спроведе. Можните интервенции вклучуваат социјално советување, поддршка од страна на социјалните служби, менторство и психолошко советување. Платформата е јавно финансирана, одлуки се донесуваат и истите навремено се спроведуваат (претставниците на различните агенции имаат овластување да носат одлуки).¹⁶⁸
- **Конференции за случаи, Ротердам и други големи градови низ Холандија:** Овие конференции вклучуваат претставници од локалната самоуправа, пробациските служби, организациите за заштита на младите, полицијата и јавното обвинителство, како и стручни лица од областа на менталното здравје. Оваа група се состанува еднаш неделно за да ги процени ризиците и потребите од рехабилитација и реинтеграција на поединците.¹⁶⁹
- **Локални единици за спречување на криминал и радикализација, Франција:** Франција има воспоставено мултиактерски административни келии во секоја префектура (или локалитет) во земјата во насока тие да се поврзат со централната власт за прашања од областа на радикализацијата. Централната власт во Париз, која е надлежна за прашања од националната безбедност, доделува случаи на различни префектури. Единицата вклучува професионалци кои привремено се прераспределени од националните министерства за семејство, здравство, правда и образование. Онаму каде што се инволвирали малолетни лица (на пример, деца повратници од конфликтни зони), оваа работа ја координираат локалните единици за спречување на радикализација и семејна поддршка (ЦПРАФ), кои во нивниот состав вклучуваат мултидисциплинарни тимови за да помогнат во „задоволување на долгорочните социјални, медицински и психолошки потреби на децата повратници од терористички борбени зони преку мапирање на достапните детски психијатриски ресурси што можат да се искористат под надзор на судии од малолетнички судови.“¹⁷⁰

168 Види Хемингсен, *Дански пристап кон спротивставување и спречување на екстремизам*, стр. 15. 27-28.

169 ЕУ – РАН, *Предизвикот на ресоцијализацијата*, стр. 10–11.

170 Влада на Франција, *Спреди за да заштитиш: Национален план за спречување на радикализација, февруари 2018 година*, https://www.cjpcdr.gouv.fr/wp-content/uploads/2018/08/PNPR_English_final_sansmediakit.pdf.

- **Конференции за социјална мрежа, Австрија:** Австриската пробациска служба, Неустарт, е предводник на напори со кои на терористичките извршители помлади од 21 година им се помага тие да можат да креираат задолжителен план за нивната иднина по нивното ослободување. Една конференција за социјална мрежа се состои од (1) мрежа на релевантни стручни лица; (2) социјалната/семејна мрежа на престапникот; и (3) престапникот. Престапникот одлучува кој да биде дел од социјалната/семејната мрежа. Престапниците потоа работат заедно со нивната социјална мрежа и релевантните стручни лица во насока на создавање на план за реинтеграција што се фокусира на секојдневниот живот, работа и домување. Потоа, планот се испраќа на судија и тој изрекува наредби во согласност со истиот. Пробацискиот службеник врши надзор преку невладината организација - Неустарт врз тоа колку соодветно се извршуваат наредбите за период од две недели – а со тоа и колку соодветно се спроведува самиот план.¹⁷¹
- **Локално интегрирани безбедносни ќелии, Белгија:** Локално интегрирани безбедносни ќелии (ЛИБК) постојат на провинциско ниво низ цела Белгија. Тие, обично, вклучуваат службеници за превенција и други релевантни локални даватели на социјални услуги, како и локалната полиција и обвинителот и нив, генерално, ги координира Канцеларијата на градоначалникот. Покрај работата со лица што се идентификувани како лица „изложени на ризик“ или лица кои се на пат кон насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам, локално интегрираните безбедносни ќелии понекогаш работат на случаи што опфаќаат лица кои веќе се радикализирани. Во една локално интегрирана безбедносна ќелија може да се разговара за случаи за кои таа примила информации од страна на една од локалните работни групи за прашања од областа на безбедноста (РГПБ), а кои се основани во секоја општина низ целата земја во согласност со контратерористичката стратегија на Белгија од 2005 година. Работните групи за прашања од областа на безбедноста на локално ниво вклучуваат претставници од службите задолжени за спроведување на законот, разузнавачките служби и центарот за анализа на закани од тероризам, како и федералната и локалната полиција; нивната цел е да овозможат размена на информации помеѓу агенциите задолжени за спроведување на законот, да ги идентификуваат лицата поврзани со тероризам или насилен екстремизам (на пример, странските терористички борци повратници) кај кои постои потреба да се посвети поголемо и поприоритетно внимание, како и да се утврдат соодветни интервенции. Од една страна, Работните групи за прашања од областа на безбедноста се фокусираат на безбедноста, а, од друга страна, пак, локално интегрираните безбедносни ќелии се залагаат да ги адресираат психосоцијалните и другите потреби и слабости на поединецот, вклучително и преку работење со членови на неговото семејството и со широк спектар на локални групи на граѓанското општество. За да се олесни соработката, претставник на Работните групи за прашања од областа на безбедноста е присутен во секоја локално интегрирана безбедносна ќелија и секоја од овие платформи е поврзана со национална работна група што врши надзор на национално ниво, во согласност со интегриран пристап кон безбедноста што ги вклучува сите нивоа на власт во Белгија.¹⁷²

171 Види „Конференција за социјална мрежа“ https://ec.europa.eu/home-affairs/node/11694_en, на страната на Европската комисија за миграција и внатрешни работи.

172 Уредници Томас Ренард и Рик Кулсат, *Повратници: Кои се тие, зошто (не) се враќаат и како треба да се справиме со нив? Оценување на политиките за странските терористички борци – повратници во Белгија, Германија и Холандија*, Документ на Егмонтски институт, Брисел, Егмонтски институт, февруари 2018 година, стр. 35–37, http://www.egmontinstitute.be/content/uploads/2018/02/egmont_papers_101_online_v1-3.pdf?type=pdf.

- **Центар за одржување на најдобри стандарди за дерадикализација, Канцеларија за кривична полиција на Баварија, Германија:** Центарот за одржување на најдобри стандарди за дерадикализација се состои од тим од 10 експерти, вклучувајќи такви кои работат во области како што се теологија, политички науки, психологија и социологија, како и полицајци. Центарот спроведува процени на ризикот, потребите и заканите што потенцијалните клиенти можат да ги претставуваат и ги идентификува давателите на услуги што можат да ги адресираат идентификуваните потреби и, исто така, врши надзор на давањето на поддршка од страна на надворешни групи.

Центарот работи со лица кои минуваат низ процесот на радикализација, како и со такви кои сакаат да се откажат, односно оддалечат од насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон терориза, вклучувајќи и повратници од конфликтни зони.

По извршената проценка, Центарот изработува план за управување со ризици за секој поединец и истиот се споделува со релевантниот локален полициски службеник кој е назначен да работи со Центарот и има за задача да го надгледува спроведувањето на планот. Општо земено, Канцеларијата ги зема предвид релевантните организации на граѓанско општество и другите даватели на услуги и директно ги ангажира во активности околу поединецот. Работниците од првите редови, односно тие кои остваруваат директен контакт со клиентот, известуваат за напредокот назад во Центарот кој ги прегледува случаите на редовно закажани состаноци и врши потребно приспособување на плановите.¹⁷³

- **Акциски план за управување со ризици, Канада:** Кралската канадска коњичка полиција (КККП) има развиено мултиактерски пристап за управување со ризикот што произлегува од субјектите кои се предмет на истраги во врска со националната безбедност, вклучително и „патници со висок ризик“ (вклучувајќи жени и деца) кои се враќаат од конфликтната зона во Сирија и Ирак. Кралската канадска коњичка полиција настојува да дојде до колку што е можно повеќе информации од релевантните агенции што вршат и не вршат работи од областа на спроведувањето на законот со цел таа да може да изврши приспособена проценка на ризикот и потребите на секој поединец, да ги информира или поддржи истражните стратегии и стратегиите што имаат за цел да го олеснат спроведувањето на законот, да испланира примена на алтернативни мерки наместо кривичен прогон и, таму каде што тоа е соодветно, да ги следи напорите од областа на рехабилитацијата и реинтеграцијата што се реализираат од страна на невладини даватели на услуги. Структурираната проценка е насочена кон објективни и видливи показатели, а со напорите за реинтеграција се настојува да се адресираат индивидуалните фактори на ризик и слабости за кои е утврдено дека претставуваат двигатели во процесите на радикализација кон насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам. Во поглед на рехабилитацијата и реинтеграцијата на поединците, Кралската канадска коњичка полиција има развиено стандардизиран пристап на национално ниво, притоа овозможувајќи локализирана и контекстуално-специфична примена. На локално и дивизиско ниво, како и во рамките на националното седиште на самата полиција, а во врска со ресурсите во

173 ЕУ- РАН, *Мултиагенциско работење и спречување на насилен екстремизам: Документ 2*, стр. 12-13; и Милена Улман, *Евалуација на Советодавниот центар за радикализација, Завршен извештај*, извештај од истражување - 31, германска федерална Канцеларија за миграција и бегалци, Центар за истражување - миграција, интеграција и азил, 2017 година, <https://www.bamf.de/SharedDocs/Anlagen/EN/Publikationen/ Forschungsberichte/fb31-evaluation-beratungsstelle-radikalisierung.pdf?blob=publicationFile>.

заедницата, полицискиот персонал обезбедува стандарди и поддршка на истрагите со тоа што обезбедува експертиза за индивидуалните случаи на радикализација кон насилство и насилен екстремизам, но истото може да се рече и во поглед на слабостите поврзани со таквиот феномен. На пример, Кралската канадска коњичка полиција може да одлучи да упати индивидуален случај на мултиагенциска „ситуациска табела“ во општината во која поединецот треба да се интегрира (повторно) со тоа што таа би се потпрела на постојните локални ресурси, односи и експертиза. Алтернативно, Кралската канадска коњичка полиција може да одлучи да иницира пристап што вклучува донесување на тим на специјалисти од друг регион, кои се обучени да работат на случаи од ваков вид, за да се ангажираат околу поединецот.¹⁷⁴

¹⁷⁴ Даден инпут од страна на висок функционер на КККП при мајската експертска тркалезна маса организирана од страна на ОБСЕ во Виена во 2019 година.

9. Владини наспроти невладини интервенции

Како што е истакнато во овој Водич, сè повеќе се препознава потребата владините и невладините актери да даваат свој придонес во развојот и спроведувањето на програми за непритворска рехабилитација и реинтеграција. Клучно за операционализирање на еден ваков пристап е да се утврди дека организациите на граѓанското општество и другите невладини актери располагаат со потребниот правен и политички простор, како и капацитет за нивни ангажман (види Поглавје 7.4.), да се препознаат соодветните компаративни предности на владините и невладините чинители и јасно да се поделат соодветните работни активности на кои едните и другите треба да се фокусираат во секоја програма.

Утврдувањето кој вид на актер (односно владин или невладин) е најдобро поставен за да реализира одредена интервенција (утврдување во кое треба да се земе предвид контекстот на земјата, градот и/или заедницата) може да биде подеднакво релевантно за нејзината ефикасност како што е случај тоа и со самата нејзина програмска содржина.¹⁷⁵

Во однос на нивните компаративни предности, владините работници можеби се во покомотна позиција за разлика од невладините актери кои работат со групи на потенцијално опасни лица кои би можеле да се вклучат во програми за непритворска рехабилитација и реинтеграција, а причината за таквото нешто е тоа што владините работници можат да имаат повеќе информации (вклучително и преку нивно вклучување во мултиагенциски платформи за споделување на информации околу конкретни случаи) во врска со безбедносните ризици што одредени поединци ги претставуваат и тие можат да добијат подобра поддршка од страна на органите задолжени за спроведување на законот. Тие, исто така, можеби се помалку загрижени за разлика од организациите на граѓанското општество што спроведуваат активности во заедницата, на пример, во врска со можни ризици по нивната репутација што можат да се појават како резултат на нивниот ангажман со лица кои претходно некако биле вклучени во тероризам или насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам. Покрај тоа, тие можеби се во подобра позиција да ги усогласат своите интервенции со владините политики (особено кога невладините

¹⁷⁵ Прирачник на Совет на Европа, параграфи од 151 до 154.

актери не биле вклучени во развојот на тие политики или каде тие не се познати на јавноста) и да бидат транспарентни за нивната работа за разлика од невладините актери.¹⁷⁶

Сепак, како претставници на државата, истите тие работници, особено како дел или во врска со актери кои вршат активности од областа на спроведувањето на законот или безбедноста, би можеле да се сметаат за „непријател“ од страна на поединецот и неговото, односно нејзиното семејство и пошироката заедница, а чија соработка, поддршка и ангажман се важни за која било иницијатива за откажување од насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам или реинтеграцијата да успее.

Од своја страна, организациите на граѓанското општество и другите невладини организации, особено кога тие не се финансирани од страна на владата или немаат други блиски врски со неа, честопати се подобро поставени за побрзо да изградат една подлабока доверба со целиот поединец и пошироката заедница, при што имаат и повеќе знаење и информации во врска со незадоволствата и другите мотиви што можеби се во игра кај поединецот или во заедницата. Освен тоа, за разлика од владините партнери, организациите на граѓанското општество честопати подобро се позиционирани во поглед на можноста тие да се вклучат во работа со лица каде државните политики или активности може да се едни од главните двигатели на насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам. Покрај тоа, организациите на граѓанското општество може да имаат искуство во работа со банди, групи на омраза или проблематична младина во заедницата, при што тие можат да го искористат таквото искуство.

Во многу контексти, владите се фокусираат на попрактични задачи, како што се обезбедување поддршка за домување и обука за вработување или свикнување на различни актери (вклучително и локални верски лидери, поранешни екстремисти, членови на семејства и локални власти) да разговараат за конкретен случај. Од своја страна, организациите на граѓанското општество и другите невладини партнери во заедницата го користат својот кредибилитет и пристап за да ги ангажираат поединците на основа еден-на-еден за прашања на полето на идеологијата, религијата или екстремизмот (теми каде што би се појавиле правни или културни чувствителности доколку владините актери предводат со таквиот ангажман) или преку реализација на спортски, културни или уметнички програми.¹⁷⁷ Во врска со вторите активности, тие честопати се организирани од страна на организации чија основна мисија е да се помогне на поединците да се откажат од насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам или од други форми на насилство. Во голем број земји во ОБСЕ, излезните (EXIT) програми и други слични програми за поддршка на лица кои сакаат да напуштат одредена екстремистичка група тесно се фокусираат на такви активности.¹⁷⁸

176 Ibid. Види, исто така, ГЦКБ и МЦКТ, *За тоа е потребно цело село*.

177 Елена Сурис и Спандан Синг, „Сакате да дерадикализирате терористи? Третирајте ги како кој било друг, *Форин полиси*, 23 ноември 2018 година, <https://foreignpolicy.com/2018/11/23/want-to-deradicalize-terrorists-treat-them-like-everyone-else-counterterrorism-deradicalization-france-sri-lanka-pontourny-cve/>.

178 Види, на пример, EXIT Шведска, EXIT Германија и RADINET (Финска).

10. Градење на капацитети

Без оглед на тоа дали се работи со тоа што се применува формализиран мултиактерски пристап или не, кај напорите за непритворска рехабилитација и реинтеграција – како и во поглед на многу други аспекти на спречување и спротивставување на насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам – обично е потребно да се вклучат различни институции, агенции и организации, како и низа професионалци и практичари. Земјите во подрачјето на ОБСЕ кои развиваат програми за рехабилитација и реинтеграција, обично, многу се потпираат на постојните институционални структури и професионални капацитети, кои не се конкретно насочени кон прашања од областа на насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам. Ова може да претставува ефикасен пристап кога ресурсите што се посветуваат на програми за непритворска рехабилитација и реинтеграција се ограничени. Во релевантни институции спаѓаат полицијата, затворите, пробациската служба, агенциите за ментално здравје, социјалната помош, образованието и други релевантни владини агенции, како и релевантни невладини организации чија активност се заснова во рамките на заедницата или други релевантни невладини организации што на некој начин се вклучени во една ваква или слична работа.

Во некои случаи, за поголем дел од персоналот на една или повеќе од овие институции може да се организира општа обука за подигање на свеста за опасностите од радикализација кон насилството и насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам пред тие да се вклучат во работи на полето на рехабилитација и реинтеграција. Покрај тоа, кај одредена мала група на лица, кои работат на конкретни случаи, може да се организираат активности во насока тие да добијат знаење, насоки и обука што конкретно се однесуваат на насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам. Овој последен вид на поддршка може да вклучува обука за тоа како да се процени ризикот или потребите на лицата кои можеби имале некаков контакт со терористички активности или насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам, како тие да се вклучат во мултиагенциска или друг вид на мултиактерска соработка околу специфични случаи и како да иницираат, односно како да се вклучат во тешки разговори со кои би можело да се олесни откажувањето на поединецот од насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам.¹⁷⁹

179 Види, на пример, *Прирачник на Совет на Европа*, параграф 175. Одреден број на работни групи на РАН на Европската Унија обезбедуваат насоки и обука за работници од различни сектори коишто први се сретнуваат со лица што покажуваат склоност кон насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам (и во врска со концептот на мултиактерска соработка), а чија активна и информирана вклученост во напорите за непритворска рехабилитација и реинтеграција е клучна за да може да се процени ризикот и потребите на релевантните поединци (а често и нивните семејства), како и да се дизајнираат и реализираат приспособени интервенции во насока на олеснување на ресоцијализацијата на поединците во заедницата. Работните групи на РАН на –Европската Унија се занимаваат со активности што се фокусираат на младината, семејствата и заедниците, локалните власти, затворите и пробациските служби, излезните (EXIT) програми, како и на здравствената и социјална заштита. Види, Европска комисија, Миграција и внатрешни работи, „Работни групи на РАН“ https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/about-ran_en.

Сепак, многу земји од целото подрачје на ОБСЕ се соочуваат со предизвици во врска со немање на доволно институционални капацитети и ресурси, а тоа е особено случај во затворскиот и пробацискиот сектор, како и во секторот за ментално здравје. Тие, исто така, имаат ограничена експертиза, која е специфична за насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам, во однос на видот на капацитети што се потребни за справување со сложените и чувствителни проблеми што произлегуваат од ослободените насилни екстремистички престапници, странските терористички борци - повратници и нивните семејства.¹⁸⁰ Па така, **за развивање и спроведување на иницијативи за непритворска рехабилитација и реинтеграција, во некои земји ќе биде потребно да се инвестира и во специјализирана обука и алатки, како и во пошироко зајакнување на основачките институционални капацитети.**

10.1 Затворски и пробациски служби и работници

Со оглед на врските помеѓу притворската и непритворската работа за рехабилитација и реинтеграција, владите не само што треба да се осигурат дека затворските услови се хумани и дека во нив е вработен добро обучен затворски персонал, туку тие треба и да се осигурат дека казненопоправните служби имаат капацитет да испорачаат најразлични специјализирани интервенции што се потребни на терористичкиот престапник за да му се овозможи да започне процес на рехабилитација и реинтеграција додека тој сè уште ја издржува казната затвор. Сепак, во одреден број на земји од подрачјето на ОБСЕ, вклучително и во Југоисточна Европа, затворите се пренатрупани со затвореници и тие располагаат со ограничен број на специјализирани службеници, што, речиси, оневозможува каква било реализација на ангажман од видот еден-на-еден. Тешко ќе биде да се постигне одржлив напредок во поглед на адресирањето на проблемот околу недостатоците на капацитетите потребни за спроведување на интервенции за рехабилитација и реинтеграција во отсуство на посериозно внимание во врска со пошироките ограничувања на капацитетите, особено ако се има предвид дека професионалната, безбедна и праведна затворска средина е идентификувана како клучна, како за намалување на ризикот од тоа затвореникот да се радикализира кон насилство, така и за зголемување на веројатноста дека процесот на откажување од насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам ќе започне додека самиот престапник сè уште ја издржува казната затвор. Слично на тоа, пробациските служби, таму каде што постојат, честопати се недоволно финансирани и покрај тоа што тие сега стануваат сè порелевантни чинители во доменот на спречување и спротивставување на насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам, особено во врска со вршењето на надзор и реализација на интервенции за непритворска рехабилитација и реинтеграција.

Покрај пошироко приоритизирање на зајакнувањето на пробациските служби, владите ќе треба да им овозможат на пробациските работници да се стекнат со подобри знаења за насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам (вклучително и зајакната свест за мотивациите и незадоволствата што можат да поттикнат еден процес кон насилен екстремизам и радикализација кои

¹⁸⁰ Види, на пример, Штунци, „Странски борци од Западен Балкан“, стр. 20-25; Азиновиќ, Регионален извештај, стр. 11-12; и СРС, *Игра на чекање*, стр. 21-28.

водат кон тероризам, а кои треба да се адресираат со цел таквите поединци да се откажат од насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам) и знаења за улогата што пробациските служби можат да ја имаат во процесот на рехабилитација и реинтеграција. Исто така, тие, најверојатно, ќе имаат потреба од поддршка во справувањето со исклучителни емоционални и други тешкотии што можат да произлезат при работа со терористички престапници по нивното ослободување, со оглед на зголемената медиумска и јавна заинтересираност што може да резултира од оваа работа.¹⁸¹ За среќа, сè повеќе се развиваат водичи, алатки и програми што се фокусираат на градење на капацитети кај пробациските работници за тие да можат да дадат свој придонес во напорите за спречување и спротивставување на насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам и рехабилитација/ реинтеграција.¹⁸²

10.2 Психосоцијални и здравствени работници и советници

Имајќи предвид дека психосоцијалната грижа честопати претставува суштина на процесите за рехабилитација, реинтеграција и ресоцијализација, осигурувањето дека постојат психосоцијални капацитети и експертиза е клучно за ефикасноста и одржливоста на таквите напори што се преземаат.

Во рамките на секторот за ментално здравје, капацитетите можат значително да се разликуваат во зависност од тоа за која земја станува збор. Во некои земји, на пример, службите за ментално здравје што вршат работни активности во рамките на самата заедница ја надополнуваат работата што ја реализираат болниците и приватните практичари - психијатри, но во други земји таквите услуги се ограничени или непостојни.¹⁸³ Во овие земји што последни ги споменавме, постои потреба од голема инвестиција за да се овозможи на оние луѓе кои имаат потреба од поддршка на полето на менталното здравје да можат да ја добијат во рамките на нивната заедница.¹⁸⁴ Во некои земји, **на професионалците за ментално здравје можеби им е потребна обука за тоа како да спроведуваат интервенции кај лица што страдаат од траума или да знаат да вршат третман заснован на научни докази, а**

181 Работен документ на РАН за затворски и пробациски практичари, 2019 година.

182 Види, на пример, „УНОДЦ и партнерите ги зајакнуваат капацитетите на персоналот во затворите и на пробациската служба со цел справување со насилни екстремистички престапници во Киргистан“, април 2019 година, на веб-страницата на УНОДЦ, <https://www.unodc.org/centralasia/en/news/unodc-and-partners-strengthen-capacity-of-prison-and-probation-staff-to-manage-violent-extremist-offenders-in-kyrgyzstan.html>; Ралука Иван и Донче Бошковски, „Проекти за дерадикализација во затворите во Западен Балкан“, 27 јули 2018 година, на веб-сајтот на Советот на Европа, https://www.era-comm.eu/radicalisation/kiosk/pdf/seminar_4/318DT65_8_Boshkovski_Ivan.pdf; *Прирачник* на Советот на Европа, Пристап на интегрирана заедница, пробациски и затворски служби за спречување на радикализација (ИНТЕГРА), <http://www.integra-project.org/>; и Програма на Данска за зголемување на свеста за потребата од обука на обучувачите и лицата - ресурси, https://ec.europa.eu/home-affairs/content/train-trainer-awareness-training-and-resource-persons_en.

183 ОБСЕ, *Разбирање на механизмите за упатување*, стр. 52.

184 Иако е потребно време и ресурси, како и посветеност од страна на Министерството за здравство (или некое друго слично министерство) за да се прошири еден систем што би давал поддршка од областа на менталното здравје во рамките на заедницата, во меѓувреме, може да се направат чекори во насока на развивање на потребните капацитети со кои би се поддржала мултиактерска работа за рехабилитација и реинтеграција на поединците. Таквите чекори вклучуваат (1) составување на мобилна единица која би можела да функционира во рамките на поголем број општини или во целиот регион или земја, како и да се обезбеди на таа единица обука на полето на спречување и спротивставување на насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам и менторство за спроведување на работи од амбулантски вид во рамките на заедницата; и создавање на мрежа во регионот составена од професионалци за ментално здравје со цел да се помогне во идентификување на релевантните слабости од областа на менталното здравје кај оние поединци кои би можеле да бидат корисници на програми за рехабилитација и реинтеграција, како и во дизајнирање и реализирање на интервенции поврзани со претрпена траума, таму каде што е соодветно тоа. Види ОБСЕ, *Разбирање на механизмите за упатување*, стр. 52.

по направена структурирана процена на ризикот и потребите на поединецот, но и **за тоа како тие да работат во мултиактерска средина**, како што е работа со членови на семејство, верски лидери, или експерти од областа на културата, со цел да можат подобро да го разберат контекстот на поединецот.

Работниците од областа на менталното здравје, како и другите здравствени и социјални работници, обично се навикнати да даваат приоритет на поддршката и благосостојбата на клиентот и тие имаат помалку искуство во работење со други чинители, како што е полицијата, којашто, првенствено, се занимава со ублажување на ризиците и посветува помалку внимание во однос на потребите или слабостите на потенцијално ризичниот поединец.¹⁸⁵ Покрај тоа, овие работници можеби не се доволно запознаени со терминологијата и концептите на насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам и рехабилитацијата и реинтеграцијата и можеби не располагаат со потребната експертиза што би им овозможила да работат во соработка со други чинители како што се наставниците и заедниците. **Може да биде корисно да се спроведе одредена обука за тоа како да се придонесе кон една мултиактерска иницијатива таму каде што постои потреба за размена на информации и поширока соработка помеѓу стручни лица од различни култури и дисциплини со различни приоритети, особено во однос на оние работници од областа на здравствената и социјалната заштита кои немаат доволно искуство во работење во форензични или казненопоправни средини.**¹⁸⁶ Покрај тоа, можеби многу здравствени и социјални работници (заедно со други практичари кои во нивната работа остваруваат директен контакт со нивниот клиент) имаат потреба од насоки во врска со тоа како тие би можеле да ги надминат пречките што можат да произлезат од работата со лица кои се поврзани со етикетата „терористички“.

Здравствените работници и работниците од секторот за социјална заштита обично даваат поддршка кога тоа ќе го побара некој поединец, при што тие, генерално, не иницираат контакт со потенцијален клиент или неговото семејство. Сепак, во голем број на случаи на непритворска рехабилитација и реинтеграција, вклучително и во случаите што се однесуваат на странските терористички борци кои се враќаат во нивните заедници, притоа, без да поминат низ системот на кривичната правда или во случаите што ги опфаќаат членовите на нивните семејства, здравствените и социјалните работници можеби ќе бидат тие кои ќе треба да го остварат првиот контакт со потенцијалниот клиент и неговото или нејзиното семејство со цел да ги охрабрат да земат учество во доброволна програма за рехабилитација и реинтеграција на поединецот. Во зависност од природата на случајот, овој контакт понекогаш може да биде инициран само од нивна страна (здравствените и социјалните работници) или заедно со локалната полиција. Освен тоа, како што е посочено и погоре, овие работници обично не се обучени да се ангажираат, односно не се навикнати да се ангажираат околу

185 ЕУ-РАН, Мултиагенциско работење и спречување на насилен екстремизам: Документ број 2.

186 Оние кои имаат форензичко искуство честопати ќе имаат поминато низ специјализирана обука и ќе располагаат со специјализирано знаење и искуство потребно за спречување, адресирање и справување со навредливо однесување (вклучително и давање на поддршка во активности за рехабилитација и реинтеграција), како и за ефикасно работење со престапници, вклучително и такви кои можеби биле вклучени во тероризам или насилен екстремизам. Поради тоа, активностите на овие „форензички“ актери можат да донесат видливи придобивки во напорите што се прават на полето на С/СНЕРВТ, вклучително и во процесот на интегрирање на приоритетите на кривичната правда и кај загриженостите во врска со овие приоритети, како и кај загриженостите што одредени засегнати агенции за здравствена и социјална заштита би можеле да ги имаат во поглед на нивната вклученост на полето на С/СНЕРВТ. Такви актери можат, исто така, да помогнат на други актери (како што се клинички психолози или социјални работници) да совладаат некои од предизвиците поврзани со нивната професионална улога и конфликтите што се идентификувани во ова поглавје. На крајот, и поради овие причини, како што тоа е случај во Обединетото Кралство, практичарите од судската медицина играат централна улога во некои јуридикции во процесот на развивање на пристапи за процена и реализација на интервенции на полето на С/СНЕРВТ.

клиенти кои се „опасни“ од аспект на тоа да претставуваат безбедносен ризик. Па поради тоа, може да постои потреба да се дадат одредени насоки и на ова поле.

Работната групна на Мрежата за зголемување на свеста за опасностите од радикализација Европската Унија за здравствена и социјална заштита има развиено одреден број на алатки за да ја олесни вклученоста на овие работници во активности за спречување и спротивставување на насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам, како и во работи од областа на рехабилитација и реинтеграција на поединци кои се склони кон насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам, а такво нешто имаат сторено и владите на Финска, Шведска и Обединетото Кралство.¹⁸⁷ Можеби најамбициозна е германската федерална Канцеларија за миграција и бегалци со нејзиното финансирање на дизајнот на сеопфатниот курс за обука што се фокусира на советодавни работи на полето на рехабилитација и реинтеграција. Таквата нејзина активност претставува одговор на три фактори: зголемената потреба од ангажирање на терцијарни даватели на услуги на полето на спречување на насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам низ цела Германија, притоа, фокусирајќи се конкретно на семејното советување; сè поголемата сложеност на случаите во кои се врши рехабилитација и реинтеграција; и недостиг на стандарди или обуки со кои би се имало за цел да се дадат насоки за ангажман на работниците од областа на здравствената и социјалната заштита во едни такви случаи.¹⁸⁸ Курсот, кој ќе се фокусира на различни теми, ќе вклучува како теоретски, така и практични компоненти. Сите оние кои сакаат да се вклучат во работи од областа на рехабилитацијата и реинтеграцијата, во партнерство со владата, претходно ќе треба да ја завршат оваа обука (и да го исполнат условот од 220 часа) чија цел е да се помогне да се обезбеди поголема конзистентност при реализацијата на терцијарни превентивно-советодавни интервенции.

Покрај специфичните алатки што се развиени, а со цел да можат да се справат со конкретни случаи, здравствените и социјалните работници (и други актери кои не вршат работи поврзани со спроведувањето на законот) може да имаат потреба од поддршка во реално време преку телефонските линии што ги обезбедува центарот ВИНК (знаење - интеграција - Копенхаген) во Копенхаген. Центарот ВИНК обезбедува на наставниците (на кои можеби им е потребна обука за тоа како да ги олеснат напорите за реинтеграција во нивните училиници, а, притоа, истовремено да знаат како да ги препознаат опасните однесувања), социјалните работници и другите вработени во општините, кои се во контакт со најранливи и склони лица кон насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам или со лица кои веќе можеби се радикализирале - обука и совети, вклучително и преку телефон - за тоа како ефикасно да можат тие да се справат со конкретни случаи.¹⁸⁹

187 Види, на пример, Тарја Манкинен, *Предлог за уредување на меѓусекторска соработка за справување со повратници од зоните на конфликтот, вклучително и предлог за комбинирање на услугите на невладините организации со дејствувањето на властите*, април 2017 година, Министерство за внатрешни работи, <http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/79612>; „Активности за да се направи општеството поотпорно на насилен екстремизам“, Комуникација на Владата на Шведска 2014/15:144, 13 август 2015 година, <https://www.government.se/contentassets/ef243295e51d4635b4870963b18bfa89/actions-to-make-society-more-resilient-to-violent-extremism-2014-15-144.pdf>; Хердфорширско партнерство за заштита на децата (ХПЗД), „Улогата на социјалниот работник во справување со насилен екстремизам“, стр.5 http://hertsscb.proceduresonline.com/pdfs/role_sw_violent_extreme.pdf.

188 Овие се некои од наодите до кои се дојде благодарение на неодамнешната евалуација на работата на Германија извршена од страна на Советодавниот центар за радикализација. Види, Улман, *Евалуација на Советодавниот центар за радикализација*.

189 Копенхаген, „Помалку радикализација преку ефикасен и кохерентен напор: Препораки на Експертската група за спречување на радикализација“, август 2015 година, <https://www.kk.dk/sites/default/files/uploaded-files/Abridged%20version.%20Less%20radicalisation%20through%20an%20effective%20and%20coherent%20effort.pdf>.

Покрај адресирање на недостатоците во врска со капацитетите на поширокиот сектор за психосоцијална поддршка, треба да се преземат чекори за намалување на културните бариери во поглед на барањето на стручна помош кај професионалци за ментално здравје (ПМЗ), а кои бариери опстојуваат во некои општества и заедници. Овие бариери се создадени како резултат на неколку фактори. Како прво, во многу култури менталните болести продолжуваат да бидат стигматизирани. Покрај тоа, кај некои поединци и семејства може да не постои доволно разбирање за опсегот на работи (вклучувајќи вознемиреност, траума и депресија) што професионалците за ментално здравје ги третираат и за тоа како тие можат да бидат од корист за нив или за нивниот член на семејството. Тие, исто така, можеби и не се свесни дека многу фактори што можат кај одредено лице да пробудат интерес и да придонесат кон негово вклучување во насилен екстремизам се поврзани со психосоцијални прашања (на пример, збунетост во врска со идентитетот, потреба за припадност) кои не мора да се однесуваат на ментална болест што може да се дијагностира, односно претставуваат прашања што професионалците за ментално здравје и други даватели на психосоцијална поддршка можат да ги адресираат. Друг фактор е стравот што некои родители го чувствуваат и по однос на тоа дека нивното дете би било „одземено“ од страна на службите за заштита на децата доколку тие искористат услуги од областа на менталното здравје.¹⁹⁰

Кога се размислува за тоа дали да се развијат специјализирани алатки, програми или експертиза што би се примениле во случаи на непритворска рехабилитација и реинтеграција (а можеби и други интервенции за спречување и спротивставување на насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам) – и дали да се зацврсти одржливоста на јавната поддршка и да се максимизира нејзината употреба во поглед на ваквите инвестиции - владите треба да размислат како тие можат да се искористат во контекст што не е поврзан со насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам (на пример, за други форми на насилен криминал или кривични дела сторени од омраза).¹⁹¹

10.3 Граѓанско општество

Организациите и другите актери на граѓанското општество имаат важни улоги во напорите за непритворска рехабилитација и реинтеграција, но пред да се впуштат во такви активности, доколку сакаат да ги максимизираат своите придонеси на ова поле, тие треба да располагаат со релевантни вештини, знаења и ресурси. На пример, верските ментори или советници, кои се вклучени во напори што се прават кај поединци во насока на нивно откажување од насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам, можат да извлечат корист од одредена конкретна обука пред тие да се вклучат во интервенции за рехабилитација и реинтеграција. Тие може да имаат потреба од обука за да преминат од традиционалната пастирска улога кон една друга улога што опфаќа вклучување во отворена, нехиерархиска и критичка дебата, како и од основна обука на полето на социјалната работа и психологија. Тие, исто така, треба да имаат доволно знаење за релевантните терористички организации или насилни екстремистички идеологии.

¹⁹⁰ ОБСЕ, *Разбирање на механизмите за упатување*.

¹⁹¹ Џексон и други, *Национални пристапи на САД*, стр. 202.

Посветувајќи пошироко внимание во однос на граѓанското општество, во Поглавје 7.4. се истакнуваат некои предизвици поврзани со капацитетите, ресурсите, но и други предизвици, што можат да претставуваат препрека за ангажман на актерите на граѓанското општество во работи на полето на непритворската рехабилитација и реинтеграција, а кои мора да се адресираат со цел да се максимизираат нивните значителни компаративни предности во оваа област. Владите треба да сторат повеќе за да го олеснат нивниот ангажман, вклучително и преку создавање на неопходни правни, политички и безбедносни услови. Како прв чекор, во релевантните национални стратегии, рамки и акциски планови, владите треба експлицитно да ја препознаат улогата што организациите на граѓанското општество и граѓанското општество ја играат во рамките на спектарот на прашања од областа на спречување и спротивставување на насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам, вклучувајќи ја и непритворската рехабилитација и реинтеграција.

Постојат неколку поконкретни чекори што може да се преземат за продлабочување на вклученоста на граѓанското општество во оваа работа и истите беа наведени во неодамнешниот извештај за улогата на граѓанското општество во рехабилитацијата и реинтеграцијата на лица коишто се поврзани или погодени од насилен екстремизам. Овие чекори вклучуваат:

1. Градење на организацискиот капацитет на организациите на граѓанското општество во однос на управување со проекти, управување со финансии и вршење мониторинг и евалуација;
2. Олеснување на размената на знаење за работи од областа на спречување и спротивставување на насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам во рамките на самите организации на граѓанското општество, но и помеѓу организациите на граѓанското општество и други практичари и професионалци, вклучувајќи, на пример, развивање на соодветна мрежа на национално ниво;
3. Обезбедување на обука за запознавање со комуникациски стратегии, стратегии за работа на терен и мултидисциплинарни вештини;
4. Поддршка на напорите за примена на веќе постојна експертиза од сродни полиња, како што се градење на мир, решавање на конфликти, јакнење на родова еднаквост, јакнење на младите, како и едукација за работата поврзана со рехабилитацијата и реинтеграцијата, со што би им се помогнало на организациите на граѓанското општество да го отфрлат обвинението дека некои од нив, едноставно, го менуваат името, односно ја ребрендираат нивната работна активност што не се однесува на спречувањето и спротивставувањето на насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам со цел да обезбедат финансии за истото;
5. Залагање за поконструктивен ангажман со организациите на граѓанско општество и заедниците, кој може да вклучува „обезбедување на поддршка за одреден процес во кој ќе бидат вклучени општеството и владата, особено во региони со ниско ниво на соработка.“¹⁹²

Авторите на студијата забележуваат дека „позитивните ангажмани со владите домаќини можат да помогнат да се обезбеди безбедно работно опкружување за членовите на граѓанското општество и да се изградат посилни врски помеѓу владите и локалните заедници, организациите на граѓанското општество и меѓународните актери. Овие ангажмани, пак, од своја страна, можат да ја зајакнат размената на информации и искуства помеѓу различните чинители, придонесувајќи за поефикасни и таргетираны интервенции“.

192 ГЦКБ и МЦКТ, За тоа е потребно целo село, стр. 34. Види, исто така, GSX, „10 чекори“.

11. Специјални категории на поединци: адресирање на уникатните предизвици и потреби на жените и децата

Сè поголем број на меѓународни и регионални организации, вклучително и Обединетите нации, ОБСЕ, Глобалниот форум за контраразузнавање и Европската Унија, ја истакнуваат важноста од тоа да се утврди дека во стратегиите и програмите за рехабилитација и реинтеграција, вклучително и во оние што се спроведуваат во непритворски околности, се земаат предвид чувствителностите околу родот и возраста.¹⁹³ На пример, со Резолуцијата 2396 на Советот за безбедност на Обединетите нации се истакнува оваа работа, препознавајќи дека жените и децата „можеби играле многу

¹⁹³ Ова вклучува 197 деца кои се вратиле или се преселиле во земји во Југоисточна Европа пред 2018 година, а десетици други го имаат сторено тоа од тогаш до сега. Види, на пример, Азиновиќ, Регионален извештај; и Валери Плесч и Сербезе Хаџај, „Косово се обидува да реинтегрира повратници од ИСИЛ. Дали ќе успее? Ал Џазира, 9 јуни 2019 година, <https://www.aljazeera.com/indepth/features/kosovo-reintegrate-isil-returnees-work-190608200858002.html>. Некои имаат одбрано да отпуваат во конфликтната зона; други биле донесени таму од страната на едниот или двата родитела, а други, чии родители се од земјите членки на ОБСЕ, се родени таму.

различни улоги, вклучително и како поддржувачи, олеснувачи или сторители на терористички акти и истите е потребно да бидат ставени во посебен фокус при развивањето на приспособени стратегии за кривичен прогон, рехабилитација и реинтеграција.¹⁹⁴ Советот за безбедност ја има истакнато важноста од спроведување на процена на нивните индивидуални ризици и потреби – при што треба да се земат предвид согледувањата во врска со нивниот род и возраст - и треба да се утврди дека жените и децата, кои се поврзани со странски терористички борци и кои можеби се жртви на тероризам, ја добиваат потребната помош.

Ваквото нагласување е мотивирано од голем број фактори, вклучително и големиот број на жени и деца кои отпатувале во конфликтната зона во Ирак и Сирија, сè поголемото препознавање на сложените динамики околу нивната поврзаност со тероризмот и насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам, како и уникатните потреби и предизвици што произлегуваат од нив по нивното враќање дома.¹⁹⁵ Според зборовите на еден лекар задолжен за координирање на активностите (и за ментално здравје) во рамките на *Националната програма за жени и деца во нивните домове* - „Од почетните психотерапевтски сесии што ги имаме направено со деца и жени [по нивното враќање од конфликтот во Ирак и Сирија], се разбира, јасно можат да се забележат знаците на посттравматско стресно нарушување.“¹⁹⁶

11.1 Жени

Сè повеќе истражувања ја истакнуваат родовата природа на регрутирањето и радикализацијата кон екстремистичко насилство и тероризам, а со тоа и потребата од обезбедување на соодветно родово-базирани одговори, вклучително и во поглед на развивање и спроведување на пристапи за рехабилитација и реинтеграција надвор од затворски контекст.¹⁹⁷

Како што е забележано погоре, интегрирањето на родова димензија во напорите за реализација на непритворска рехабилитација и реинтеграција (но, и во пошироки напори на полето на спречување и спротивставување на насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам) е

194 Резолуција 2396 на Советот за безбедност на ОН (2017 година), став 31.

195 Види на пример, Европска комисија, Експертска група на Комисијата за спречување на радикализација (ЕВНКС-Р), Завршен извештај, 18 мај 2018 година, стр. 8, https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/policies/european-agenda-security/20180613_final-report-radicalisation.pdf.

196 Плесч и Хаџај, „Косово се обидува да реинтегрира повратници од ИСИЛ“.

197 Види, на пример, Џоана Кук и Џина Вејл, Од Даеш до „дијаспора“ II: *Предизвици во врска со жените и малолетните лица по падот на калифатот*, Меѓународен центар за изучување на радикализацијата, јули 2019 година, стр.16, <https://icsr.info/wp-content/uploads/2019/07/ICSR-Feature-From-Daesh-to-%E2%80%98Diaspora%E2%80%99-II-The-Challenges-Posed-by-Women-and-Minors-After-the-Fall-of-the-Caliphate.pdf>; и Норин Чудхари Финк, Сара Зејгер; и Рафија Булаји, *Свет на мажот: Истражување на улогите на жената во спротивставување на тероризмот и насилниот екстремизам*, Hedayah и Глобален центар за кооперативна безбедност, април 2016 година, http://www.globalcenter.org/wp-content/uploads/2016/07/AMansWorld_FULLL.pdf. За дискусија во врска со родовите динамики и улогата на жените во НЕРПТ и С/СНЕРПТ види, на пример, Ирен Ендангу и Мотеп Шадунг, „Дали со еден родов пристап може да се подобри одговорот против насилниот екстремизам?“, Институт за безбедносни студии, септември, 2017 година, <https://issafrica.s3.amazonaws.com/site/uploads/aitwr-5.pdf>; Ифат Идрис со Ајат Абделази, *Жени и насилен екстремизам: Извештај од истражување на податоци добиени од постојана корисничка поддршка*, Извештај од истражување на податоци добиени од постојана корисничка поддршка - GSDRC, 2017 година, http://www.gsdr.org/wp-content/uploads/2017/05/HDR_1408.pdf; Емили Винтерботам и Елизабет Персон, „Различни градови, заеднички приказни: Студија направена во пет земји за преиспитување на претпоставките во врска со жените муслиманки и интервенциите од областа на СНЕ“, *Списание на RUSI*, 30 ноември 2016 година, <https://rusi.org/publication/rusi-journal/different-cities-shared-stories-five-country-study-challenging-assumptions>.

во согласност со бројните неодамнешни резолуции на Советот за безбедност и препораките на Мрежата за зголемување на свеста за опасностите од радикализација, при што истото и се охрабрува како добра практика од страна на Глобалниот форум за контраразузнавање.¹⁹⁸ Исто така, тоа се рефлектира и во заложбите на ОБСЕ, на пример во Министерската декларација на ОБСЕ од 2015 година за прашања од областа на насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам, во која се повикуваат државите учеснички, меѓу другото, да ја земат предвид родовата перспектива во нивните напори за спротивставување на тероризмот, како и во напорите за спречување и спротивставување на насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам, но такво охрабрување има и во релевантните препораки што се содржани во насоките на ОБСЕ/ОДИХР за адресирање на предизвиците што произлегуваат од странските терористички борци, а кое адресирање треба да биде во рамките на Законот за човековите права.¹⁹⁹

Сепак, и покрај ова подобро разбирање и зајакната политичка поддршка на меѓународно и регионално ниво, со неодамнешната студија реализирана преку Програмата за развој на Обединетите нации и Меѓународната мрежа за акција на граѓанското општество беше разоткриено дека „во тековните политики и програми за [реинтеграција и реинтеграција] постои тенденција да се игнорираат жените и девојките кои се поврзани со насилни екстремистички групи или, пак, прашањето што е поврзано со нив премногу да се поедноставува.“²⁰⁰ На пример, Студијата покажа дека жените и девојките честопати се сметаат „во бинарни термини како жртви или извршители на насилство“ и покрај тоа што е познато за сложеноста на нивната вмешаност и што е потребно за да се овозможи нивното откажување од насилство и реинтеграција во нивните заедници.²⁰¹ Реалноста е тоа дека мешавина на фактори честопати ја имаат предизвикувано нивната одлука тие да се вклучат во тероризам или насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам. Таквите фактори може да вклучуваат „принуда, коопција, поробување или киднапирање, или потчинување во нивните заедници и неисполнети аспирации за припадност, цел, авантура и еманципација.“²⁰²

И покрај нијансите – како и покрај безбедносните ризици што можат да ги претставуваат жените повратнички (исто како и мажите) - повеќето земји што ги примаат на жените повратнички гледаат, главно, како на жртви, „врз основа на (честопати погрешни) родови претпоставки дека тие имаат ограничена можност да дејствуваат“ - се вели во извештајот на Обединетите нации.²⁰³ Па така, како резултат на тоа, поголемиот број на жени се третираат надвор од рамките на кривичноправниот систем. Во овој Извештај на Обединетите нации, исто така, се забележува дека кај жените „постои тенденција тие да добиваат поограничена поддршка за рехабилитација и реинтеграција, со што

198 Види, на пример, Резолуција 2396 на Советот за безбедност на ОН од 2017 година; ГФКТ, *Добри практики во однос на семејствата коишто се враќаат од конфликтни зони*; и Прирачник на РАН за постапување со повратници.

199 ОБСЕ, Министерска декларација за спречување и спротивставување на насилен екстремизам, „став 13“; и *Насоки на ОБСЕ/ОДИХР за постапување со странски терористички борци*.

200 *Невидливи жени*, стр. 12.

201 На пример, во април 2019 година, сите 32 жени од вкупно 110 лица - повратници во Косово биле третирани како осомничени и ставени во куќен притвор. Блерта Бегишоли, „Косово притвора поголем број на повратници од сириските боишта“, *Балкан Инсајт*, 24 април 2019 година, <https://balkaninsight.com/2019/04/24/kosovo-detains-more-returnees-from-syrian-battlefields/>

202 Ibid.

203 УНЦТЕД, *Родови димензии на одговорот кон странските терористички борци повратници: Перспективи на истражување*, Извештај за трендови на ЦТЕД, февруари 2019 година, https://www.un.org/sc/ctc/wp-content/uploads/2019/02/feb_2019_CTED_Trends_Report.pdf.

тие се ставаат под поголем потенцијален ризик од рецидивизам и повторна радикализација и потенцијално се поткопува можноста за нивна успешна реинтеграција во општеството.²⁰⁴

Меѓу другото, во поглед на наведената празнина, се потенцира важноста од посветување на поголемо внимание на развојот на програми за непритворска рехабилитација и реинтеграција на жени (и девојки), во кои родовите чувствителности ќе се одразуваат секаде, вклучително и во процената на ризикот и потребите, како и во дизајнирањето и реализацијата на секоја интервенција.

Честопати има одреден број на родови динамики што институциите и лицата вклучени во развивање и спроведување на такви програми треба да ги земат предвид. На пример, оние кои биле жртви на сексуално насилство се соочуваат со дополнителна стигма во нивните заедници и имаат изразени психосоцијални и здравствени потреби. Тие честопати имаат деца, кои можеби биле родени како резултат на присилен брак и/или силување. Жените повратнички, исто така, може да страдаат од економски последици како резултат на тоа што тие морале да го преземат товарот на управување на домаќинството од нивниот сопруг кој претходно загинал на некои од боиштата. Иако некои жени при нивното враќање може да бидат многу радикализирани и да се држат до идеологија што е карактеристична за ИСИЛ - Даеш, други се враќаат разочарани и сакаат да се реинтегрираат во нормалниот живот и правилно да ги израснат своите деца. Жените може да се соочуваат со уникатни препреки во нивниот процес на рехабилитација и реинтеграција, како што се тоа одредени норми во општеството и заедницата со кои се ограничуваат нивните активности. Тие, исто така, се во позиција што ги прави склони на злоупотреби од страна на безбедносните службеници.²⁰⁵ Поврзано со ова, срамот што го чувствуваат жените кои биле претходно поврзани со терористички активности и насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам честопати е поголем за разлика од тој срам што го чувствуваат мажите и тоа може да создаде бариери за нивно прифаќање и реинтегрирање во нивните семејства и заедници.

Обединетите нации, ОБСЕ, Глобалниот форум за контраразузнавање, Европската Унија и други организации имаат идентификувано препораки и добри практики или на друг начин обезбедено практични насоки за државите што тие треба да ги земат предвид кога работат на адресирање на честопати уникатните предизвици со кои се соочуваат жените при нивната реинтеграција. Многу од овие препораки можат да се применуваат за развој на пошироки родово-сензитивни програми за непритворска рехабилитација и реинтеграција. На пример:

1. **Алатките за проценка на ризиците и потребите треба да бидат родово-сензитивни, а практичарите кои се вклучени во развивањето и примената на овие алатки треба да располагаат со родово-сензитивна експертиза** и да бидат обучени во поглед на тоа да знаат како да ги идентификуваат и намалат нивните несвесни пристрасности во процените. При проценувањето треба да се земе предвид ризикот што одредени жени може да го претставуваат како од аспект на безбедноста, така и од аспект на можноста тие да радикализираат други лица кон насилство.

204 Ibid.

205 Види, на пример, Невидливи жени, стр.9; ГФКТ, *Адендум на добрите практики на ГФКТ за прашања поврзани со жените и спротивставување на насилен екстремизам, ставајќи го фокусот на родовиот мејнстриминг*, септември 2019 година, www.thegctf.org.

2. **Креирањето на програми за рехабилитација и реинтеграција треба да биде реализирано на начин на кој тие ќе одговараат на начините на кои жените и девојките го имаат искушено насилниот екстремизам и конфликт**, нешто што може да биде значително различно од искуствата што ги доживуваат мажите и момчињата. Програмите што се креираат и што се наменети за жени и девојки треба да опфаќаат елементи што се приспособени за нив и што можат да вклучуваат адресирање на работи поврзани со сексуалното и родово-базирано насилство, на пример, родителство, социоекономско зајакнување и мрежно поврзување.²⁰⁶
3. Програмите за рехабилитација и реинтеграција треба да бидат предводени од страна на родово-сензибилизирани стручни лица, со познавања од областа на траумата, и тие треба да ги **адресираат не само практичните проблеми на жените, туку и „поттикнувачките фактори“ што водат кон мизогинија, неправда и недостиг на достоинство, работи што жените ги доживуваат во нивните општества**. Доколку тие останат неадресирани, „постои ризик од тоа жените да бидат привлечени кон пораките што ги испраќаат насилните екстремистички групи“²⁰⁷
4. **Жените професионалци и практичари**, вклучително и оние коишто се вклучени во активности за спроведување на законот, даватели на психосоцијални услуги, верски и други советнички, како и жени лидери на организации на граѓанското општество, **треба да се вклучуваат во дизајнирањето и реализирањето на интервенции за жени (и девојки)**, како и во пошироки напори на полето на спречување и спротивставување на насилен екстремизам.²⁰⁸
5. Владите треба да обезбедат соодветна родово-сензитивна обука на релевантните професионалци, практичари и организации што работат со жени повратнички или други жени (и девојчиња) кои би можеле да бидат предмет на програми за непритворска рехабилитација и реинтеграција.

11.2 Деца

Како што е случај со жените, и децата имаат уникатни потреби во однос на нивната рехабилитација и реинтеграција. На пример, „можеби нивниот нормален социјален, морален и емоционален развој е нарушен како резултат на тоа што тие проживеале во текот на војната.“²⁰⁹ Тие можеби биле изложени на насилство или биле жртви на насилство или, пак, можеби извршиле насилни кривични дела, па поради тоа постои голема веројатност дека тие страдаат од сериозна траума што е особено акутна во споредба со другите повратници или лица кои би можеле да бидат предмет на рехабилитација и реинтеграција.²¹⁰

206 Види, на пример, ГФКТ, *Добри практики во однос на семејствата кои што се враќаат*, Добра практика број 16.

207 Невидливи жени, стр. 13.

208 Нивниот ангажман во интервенциите за мажи и момчиња е, исто така, важен.

209 Европски парламент, *Деца повратници: Справување со враќањето на европските деца од шијадистичките конфликтни зони*, 31 јануари 2018 година, <https://alde.livecasts.eu/child-returnees-managing-the-return-of-european-children-from-jihadist-conflict-zones>.

210 ГФКТ, *Добри практики во однос на семејствата коишто се враќаат од конфликтни зони*.

Во извештајот на ОБСЕ/ОДИХР од 2018 година, за тоа како да се адресираат предизвиците што произлегуваат од враќањето на странските терористички борци, државите се охрабруваат да развиваат и „спроведуваат приспособени програми за реинтеграција на децата повратници, вклучително и преку назначување на ментори и цел спектар на поддршка, за да им се овозможи да се вратат во нивните поранешни животи, притоа, без да бидат стигматизирани или отуѓени.“²¹¹ Ваквиот совет ги одразува погледите на одреден број други мултилатерални тела, вклучувајќи ги Обединетите нации и Глобалниот форум за контраразузнавање, кои имаат развиено практични насоки, односно препораки, или, пак, имаат подготвено низа на начела за тоа како треба да се справиме со оваа категорија на случаи (кои се дополнително разложени на годишна возраст), вклучително и тогаш кога се работи за непритворска рехабилитација и реинтеграција, преку препознавање на посебните ризици, заштитата и потребите што произлегуваат при работата со малолетници.²¹²

Тие насоки го вклучуваат следното:

1. Имајќи предвид дека децата треба да се третираат, првенствено, како жртви и дека обидот да се живее „нормален“ живот треба да биде врвен приоритет, активностите што се преземаат како одговор треба да бидат **во согласност со правата и најдобрите интереси на детето**, со тоа што ќе се земе предвид специфичниот контекст и истите ќе се реализираат на начин што е во согласност со меѓународните човекови права и хуманитарното право.²¹³ Како такви, на децата повратници и на останатите деца треба да им се пружи соодветна поддршка за да им се помогне во нивното закрепнување и реинтеграција, во согласност со Конвенцијата за правата на детето.²¹⁴ Како што е подвлечено од страна на ОБСЕ/ОДИХР, но и во други насоки, ова треба да вклучува давање на неопходна приспособена нега, како и на медицинска, психосоцијална и образовна поддршка.
2. Кај оние деца, кои биле поврзани со терористички или насилни екстремистички групи или на друг начин биле изложени на тероризам или насилен екстремизам и радикализација кои водат контероризам, **приоритет треба да се даде на нивната рехабилитација и реинтеграција, како и на спречување на понатамошна стигматизација.**²¹⁵
3. Со цел да се помогне за развивање на кохерентен и ефективен одговор во однос на децата кои се враќаат (како и во однос на други случаи на непритворска рехабилитација и реинтеграција на малолетни лица), државите треба да **користат алатки за процена на**

211 ОБСЕ/ОДИХР, *Насоки за постапување со СТБ*.

212 Види, на пример, Обединети нации, *Клучни начела за заштита, репатријација, кривично гонење, рехабилитација и реинтеграција на жени и деца поврзани со терористички групи познати на Обединетите нации*, април 2019 година (во понатамошниот текст: *Клучни начела на Обединетите нации*); Мадридски адендум, УНСЦ; УНОДЦ, *Прирачник за постапување со деца кои се регрутирани и експлоатирани од страна на терористички и насилни екстремистички групи*, 2018 година, https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Child-Victims/Handbook_on_Children_Recruited_and_Exploited_by_Terrorist_and_Violent_Extremist_Groups_the_Role_of_the_Justice_System.E.pdf; ФОКТ, *Добри практики во однос на семејствата коишто се враќаат од конфликтни зони*; Прирачник на РАН за одговор кон странските терористички борци – повратници, 2017 година, https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/ran_br_a4_m10_en.pdf. Покрај тоа, иако се фокусираат пошироко на СТБ, ОБСЕ/ОДИХР имаат развиено низа на насоки во кои централно вниманието се посветува на начинот на адресирање на уникатните предизвици на децата повратници. Види, ОБСЕ/ОДИХР, *Насоки за постапување со СТБ*.

213 *Прирачник* на Совет на Европа, параграф 109.

214 Член 39 од Конвенцијата за правата на детето предвидува дека „Државите членки ги преземаат сите соодветни мерки за подобро физичко и психичко закрепнување и за социјална реинтеграција на детето кое е жртва: на некој облик на занемарување, експлоатација, злоупотреба, мачење или некој друг облик на свирепо, нехумано или понижувачко постапување или казнувања, или вооружени судири. Таквото закрепнување и реинтеграција се одвиваат во средина која го поттикнува здравјето, самопочитувањето и достоинството на детето.“ Во членот 24 од МКПП се предвидува дека секое дете, без каква било дискриминација, има право на такви мерки на заштита како што се бара со неговиот или нејзиниот статус на малолетник.

215 Обединети нации, *Клучни принципи*, стр. 6.

ризички и потреби што се имаат покажано како соодветни за оваа популација или кои се специјално изработени за деца и малолетни лица. Кога е соодветно, тие треба да **размислат за развивање на алатка специфична за деца** што би можела да се примени и на поширока целна група во насока на вклучување на деца кои се радикализирани или ранливи и под ризик на радикализација кон насилство. Како резултат на потребата да се земат предвид стадиумите на детскиот развој – вклучително и полот на детето - можеби нема да биде соодветно доколку само се изврши едноставно приспособување на одредена алатка или друга рамка што првично била изработена за возрасни лица.²¹⁶

4. При спроведување на процена, практичарите треба да земат предвид дека децата можеби биле сведоци на насилство или на друг начин биле предмет на насилство, некогаш и на екстремни форми на насилство, и/или можат и самите тие да бидат склони кон насилство. Па така, кај процените - и одлуките што се носат (како, на пример, дали да се препорача одредена форма на рехабилитација и реинтеграција, старателство и/или надзор) - **треба да постои баланс помеѓу потребата да се земат предвид најдобрите интереси на детето и потребата да се осигури јавната безбедност.**
5. Стручњаците за ментално здравје, кои се обучени да работат во случаи со траума и кои имаат претходно искуство во работа со деца, треба да се вклучуваат во извршување на ваквите процени и во утврдување на соодветни интервенции. Нивната вклученост е **важна за да се намали ризикот од нанесување на дополнителна траума за време на процесот на процена.**
6. **Програмите за рехабилитација и реинтеграција за деца треба да бидат сеопфатни** и истите треба да вклучуваат социјални, образовни (вклучувајќи ги претшколските и/или основните училишта, таму каде што е соодветно тоа), менторски и ментално-здравствени компоненти што ќе бидат, исто така, наменети и за нивните родители, нивните баба и дедо, како и за другите релевантни членови на семејството и членови на заедницата. Поконкретно, на пример:
 - а. Со програмите треба да се поддржуваат позитивните животни вештини на детето, истовремено овозможувајќи и да се намали ризикот од негова ревиктимизација што може да се појави како резултат на стигми, погрешни сфаќања и предрасуди на ниво на заедницата. Исто така, корисно е да се информира јавноста за актуелните и конкретни ризици што произлегуваат од оние случаи што опфаќаат деца кои се предмет на програми за рехабилитација и реинтеграција;
 - б. Треба да биде приоритет децата да закрепнат од претходно доживеаната траума и како резултат на тоа можно е да биде соодветно да се организираат обуки на регуларна основа со цел лицата кои доаѓаат во директен контакт со таквите деца да знаат да применат чувствителен пристап во однос на нивната траума;
 - в. За разлика од возрасните лица, таквите деца, кои можеби пораснале во околности на насилен екстремизам или во конфликтна зона, може да имаат потреба од различен пристап за да можат да се отргнат од насилна идеологија;
 - г. Претшколските установи и основните училишта играат важна улога во програмите за рехабилитација и реинтеграција на деца: пристапот до образование може да биде клучен

²¹⁶ Прирачник на РАН за постапување со повратници, стр.5. Сепак, барем за една од постојните алатки, за ВЕРА-2Р е проценето дека таа може да се примени кај малолетници и млади.

фактор за процесот на рехабилитација и реинтеграција на децата бидејќи, меѓу другото, „образованието вметнува чувство на безбедност, го нормализира секојдневниот живот на детето, обезбедува изложеност на културна разновидност и ја зголемува неговата интеракција со лица надвор од неговиот дом.²¹⁷ Како такви, треба да се посвети внимание на тоа да се обезбеди обука за сензибилизирање на оние наставници од кои би било побарано да интегрираат во нивните училиници деца повратници.

7. **Координацијата и соработката помеѓу поголем број на актери и структури,** вклучително и во поглед на заштитата на децата, грижата за младите и образовните сектори (потпирајќи се на постојните структури и процедури, кога е возможно такво нешто), се важни за да се олеснат интегрираните процени и интервенции.
8. Препознавајќи ги уникатните грижи и потреби на малолетните лица, на организациите, практичарите и стручните лица, кои се вклучени во случаи на рехабилитација и реинтеграција на деца, треба да се обезбеди доволно обука за работа во вакви случаи.
9. Во напорите за рехабилитација и реинтеграција што се прават кај децата, **особено треба да се посвети внимание на потенцијалното негативно влијание што социјалните медиуми и интернетот можат да го имаат врз нивното** оддалечување од насилство и нивната реинтеграција. На пример, кога се справувате со предизвици што можат да произлезат од реинтеграцијата, на интернет младите луѓе можат да бидат особено ранливи и склони кон повторно нивно вклучување во одредени групи и прифаќање на каузи и идеологии.²¹⁸
10. **Бидете чувствителни со терминологијата и пошироката рамка** на ангажмани на полето на рехабилитација и реинтеграција на децата, со тоа што ќе согледате како со нив може да се засили или намали стигматизацијата и да се олесни или попречи откажувањето од насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам.²¹⁹

Некои од земјите во регионот на ОБСЕ имаат развиено систематски пристапи во поглед на справувањето со процесот на враќање на децата од конфликтната зона и тие вклучуваат компонента за рехабилитација и реинтеграција. На пример, во Франција таквиот пристап меѓу другото вклучува: (1) систематско упатување кон судија за малолетници за примена на заштитни мерки; (2) процена предводена од страна на судските служби за младинска заштита; (3) медицинска евалуација на менталното здравје и пошироко; (4) почеток (или повторен почеток) во училиште што е можно поскоро; (5) вклучување на единиците за борба против локален криминал и радикализација и семејна поддршка кои се основани во рамките на Националниот план од 2018 година за спречување на радикализација и кои имаат за цел да обезбедат одржливо следење на децата и нивните семејства; (6) посебна обука за релевантни стручни лица.²²⁰

217 Ibid, стр.77

218 ГЦКБ, *Компендиум на добри практики*, стр. 52

219 Ibid, стр. 51

220 Влада на Франција, *Спречи за да заштитиш*. Види, исто така, ЕУ- РАН, Центар за одржување на најдобри стандарди, *Заеднички предизвици во процесот на спречување и противставување на екстремизам во Западен Балкан и Европска Унија*, Ex-post документ на РАН, Настан за презентација на политики и практики организиран од страна на РАН, Софија, 4 април 2018 година, стр.12, https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/ran-papers/docs/ran_policy_practice_common_pcve_challenges_sofia_04042018_en.pdf.

12. Заклучок: Клучни начела

Во поголемиот број на земји се признава дека процесот на рехабилитација и реинтеграција на лица, кои биле проценети како лица кои земале значително учество во терористички активности и насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам, односно значително биле изложени на такво нешто, претставува неопходен елемент на сеопфатниот пристап за адресирање на таквите предизвици на долг рок. Рехабилитацијата и реинтеграцијата се битни не само за спречување на акти на насилство на краток рок, туку и за градење на севкупна отпорност кај заедницата против насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам. Како такви, концептот на рехабилитација и реинтеграција е највидлив во Акцискиот план на генералниот секретар на Обединетите нации за спротивставување на насилен екстремизам, како и во многу други национални акциски планови и стратегии за спречување и спротивставување на насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам што продолжуваат да се развиваат.²²¹

Како што е забележано на почетокот на овој водич, на рехабилитацијата и реинтеграцијата се посветува сè поголемо внимание од страна на мултилатерални тела, влади (вклучувајќи донатори), организации на граѓанското општество, како и од страна на други невладини актери во тековната околина. Сепак, до ден-денес, поголемиот број на политики и програми се фокусираат на рехабилитација и реинтеграција во затворски контекст и тоа се рефлектира во поголемиот број на водичи, препораки и прирачници што се фокусираат на овој аспект на предизвикот. Овој Прирачник, што делумно се заснова на научени лекции и добри практики што се фокусираат на затворски околности, но и на релевантни искуства и експертиза стекнати во рамките на подрачјето на ОБСЕ, има за цел да ги надополни тие напори преку адресирање на прашања поврзани со различни *непритворски* средини. Во него се нагласуваат некои од чекорите што државите и другите чинители можат да ги преземат, како и предизвиците со кои тие можат да се соочат доколку одлучат да развиваат програми за непритворска рехабилитација и реинтеграција како дел од еден сеопфатен и мултидисциплинарен пристап кон спречување и спротивставување на насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам.

221 УНГА, Акциски план за спречување на насилен екстремизам. Види, на пример, *Национална стратегија на Канада за спротивставување на радикализација кон насилство*, 2018 година, <https://www.publicsafety.gc.ca/cnt/rsrscs/pblctns/ntnl-strtg-cntrng-rdclzn-vlnc/index-en.aspx>; *Национална стратегија на Соединетите Американски Држави за контртероризам*, 2018 година, <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2018/10/NSCT.pdf>; *Национална стратегија на Либан за спречување на насилен екстремизам*, 2018 година, http://www.pvelebanon.org/Resources/PVE_English.pdf; и *Национален акциски план на Швајцарија за спречување и спротивставување на радикализација и насилен екстремизам*, <https://www.news.admin.ch/news/message/attachments/50703.pdf>.

Како што е забележано во овој Водич, не постои универзален пристап што би можел да се примени во однос на овие програми. Прилично како што тоа е случај со програмите за спречување и спротивставување на насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам, напорите за рехабилитација и реинтеграција се појавуваат во различни форми и големини и за своја основа, *меѓу другото*, ги имаат конкретните цели и релевантните локално-општествени, културни и историски контексти, како и односите во заедницата и расположливите капацитети. Сепак, осврнувајќи се на релевантните искуства од подрачјето на ОБСЕ, Водичот објаснува одредени основни и честопати меѓусебно поврзани начела што треба да бидат основа за развојот и спроведувањето на секоја една таква програма. Тоа што е главно за овие начела е следното:

1. **Објаснете зошто е потребен процесот на рехабилитација и реинтеграција.** Владите, од една страна, треба ефикасно да ги соопштуваат целите и придобивките од непритворската рехабилитација и реинтеграција на јавноста. Еден дел од јавноста може да ги смета мерките за непритворска рехабилитација и реинтеграција како премногу „меки“ за справување со тероризам - со еден дел од населението што може да ја претпочита фразата „заклучете ги и фрлете го клучот“. А, пак, од друга страна, друг дел од јавноста, односно таргетираните лица и заедници таквите мерки можат да ги сметаат како потенцијално стигматизирачки.

Во однос на скептичната јавност, треба да се потенцира дека инвестирањето во вакви мерки претставува важен елемент на сеопфатната стратегија за спречување и спротивставување на тероризам и насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам. Наместо помагање на „терористи“ или неправедно таргетирање на одредени лица или заедници, тоа претставува „паметен начин на работа со кој се намалува ризикот од рецидивизам и се спречуваат други“²²² во иднина да извршат насилни кривични дела“ или да се радикализираат кон насилство во нивните заедници.

Особено со оглед на ограниченото време што многу терористички престапници, најверојатно, ќе го поминат во затвор, ризикот од (понатамошна) радикализација во затворите, релативно младата возраст на повеќето ослободени терористички престапници и бројот на лица коишто се враќаат од конфликтните зони, а кои можеби нема да бидат кривично гонети, политичарите и креаторите на политики треба да потенцираат на скептичната јавност дека во најдобар случај би било кратковидо доколку не се инвестира во интервенции што би имале за цел да се олесни откажувањето на поединците од насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам и овозможи нивна мирна реинтеграција во општеството.

Покрај тоа, вреди да се потенцира дека интервенциите што се спроведуваат во заедницата вообичаено се поефикасни за разлика од интервенциите што се спроведуваат во затворски или други притворски средини.²²³ Не постојат доволно причини што укажуваат дека тоа не би

222 Мортон и Силбер, *Кога терористите си доаѓаат дома*, стр. 14.

223 Види, на пример, Џејмс Бонта и Д.А. Ендру, *Психологија на криминалното поведение*, 6 издание, Абингдон: Рутлеџ, 2017 година); Марк Липси, „Примарни фактори што се карактеристични за ефикасни интервенции кај малолетни престапници: Метааналитички преглед, „*Жртви и престапници*, бр. 4(2009 година): стр. 124-47, http://www.episcenter.psu.edu/sites/default/files/community/Lipsey_Effective%20interventions%20-%202009.pdf; Фредрих Лосел и Мартин Шмукер, „Ефикасност на третманот за сексуални престапници: Сеопфатна мета анализа“, *Журнал за експериментална криминологија*, бр. 1(2005 година): стр. 117–146, <https://link.springer.com/article/10.1007%2Fs11292-004-6466-7>.

било случај со непритворските интервенции на полето на спречување и спротивставување на насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам и рехабилитацијата и реинтеграцијата. Емпириските докази што одат во прилог на едно такво тврдење се ограничени, но, како што е објаснето во овој Водич, и најмалата ронка доказ има поголема врска со методолошките начини на кои таа (ронката доказ) е добиена отколку со вредноста и влијанието што мерките за рехабилитација и реинтеграција би го имале.

- 2. Адресирајте ги сите форми на НЕРВТ.** Програмите не треба да се ограничуваат само на една форма на насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам и наместо тоа тие треба да бидат достапни (обично на доброволна основа) и за оние поединци кои сакаат да се откажат од каква било друга форма на насилство, без разлика дали тие имаат некаква поврзаност со ИСИЛ - Даеш или други „џихадистички“ терористички групи, или, пак, се водени од десничарски или етнонационалистички мотивации. Не само што една таква широка сеопфатност, веројатно, ќе биде оправдана од безбедносен аспект, особено со оглед на растечката загриженост од „неџихадистичкото“ екстремистичко насилство во одреден број на земји во регионот на ОБСЕ, туку со таквиот пристап постои поголема веројатност дека поединците кои се опфатени со вакви програми ќе бидат помалку стигматизирани (независно дали опфатените поединци се целни корисници, практичари и стручни лица) и дека би се подобрил начинот како општата јавност ги перципира самите програми. Како такви, постои поголема веројатност дека програмите што се развиваат врз основа на една поширока рамка ќе бидат прифатени и поддржани од страна на оние поединци чија соработка е клучна за нивниот успех..
- 3. Истакнете го откажувањето (од НЕРВТ).** Програмите треба да се насочуваат, првенствено, на откажување на поединците од насилство, врз основа на информациите за тоа како и зошто некој се вклучил во насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам на прво место. Во нив треба да се препознае дека причините за вклучување во насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам се разновидни и дека истите, генерално, се протегаат подалеку од прифаќањето на одредена идеологија. Програмите треба да бидат флексибилни и приспособени на конкретните основни информации и мотиви со кои се располага во однос на поединецот. Не треба да се игнорираат идеолошките или теолошките погледи на поединецот – или неговиот начин на размислување, во пошироки рамки. Всушност, корисниците на интервенции за рехабилитација и интеграција може да имаат поголема потреба од поголем ангажман околу психолошки, идеолошки или теолошки работи за разлика од корисниците на програми што се фокусираат на превенцијата. Сепак, со интервенциите не треба да се настојува кај поединецот да се изврши промена на едно верување или идеологија со друго верување, односно друга идеологија, или на друг начин да се настојува да се принуди некој да си го промени своето верување или својата идеологија.
- 4. Овозможете мултиактерски и мултисекторски пристап.** Поединците и нивните семејства, кои се во позиција да извлечат корист од програмите за рехабилитација и реинтеграција, имаат широк спектар на слабости и потреби што ниту една поединечна институција или поединечен професионалец нема да може да ги адресира. Па, поради ова,

најверојатно, ќе постои потреба од пристап со кој би се овозможило на цел еден спектар на професионалци, практичари и други актери од различни дисциплини, како во рамките на владата, така и надвор од неа, да дадат свој придонес, а кој придонес ќе се заснова на широка експертиза и искуства на оние актери кои имаат најголем кредибилитет и доверливи односи со заедницата во која поединецот треба да се интегрира, односно реинтегрира. Проблемите што можеле да го наведат поединецот на патот кон насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам речиси сигурно се сложени и поради тоа тие можат соодветно да се адресираат само преку примена на еден повеќестран пристап.

Реализаторите на интервенции, кои можат да се ангажираат во процената на ризикот и потребите на конкретниот поединец и кои би одлучувале за соодветниот третман, таму каде што е соодветно, во зависност од конкретниот случај, контекст и капацитети со кои се располага, би можеле да опфаќаат еден или повеќе од следното: психолози, психијатри или други стручни лица за ментално здравје, „поранешни припадници“, социјални работници, службеници за домување, работници во младински служби, експерти за последователна грижа, членови на семејства, пробациски работници, како и полицајци. Овие актери ќе имаат различни задачи, мандати и цели и тоа може да претставува предизвик во поглед на размената на информации и другите форми на соработка. Исто така, ќе треба и да се разјаснат нивните различни улоги и одговорности. Како такви, државите треба да преземат чекори за да ја олеснат транспарентната размена на информации помеѓу поголем број на актери и нивната поширока соработка, притоа почитувајќи ја потребата од почитување на приватноста, заштитата на податоците и нивната доверливост. Притоа, тие треба да имаат предвид дека клиентите обично имаат придобивки тогаш кога тие како главна точка за контакт имаат само еден лекар, професионалец или друг експерт, со тоа што тој професионален поединец ги координира ангажманите што ги прават другите даватели на услуги. Меѓу другото, довербата што може да резултира од ваквиот однос помеѓу еден единичен координатор и корисник може да доведе до тоа овој вториот, корисникот, да биде поподготвен да прифати други услуги што координаторот му ги препорачува

5. **Осигурите пропорционалност и потенцирајте го континуитетот.** Иако постојат голем број на можни интервенции, поддршката што се нуди или препишува треба да биде сразмерна со ризиците, потребите и слабостите со кои се соочува поединецот. Препишувањето на премногу интервенции одеднаш може да има негативен повратен ефект, од причина што ризиците од „прекумерна интервенција“ вклучуваат стигматизација, потенцијално затворање на когнитивниот простор потребен за рехабилитација и непотребно создавање чувство за тревога во односната заедница, а чија соработка и поддршка можат да бидат клучни за успешна реинтеграција на поединецот. Оние кои вршат надзор на програмите за непритворска рехабилитација и реинтеграција редовно треба да проценуваат дали интервенциите се сразмерни со нивото на ризик и претставената потреба, односно дали со програмата се прави поголема штета отколку добро.²²⁴

224 Кристофер Деан, *Адресирање на насилен екстремизам во затворски и пробациски служби: Начела за ефикасни програми и интервенции*, Глобален центар за кооперативна безбедност, септември 2016 година, <https://www.globalcenter.org/publications/addressing-violent-extremism-in-prisons-and-probation>.

Исто така, важно за ефикасно откажување од насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам и ресоцијализација на поединецот е да се осигури континуитет помеѓу затворските и постслободителните програми за рехабилитација и реинтеграција. Во текот на нивниот живот, корисниците на програми за рехабилитација и реинтеграција обично имаат поминато низ низа на прекинати и нарушени односи и со тоа што на нив ќе им се обезбеди чувство на стабилност и сигурност, кога тие се обидуваат повторно да се интегрираат во општеството, би се придонело за успешна реализација на каков било пристап што се презема за нивна рехабилитација и реинтеграција (вклучително и за терористички престапници). Создавањето на една таква стабилност може да вклучува чекори како што се што порано отпочнување на неопходните програми за реинтеграција и рехабилитација додека осуденикот сè уште ја издржува затворската казна, развивање на постслободителен план што би почнал да се применува најмалку 6 месеци пред крајот на затворската казна; практичарите и професионалците кои работат внатре во затворот да продолжат со работа и надвор од него, каде што тоа е возможно, односно да продолжат да го советуваат поранешниот престапник и по неговото ослободување со цел да помогнат да се изгради еден долготраен и доверлив однос; и да се осигури дека процесот на споделување на информации помеѓу релевантните чинители (во однос на тие кои работат во затворот и надвор од него) е добро воспоставен и континуиран, како и тоа дека службите за поддршка (пробациските служби или нивниот национален еквивалент) се подготвени да интервенираат, односно ја имаат клучната улога. Важен елемент на сево ова е да се обезбеди хуманана затворска средина, односно средина што ќе биде во согласност со начелата на Законот за заштита на човековите права.

6. **Справете се со стигмата и истата ублажете ја, при што избегнувајте да давате специјални третмани, односно избегнете да креирате ситуации што јавноста може да ги перципира како давање на специјален третман.** Тие што се вклучени во развивање и спроведување на програми за непритворска рехабилитација и реинтеграција треба да бидат свесни за стигмите кои, доколку не се идентификуваат и ублажат, можат да ја попречат ефективноста на напорите што се преземаат. Такви стигми може да се создадат со примена на етикети во програмите како што се „терористички“, „насилен екстремист“ или „странски терористички борец“ и истото може да создаде бариери за пристап до социјална поддршка, образование или други услуги што се од витално значење за реинтеграција на поединците, но стигми, исто така, можат да се создадат и преку нагласување на ментално здравствени или други проблеми што кај одредена заедница тоа може да предизвика културни чувствителности.

Дури и со етикетање на поединците со некои од овие поими (терористички, насилен екстремист итн.) може да се зајакнат таквите идентитети кај нив како основни во поглед на тоа како тие би се дефинирале да напредуваат напред во животот. Важно е да се потенцираат и негуваат другите идентитети во животот на еден поединец - идентитети како што се родител, работник, студент или сопруг/сопруга.

Во зависност од интервенциите и другите видови на поддршка што се нудат во околности на непритворска рехабилитација и реинтеграција – како и во зависност од степенот до кој

самите овие видови на поддршка и интервенции се достапни на пошироката популација – со програмите за рехабилитација и реинтеграција може да се генерираат чувства на одбивност кај членовите на заедницата кон целите на таквите програми врз основа на перцепцијата (или може и на реалноста) дека лицата кои на некаков начин биле поврзани со тероризам или насилен екстремизам добиваат подобар третман за разлика од оние лица кои стоеле подалеку од такви активности. Давањето (или перцепцијата дека се дава) на поранешни насилни екстремистички престапници, односно на повратници од конфликтните зони, преференцијален третман може да создаде незадоволства кај членовите на заедницата, кои би можеле да се почувствуваат како неправедно обесправени. Ризикот од такво нешто е уште поголем во оние заедници каде луѓето сметаат дека владата не одговара на соодветен начин на нивните материјални, образовни или психосоцијални потреби.

7. **Подгответе ги и ангажирајте ги заедниците.** Степенот до кој една заедница покажува подготвеност да прими одредено лице кое сака во неа да се реинтегрира, како и степенот до кој таа е подготвена да го поддржи таквиот процес честопати претставува клучен фактор за успешна реализација на програмите за непритворска рехабилитација и реинтеграција. (Како што е забележано во Првото поглавје, може да постојат некои ситуации во кои поединецот нема да се врати во неговата првична заедница каде што претходно престојувал, туку ќе биде преселен во друга заедница). На крајот, постои поголема веројатност дека непритворската рехабилитација и реинтеграција ќе биде успешно реализирана тогаш кога локалната самоуправа и деловните субјекти, верските организации, невладините организации, давателите на услуги од областа на психосоцијалната заштита, училиштата и групите во заедниците - ќе се ангажираат рано во нивниот развој и спроведување кај поединци од нивните заедници.²²⁵ Сепак, оние кои се етикетирани како „терористички“, „насилен екстремист“, „странски терористички борец“ или „повратник“ може да инспирираат страв и да предизвикаат сомневање кај заедниците во кои тие се обидуваат да се реинтегрираат(или интегрираат). Како резултат на тоа, може да претставува предизвик да им се укаже, односно да се охрабрат училиштата, работодавците, општествените кругови, верските или други центри на заедницата или други чинители да имаат доверба во лица коишто претходно имале некаква врска со тероризам или насилен екстремизам, независно од нивните слаби мотиви или од тоа што тие имаат сторено.²²⁶ Тоа може да ги попречи поединците да добијат социјална помош, да се запишат на училиште или да се вработат, а кои нешта честопати претставуваат клучни делови на еден сеопфатен пристап за успешна реинтеграција. Во некои случаи, одредени лица во заедницата, особено членовите на семејствата, може да имаат потреба од психосоцијална или друга поддршка со цел и тие да можат да имаат конструктивна улога во процесот на реинтеграција и откажување од насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам на поединецот.

225 ГФКТ, *Добри практики во однос на семејствата коишто се враќаат од конфликтните зони*, Добра практика бр.19.

226 Ова е, исто така, причина зошто може да биде корисно за една владина агенција да се идентификува како одговорна за одреден засегнат поединец за време на неговиот период додека тој е ставен под надзор, односно додека се врши негова реинтеграција во заедницата. Членовите на заедницата може да бидат подготвени да соработуваат и помагаат доколку тие можат да се поврзат со владин партнер од доверба, за кој тие ќе знаат дека освен него нема друг одговорен за поединецот (вклучително и за преземање на ризикот), односно дека тоа е тој што може да даде совет и да обезбеди поддршка, доколку такво нешто е потребно.

Треба да се подигне свеста, да се ублажат стигмите и потенцијалните негативни реакции и да се спротивставиме на предрасудите, како дел од обидот да се подготват заедниците за прием на овие поединци. За тие цели, властите, особено тие што се поставени на локално ниво, треба да ги споделат со своите релевантни заедници параметрите на програмата за рехабилитација и реинтеграција, да ги истакнат различните актери кои ќе бидат вклучени во програмата, како и да потенцираат дека јавната безбедност останува приоритет.

- 8. Осигурете се дека со пристапите чувствително постапувате со жените и децата, како и тоа дека со нив се адресираат нивните уникатни потреби.** Алатките за процена на ризиците и потребите треба да бидат родово-сензитивни, а професионалците и практичарите кои се вклучени во развивање и примена на овие алатки треба да располагаат со родово-сензитивна експертиза. Креирањето на програми треба да биде реализирано на начин на кој тие ќе одговараат на начините на кои жените и девојките го имаат искусено насилниот екстремизам и конфликт, нешто што може да биде значително различно од искуствата што ги доживуваат мажите и момчињата. Програмите треба да бидат предводени од страна на родово-сензибилизираните стручни лица, со познавања од областа на траумата, кои ќе бидат спремни и ќе знаат како да ги адресираат практичните проблеми на жените, но, исто така, ќе знаат и кои се посебните родови фактори и околности што можат да причинат појава на интерес кај поединецот тој, односно таа да се вклучи во насилен екстремизам. Женски практичари и организации на граѓанското општество, што се предводени од страна на жени, треба да се вклучуваат во дизајнирањето и реализирањето на интервенции кај жени (и девојки). Владите треба да обезбедат соодветна родово сензитивна обука на релевантните професионалци, практичари и организации што работат со жени повратнички или други жени (и девојчиња) кои би можеле да бидат предмет на програми за непритворска рехабилитација и реинтеграција.

Пристапите што опфаќаат деца, вклучително и такви кои можеби извршиле кривични дела поврзани со тероризам, треба да се реализираат во согласност со правата и најдобрите интереси на детето, кое треба, пред сè, да се смета како жртва. Приоритет треба да биде да се обезбеди соодветна и приспособена грижа и медицинска, психосоцијална и едукативна поддршка со што може да се олесни реинтеграцијата и да се избегне понатамошна траума и стигматизација, а притоа, истовремено, да се осигури и јавната безбедност. Програмите треба да бидат приспособени со цел да се земат предвид оние деца кои можеби пораснале во околности на насилен екстремизам или во конфликтна зона, и кои, за разлика од возрасните лица, може да имаат потреба од различен пристап за да можат да се отргнат од насилна идеологија. Службите за заштита на деца, претшколските установи и основните училишта, бабите и дедовците, како и други подалечни членови на семејството – чинители кои обично не се вклучени во напорите за рехабилитација и реинтеграција што се ориентирани кон возрасни - се меѓу клучните актери кои, веројатно, ќе треба да бидат вклучени во програмите за рехабилитација и реинтеграција насочени кон деца. Оние коишто работат со деца во овие програми претходно треба да имаат посетено обука за траума, како и друга специјализирана обука со цел да знаат да ги препознаат уникатните проблеми и потреби со кои младите би можеле да се соочуваат.

9. Потпрете се на постојните капацитети, но зајакнете ги таму каде што тоа е потребно:

За спроведување на ефикасни и одржливи програми за непритворска рехабилитација и реинтеграција потребно е да се вклучат различни институции и организации, како и професионалци, практичари и други експерти. Оваа разновидна група треба да вклучува одредени поединци кои имаат конкретна експертиза на полето на насилен екстремизам радикализација кои водат кон тероризам, како и администратори и управници кои можат да обезбедат добро организирана средина и поддршка за спроведување на родово и возрасно сензитивни напори за спречување и спротивставување на насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам и рехабилитација и реинтеграција. Доколку е возможно, владите секаде треба да се обидуваат да ги искористат постојните институционални и други капацитети, вклучително и оние кои не се конкретно насочени кон прашања од областа на спречување и спротивставување на насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам, со што би се избегнало создавање на паралелни структури. Сепак, во поглед на развивањето и спроведувањето на иницијативи за непритворска рехабилитација и реинтеграција, некои земји може да имаат потреба од инвестирање во специјализирана обука и алатки, како и од пошироко зајакнување на основните институционални капацитети. Првата потреба вклучува обука за тоа како да се проценат ризикот или потребите на оние лица кои можеби имале некаков контакт со терористички активности или насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам, како да се вклучиме во мултиагенциска или друга мултиактерска соработка околу конкретни случаи и/или како да се отпочнат тешки разговори и како да се земе учество во истите, а со кои разговори би можело да се олесни откажувањето на поединецот од насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам. Втората потреба ги вклучува капацитетите на полицијата, затворите, пробациските служби, агенциите за ментално здравје, социјална помош, образование и други релевантни владини агенции, како и капацитетите на релевантни невладини организации чија активност се заснова во рамките на заедницата или на други релевантни невладини организации што се вклучени во една ваква или слична работа. Овие капацитети се особено важни, со оглед на тешкотиите да се реализираат специјализирани и насочени интервенции и дадат други услуги што се поврзуваат со еден сеопфатен пристап за непритворска рехабилитација и реинтеграција, а, притоа, без да се имаат одредени основни можности. Покрај осигурувањето дека се воспоставени потребните владини капацитети на национално и субнационално ниво, треба да се посвети особено внимание на тоа да се утврди дека организациите на граѓанското општество (и граѓанското општество пошироко) - со оглед на многуте нивни компаративни предности кога станува збор за работа на чувствителни прашања во заедниците – располагаат со неопходниот правен и политички простор, капацитети и ресурси со цел и тие да можат да дадат свој придонес.

- 10. Инкорпорирајте теорија на промена.** Програмите за рехабилитација и реинтеграција треба да бидат водени од теорија на промена што објаснува како предложениот пристап се однесува на целите и резултатите на интервенцијата. Целите на програмата (на пример, во врска со ставовите, вештините и/или мотивациите) помагаат да се утврди дизајнот на програмата и дали таа е ефикасна во постигнувањето на своите целни исходи, но со истите, исто така, се олеснува и мерењето на напредокот на програмите додека тие се реализираат

(а не само откако ќе се реализираат).²²⁷ За ефикасна евалуација од витална важност е јасно да се дефинира што се сака да се постигне со програмите за непритворска рехабилитација и реинтеграција, што, пак, од своја страна, е клучно за мобилизирање на одржливо финансирање и јавна поддршка за реализација на таквата цел. Покрај тоа, важно е да се овозможи евалуација на напредокот на тековна основа за да можеме да се осигуриме дека со интервенција и понатаму се адресираат работи кои, најверојатно, претставуваат променливи потреби на поединецот. Исто така, при процената на влијанието на секоја една интервенција, важно е да се препознаат потенцијално значајните општествени, културни и други бариери со кои се соочуваат лицата кои се надеваат дека ќе се откажат од насилни екстремизми радикализација кои водат кон тероризам.

227 Види, на пример, ЦИДБЗ, *Програми за дерадикализација*, утврдување на видовите на интервенции што се реализираат, методите што во нив се применуваат и како да се проценат нивните ефекти.

Анекс 1.

Прирачници, насоки и други алатки што се однесуваат на непритворската рехабилитација и реинтеграција

Во овој Анекс е наведен материјалот развиен од страна на меѓународни, регионални и невладини организации, конкретно, за рехабилитација и реинтеграција што се спроведува во затворски контекст, но истиот содржи и поограничен број на алатки дизајнирани за програми и пристапи за рехабилитација и реинтеграција што се применуваат надвор од затворски контекст. Двата вида на материјал се релевантни за непритворска рехабилитација и реинтеграција.

Совет на Европа

1. Компендиум на конвенции, препораки и резолуции во врска со затворите и санкциите и мерките што се применуваат во заедницата. Март 2019 година, <https://rm.coe.int/compendium-e-2019/16809372d2>.
2. Препорака CM/Rec.2017 на Комитетот на министри до државите членки за Европските правила за санкции и мерки што се применуваат во заедницата, 2017 година. https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=0900001680700a5a.
3. *Совет на Европа, Прирачник за затворските и пробациските служби во врска со радикализацијата и насилниот екстремизам*. 2016 година. <https://www.researchgate.net/publication/322100931>.
4. Насоки за затворските и пробациските служби во врска со радикализацијата и насилниот екстремизам. 2016 година. <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806f3d51>.
5. Препорака CM/Rec(2010)1 на Комитетот на министри до државите членки за пробациските правила на Советот на Европа. Јануари 2010 година, https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805cfbc7.
6. Коментар во врска со Препораката CM/Rec(2010)1 на Комитетот на министри до државите членки за пробациските правила на Советот на Европа. Јануари 2010 година, https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805cff79.
7. Препорака CM/Rec(2008)11 на Комитетот на министри до државите членки за Европските правила за малолетнички престапници кои се предмет на санкции или мерки. 2008 година. https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805d2716.
8. Препорака Rec(2003)22 на Комитетот на министри до државите членки за условно ослободување, 2003 година. https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805df03f.

Мрежа за зголемување на свеста за опасностите од радикализација - ЕУ

9. *Пристапи кон спротивставување на радикализација и справување со насилни екстремистички и терористички престапници во затворите и пробациските служби.* Работен документ на РАН за затворски и пробациски практичари 2019 година. https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/about-ran/ran-p-and-p/docs/ran_wrk_pp_pract_3rd-2018_20190606_en.pdf.
10. *ЕУ-РАН, Мултиагенциско работење и спречување на насилен екстремизам: Документ број 2.* Документ на РАН за функционирањето на здравствената и социјалната заштита, 2019 година. https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/about-ran/ran-h-and-sc/docs/ran_hsc_policy_mawr_report_sarma_26032019_en.pdf.
11. *Каква улога има полицијата во ресоцијализацијата и управувањето со ризик во поглед на ослободените поранешни терористички престапници?* Ex-post документ на РАН, мај 2019 година. https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/about-ran/ran-pol/docs/ran_pol_role_do_police_play_in_resocialisation_marseille_20190520_en.pdf.
12. *Улогата на семејството и социјалните мрежи во рехабилитацијата на (насилни) екстремисти и терористички престапници.* Ex-post документ на РАН, март 2018 година. https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/about-ran/ran-p-and-p/docs/ran_pp_role_family_social_networks_rehabilitation_extremist_terrorist_offenders_06-07_03_2018_en.pdf.
13. *Затворски и пробациски интервенции за спречување на радикализација кон тероризам и насилен екстремизам,* 2018 година. https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/ran-best-practices/docs/prison-and-probation-interventions_en.pdf.
14. *Предизвикот на ресоцијализацијата: Справување со радикализирани поединци за време и по нивното затворање.* Ex-post документ на РАН, ноември 2018 година. https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/about-ran/ran-p-and-p/docs/ran_pp_dealing_with_radicalised_individuals_06_112018_en.pdf.
15. *Одговори што се преземаат на полето на повратниците: Странски терористички борци и нивните семејства.* – Прирачник на РАН, јули 2017 година. https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/ran_br_a4_m10_en.pdf.
16. *Улогата на религијата во излезните програми и верското советување во затворски и пробациски околности.* Ex-post документ на РАН, октомври 2017 година. https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/about-ran/ran-p-and-p/docs/ran_pp_role_of_religion_in_exit_programmes_10-11_10_2017_en.pdf.
17. *Пристапи за спротивставување на радикализацијата и справување со насилни екстремистички и терористички престапници во затворите и пробациските служби.* Работен документ на РАН за затворски и пробациски практичари, 2016 година. https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/about-ran/ran-p-and-p/docs/ran_pp_approaches_to_violent_extremist_en.pdf.
18. *Минимум методолошки услови потребни за спроведување на излезни програми, Ex post документ на РАН за излезните (EXIT) програми,* 2016 година. https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/about-ran/ran-exit/docs/ran_exit-ex_post_paper_london_15-16032016_en.pdf.

19. Излезни (Exit) програми и интервенции што се спроведуваат во затворите и пробациските служби. Ex-post документ на ПАН во врска со затворите и пробациските служби, 14-15 јуни 2016 година. https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/about-ran/ran-p-and-p/docs/ex_post_paper_ran_p_and_p_14-15_06_2016_en.pdf.

Глобален форум за контратероризам

20. Адендум на добрите практики на ГФКТ за прашања поврзани со жените и спротивставување на насилен екстремизам, ставајќи го фокусот на родовиот мејнстриминг. Септември 2019 година. <https://www.thegctf.org/LinkClick.aspx?fileticket=jA1tbXKhobE%3D&portalid=1>.
21. Добри практики за адресирање на предизвикот на семејствата на странските терористички борци (СТБ). 2018 година. https://www.thegctf.org/Portals/1/Documents/Framework%20Documents/C/GCTF-Good-Practices-on-Returning-Families-of-FTFs_ENG.pdf?ver=2018-09-25-101427-323.
22. Иницијатива да се адресира домашниот тероризам: Добри практики од Рабат-Вашингтон за спречување, откривање, интервенирање и одговор на домашен тероризам. 2018 година. https://www.thegctf.org/Portals/1/Documents/Framework%20Documents/C/GCTF-Rabat-Washington-Good-Practices_ENG.pdf?ver=2018-09-21-122245-707.
23. Иницијатива за адресирање на животниот циклус на радикализацијата кон насилство: Улогата на семејствата во процесот на спречување и спротивставување на насилен екстремизам: Стратешки препораки и програмски опции. 2016 година. <https://www.thegctf.org/Portals/1/Documents/Lifecycle%20Toolkit-documents/English-The-Role-of-Families-in-PCVE.pdf?ver=2016-09-13-141058-860>.
24. Иницијатива за адресирање на животниот циклус на радикализацијата кон насилство: Адендум на меморандумот од Хаг - Маракеш за добри практики за поефикасен одговор на феноменот поврзан со странските терористички борци, 2016 година. https:// toolkit.thegctf.org/Portals/1/Documents/En/16Aug01_ENGLISH_Addendum_to_The_Hague-Marrakech_Memorandum.pdf.
25. Иницијатива за адресирање на животниот циклус на радикализацијата кон насилство: Препораки за ефикасна примена на соодветни алтернативни мерки за престани поврзани со тероризам, 2016 година. <https://www.thegctf.org/Portals/1/Documents/Lifecycle%20Toolkit-documents/English-Effective-Use-of-Appropriate-Alternatives.pdf?ver=2016-09-13-141050-207>.
26. Работна група за прашања од областа на притворот и реинтеграцијата – Едукативна работилница - обуки за животни вештини и стручно оспособување на затворените екстремистички престапници, Резиме на копретседавачите, 7-8 октомври 2015 година. <https://www.globalcenter.org/wp-content/uploads/2015/10/15Nov18-GCTF-DRWG-Co-Chairs-Summary-Workshop-7-8-October-Nairobi.pdf>.
27. Меморандум од Рим за добри практики за рехабилитација и реинтеграција на насилни екстремистички престапници, 2012 година. <https://www.thegctf.org/Portals/1/Documents/Framework%20Documents/A/GCTF-Rome-Memorandum-ENG.pdf>.

Меѓународен институт за правда и владеење на правото

28. Меѓународен институт за правда и владеење на правото. Препораки за управување со затвори во насока на спротивставување и адресирање на затворска радикализација, 2015 година. <https://theiij.org/wp-content/uploads/Prison-Recommendations-FINAL-1.pdf>.

Организација за безбедност и соработка во Европа

29. Разбирање на механизмите за упатување во процесот на спречување и спротивставување на насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам: Совладување на предизвиците и заштита на човековите права - Водич за Југоисточна Европа, 2019 година. <https://www.osce.org/secretariat/418274?download=true>.
30. ОБСЕ и ОДИХР. Насоки за адресирање на законите и предизвиците што произлегуваат од „странските терористички борци“ во рамките на човековите права, 2018 година. <https://www.osce.org/odihr/393503>.
31. ОДИХР и Меѓународната казнена реформа, Документ со насоки за правилата на Нелсон Мандела: Спроведување на ревидираните стандардни минимални правила за третман на затвореници, 2018 година. <https://www.osce.org/odihr/389912?download=true>.
32. Улогата на граѓанското општество во спречување и спротивставување на насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам: Осврнување кон Југоисточна Европа, 2018 година. <https://www.osce.org/secretariat/400241?download=true>.
33. Спречување на тероризам и спротивставување на насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам: Заеднички пристап помеѓу заедницата и полицијата. 2014 година. <https://www.osce.org/secretariat/111438?download=true>.

Обединети нации

34. Обединети нации. Клучни начела за заштита, репатријација, кривично гонење, рехабилитација и реинтеграција на жени и деца поврзани со терористички групи познати на Обединетите нации, април 2019 година.
35. Генерално собрание на Обединетите нации. Резолуција на Обединетите нации 10/75, Стандардни минимални правила за третман на затвореници (Правилата на Нелсон Мандела). RES/70/75. 2015. <https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/1957/06/ENG.pdf>.
36. Центар на Обединети нации за контратероризам (УНЦЦТ) и Институт за меѓурегионални истражувања за криминал и правда на Обединетите нации (УНИКРИ). Дополнителни насоки за програмите за пост-грижа и реинтеграција на насилни екстремистички престапници, 2014 година. <https://toolkit.thegctf.org/Portals/1/Documents/En/Additional-Guidance-on-Aftercare-and-Reintegration-Programmes-for-VEO.pdf>.
37. Извршен комитет за контратероризам на Обединетите нации (ИККОН). Аналитичко резиме: Репатријација на жени поврзани со ИСИЛ, септември 2019 година. <https://www.us2.list-manage.com/track/click?u=8343c3b932a7be398ceb413c9&id=9138ee934f&e=55e0563485>.
38. ИККОН. Аналитичко резиме, Репатријација на деца поврзани со ИСИЛ, септември 2019 година, <https://www.un.org/sc/ctc/wp-content/uploads/2019/09/CTED-Analytical-Brief-Repatriation-of-Children.pdf>
39. ИККОН. Преглед од истражување, издание број5, јануари 2019 година. <https://us2.campaign-archive.com/?u=8343c3b932a7be398ceb413c9&id=13afc5ab5e/?u=8343c3b932a7be398ceb413c9&id=13afc5ab5e&awesome=no&e=#FTF>.

40. ИККОН. Предупредување за нови трендови, Загриженост за потенцијалните ризици што можат да произлезат од претстојното ослободување на затворени странски терористички борци, јули 2018 година. https://www.un.org/sc/ctc/wp-content/uploads/2018/07/Trends_Alert_July_2018.pdf.
41. Оперативна група на Обединетите нации задолжена за спроведување на контратерористички активности, Работна група за промоција и заштита на човековите права и владеењето на правото во процесот на противставување на тероризам. *Насоки за државите како да одговорат на заканата што ја претставуваат странските борци во согласност со нивните човекови права*, 2018 година. <https://www.ohchr.org/EN/newyork/Documents/Human-Rights-Responses-to-Foreign-Fighters-web%20final.pdf>.
42. Институт за меѓурегионални истражувања за криминал и правда на Обединетите нации и Владата на Шпанија. *Развој врз основа на придобивките од римскиот меморандум на ГФКТ. Дополнителни насоки за улогата на верските научници и другите идеолошки експерти во програмите за рехабилитација и реинтеграција*. https://toolkit.thegctf.org/Portals/1/Documents/En/UNICRI_SPAIN_Religious_Scholars_in_Rehab.pdf.
43. Канцеларија на Обединетите нации за контратероризам. *Прирачник – Деца погодени од феноменот поврзан со странските борци: Осигурување на пристап што се заснова на почитување на правата на детето*, 2019 година. https://www.un.org/counterterrorism/ctitf/sites/www.un.org.counterterrorism.ctitf/files/ftf_handbook_web_reduced.pdf.
44. Канцеларија на Обединетите нации за борба против наркотици и криминал. *Прирачник за постапување со деца кои се регрутирани и експлоатирани од страна на терористички и насилни екстремистички групи: Улогата на правниот систем*, 2017 година. https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Child_Victims/Handbook_on_Children_Recruited_and_Exploited_by_Terrorist_and_Violent_Extremist_Groups_the_Role_of_the_Justice_System.E.pdf.
45. ———. *Прирачник за справување со насилни екстремистички затвореници и спречување на радикализација кон насилство во затворите*, 2016 година. https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/Handbook_on_VEPs.pdf.
46. ———. *Клучни начела и препораки за справување со насилни екстремистички затвореници и спречување на радикализација кон насилство во затворите*, 2016 година. https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/Summary-of-recommendations-on-VEPs.pdf.
47. ———. *Воведен прирачник за спречување на рецидивизам и социјална реинтеграција на престапниците*, 2012 година. https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/crimeprevention/Introductory_Handbook_on_the_Prevention_of_Recidivism_and_the_Social_Reintegration_of_Offenders.pdf.
48. Совет за безбедност, Комитет за контратероризам, Адендум од 2018 година на мадридските водечки начела од 2015, 2018 година, https://www.un.org/sc/ctc/wp-content/uploads/2018/12/2018-Addendum-to-the-2015-Madrid-Guiding-Principles_as_adopted.pdf.

Невладини организации и други субјекти

49. Деан, Кристофер и Елко Кеселс. *Компендиум на добри практики на полето на рехабилитација и реинтеграција на насилни екстремистички престапници*. Глобален центар за кооперативна безбедност, 2018 година. <https://www.veocompendium.org/download.html>.

50. Немар, Кристина, Лара Нонингер, Ева Ентенман, Фулко ван Девентер и Биби ван Гинкел. *За тоа е потребно цело село: Акциска агенда за улогата на граѓанското општество во рехабилитацијата и реинтеграцијата на оние кои се поврзани или погодени од насилан екстремизам*. Глобален центар за кооперативна безбедност; Меѓународен центар за контратероризам – Хаг, 2018 година, стр.24. https://www.globalcenter.org/wp-content/uploads/2018/08/GC_It-Takes-a-Village_WEB.pdf.
51. Global Security Exchange, *Подобрување на практиката во делот на спречување на насилан екстремизам - 10 чекори до зајакнување на рехабилитацијата и реинтеграцијата на терористичките престапници, странските терористички борци и жртвите на насилан екстремизам*, 2017 година. <http://www.icanpeacework.org/wp-content/uploads/2018/05/GSX-Ten-Steps-to-Strengthening-Rehabilitation-and-Reintegration-2017.pdf>.
52. Hedayah и Меѓународен институт за правда и владеење на право. *Малтешки начела за реинтегрирање на странски терористички војници (СТБ) – повратници*, 2016 година. <http://www.hedayahcenter.org/Admin/Content/File-26102016223519.pdf>.
53. Меѓународна мрежа за акција на граѓанското општество (ММАГО) и Програма за развој на Обединетите нации (УНДП). *Невидливи жени: Поврат на родовите димензии, реинтеграција и рехабилитација од насилан екстремизам*, 2019 година. <http://www.icanpeacework.org/wp-content/uploads/2019/02/ICAN-UNDP-Rehabilitation-Reintegration-Invisible-Women-Report-2019.pdf>.

Анекс 2: Примери на примена на различни пристапи кон непритворска рехабилитација и реинтеграција во подрачјето на ОБСЕ

БЕЛГИЈА

Бриселска служба за превенција (општинско ниво)

Единицата за контрарадикализација на бриселската служба **Bruxelles Avance Brussel Vooruit (BRAVVO)**²²⁸ се состои од пет вработени со полно работно време - специјалист за правни/политички науки, клинички психолог, социјален работник, експерт за компаративна религија, како и социолог/експерт за образование – при што и тој е поврзан со голема мрежа на даватели на услуги низ градот. Единицата работи во просторот на примарната, секундарната и терцијарната превенција, при што таа има за цел успешно да се справи со психосоцијалните и безбедносните ризици што произлегуваат од лицата вклучени во екстремистичко насилство и да го намали влијанието на насилниот екстремизам во одредени населби преку зголемување на свеста за опасностите од насилен екстремизам и зајакнување на заштитните фактори кај ранливата младина и нивните родители. Нејзините активности вклучуваат информирање на заедниците во врска со радикализацијата кон насилство, обучување на стручни лица за тоа како тие да знаат да идентификуваат знаци на ранливост и склоност кон радикализација кај поединецот, но и како да ги адресираат истите, како да проценат ранливост кај поединецот и како да понудат услуги за нивно брзо „замотување“ преку нивната мрежа на реализатори на интервенции во насока на нивно адресирање. Единицата има транспарентни правила за тоа кога и како се реализираат интервенциите, со транспарентни протоколи за споделување информации и флексибилност за да се овозможи распределување на ресурсите според идентификуваните потреби, а освен тоа, таа назначува тим лидер во секој случај, со јасни линии на комуникација помеѓу членовите на тимот.

BRAVVO врши терцијарна превенција, односно реализира интервенции за рехабилитација и реинтеграција во согласност со Националната стратегија за контртероризам на Белгија од 2005 година, со тоа што најголемиот број на случаи се упатуваат до неа од страна на релевантни оперативни безбедносни групи што се основани во секоја општина во државата во согласност со самата стратегија.²²⁹

228 За повеќе информации во врска со BRAVVO видете го нивниот веб-сајт, <https://www.brussels.be/prevention-service-bravvo>.

229 Европски форум за урбана безбедност (ЕФУБ), „Листа на практики“, https://efus.eu/files/2016/10/PS_Brussels_RadicalisationUnit_EN.pdf.

ДАНСКА

Архус (општинско ниво)

Програмата Архус, како и другите програми за спречување и спротивставување на насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам што се спроведуваат во други дански општини, се справува со сите видови на насилен екстремизам и радикализација и истата се заснова на систематска мултиагенциска соработка што е развивана подолго од 10 години помеѓу разни даватели на социјални услуги, образовниот систем, системот за здравствена заштита, полицијата и разузнавачките и безбедносните служби.²³⁰ Локалната полиција е главната имплементирачка агенција, иако Програмата опфаќа и соработка помеѓу градот и самата полиција. Од 2014 година наваму, Програмата е ставена на располагање и за странските терористички борци повратници, при што истата се применува на доброволна основа, но само доколку тие немаат извршено кривично дело и при нивната проверка се процени дека тие не претставуваат безбедносен ризик за заедницата. Овој модел работи ефикасно со тоа што се одржува отворена линија на комуникација помеѓу странските терористички борци повратници и локалната власт, при што тоа се смета како клучен фактор за повторното градење на доверба. Со Програмата Архус се подржуваат учесниците во истата да најдат работа и сместување, им се обезбедува бесплатно советување (за да можат да се справат со посттрауматско стресно нарушување и медицинска грижа, и им се овозможува да добијат семејна поддршка.

Специјално обучени ментори (вклучувајќи и поранешни џихадисти) играат улога на референтни лица кај повратниците и ги поддржуваат не само во справувањето со работи од секојдневниот живот, туку тие, исто така, можат да вршат и верско советување. Целта не е повратниците да се убедат да се откажат од својата вера, туку целта е кај нив да се охрабри понијансирано размислување.

Назад - на - прав - пат (национално ниво)

Првично финансирана од страна на Европската Унија од 2011 до 2014 година, Програмата „Назад-на-прав-пат (Back on Track)“ сега претставува една од програмите што ги овозможува данскиот затворски систем и пробациските служби на лица кои се обвинети или осудени за дела поврзани со тероризам, односно дела што се поврзани со омраза на друга група, каде затворениците се сметаат дека се ранливи и склони на радикализација кон насилен екстремизам.²³¹

Целта на менторската програма е да се помогне на затворениците тие да станат подобри во справувањето со секојдневните ситуации, проблеми и конфликти, со цел да се спречат во иднина да

²³⁰ За детали во врска со Архус програмата види, ЕУ-РАН, *модел Архус: Спречување на радикализација и дискриминација во Архус*, https://ec.europa.eu/home-affairs/node/7423_en. За поопшти напори што се преземаат во нордиските земји за спречување и спротивставување на насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам види, Рамбол (за данското Министерство за имиграција и интеграција), *Насоки за спречување на екстремизам во нордиските земји*, декември 2017 година, <https://uim.dk/publikationer/efforts-to-prevent-extremism-in-the-nordic-countries>.

²³¹ За повеќе информации во врска со Програмата Назад-на-прав-пат, види https://ec.europa.eu/home-affairs/node/7411_en.

извршат акти на насилен екстремизам. Улогата на менторот е да ја поддржи и зајакне мотивацијата на затвореникот за тој да се определи за животен стил без криминал, во насока да може да гради нови односи во некриминални и ненасилни екстремистички средини. Фокусот се става на вклучување на семејна и социјална мрежа на затвореникот надвор од затворски контекст, односно на членовите на таквата мрежа им се овозможува да имаат активна улога како додека престапникот ја издржува неговата казна затвор, така и за време на неговата реинтеграција.

За време на реинтеграцијата, менторите се фокусираат да им помогнат на поединците тие да се справат со практичните предизвици со кои би можеле да се соочат по нивното пуштање. Таквата помош може да вклучува обезбедување на поддршка за наоѓање место за живеење, образование или работа, како и поддршка за поединецот да може да изгради нови социјални мрежи. Менторите добиваат обука во поглед на тоа како тие најдобро би можеле да применат различни техники на дијалог, но и во делот на вештините за управување со конфликти и ангажирање со семејството. Исто така, тие се едуцирани во врска со радикализацијата и насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам за да можат подобро да го разберат лицето што го менторираат, како и за да бидат во можност да приспособуваат соодветни интервенции.²³²

ФИНСКА

РАДИНЕТ

(јавно-приватно партнерство предводено од невладината организација)

Отпочната како дел од Националниот акциски план за 2016 година за спречување на насилен екстремизам,²³³ РАДИНЕТ претставува излезна услуга што ја дава Вуоле-сетлементи-вуоле, непрофитно здружение, во соработка со Министерството за внатрешни работи на Финска и други организации и институции кои работат со лица кои се обидуваат да излезат од политичко или верско базирани насилни екстремистички групи.²³⁴ Таквите лица сè уште се вклучени во групите, но размислуваат за тоа дали да ги напуштат. Тука фокусот се става на откажување од насилство и на реинтеграција.

Управувачката група вклучува претставници од Министерството за внатрешни работи, верски заедници, невладини организации, институции даватели на услуги, како и локалните власти.

Групата ги проценува ризиците и потребите на лицата кои сакаат да се откажат од насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам, а потоа помага во организирање да се обезбедат потребните услуги или да се даде друг вид на поддршка, вклучително и менторство во насока на поддржување на поединецот да се откаже од идеолошко мотивирано насилство.

232 ГЦКБ, *Компендиум на добри практики*, стр.45; и Одделот на Данска за затвори и пробација и Министерство за деца на Данска, Родова еднаквост, интеграција и социјални работи, „Назад - на – прав - пат: Пилот-проект за спречување на радикализација кај затвореници“, јуни 2014 година, https://www.kennisplein.be/Documents/Back%20on%20Track_Denemarken.pdf.

233 Министерство за внатрешни работи на Финска, *Национален акциски план за спречување на тероризам и насилен екстремизам*, 2016 година, http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/75040/Kansallinen_vakivalta_radikalisoituminen_eng_NETTI.pdf.

234 За повеќе во врска со РАДИНЕТ, види <https://vuolleoulu.fi/hyvinvointi-ja-yhteistyö/asiantuntijuuutta-ja-osallisuutta/kehittamistyö-ja-hankkeet/radinet-hanke/>.

Учеството во програмата, финансирана од страна на Министерството за внатрешни работи, е доброволно. Забележано е дека е важно да се има невладина организација како лице/претставник на оваа иницијатива доколку се сака да се добие довербата на учесниците, кои, веројатно, би биле помалку подготвени да учествуваат во иницијатива за откажување од насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам и реинтеграција ако таа е предводена од страна на владата.²³⁵ Иницијативата е финансирана од страна на Здружението на слот машини на Финска, која има обезбедено финанси за првите три години, но според Владата, побарувачката на услугата ги надминува достапните ресурси.²³⁶

ФРАНЦИЈА

(Невладина организација)

Entr'Autres претставува невладина организација која се справува со одредени случаи на дерадикализација во Франција и работи со радикализирани лица кои сакаат да ја отфрлат цихадистичката идеологија и да се откажат од насилство. Како дел од нејзините напори во насока на олеснување на реинтеграцијата во заедницата, таа се фокусира на зајакнување на врските во рамките на семејството на клиентите и им помага да обезбедат вработување и да се ресоцијализираат. Работата на организацијата Entr'Autres се заснова, прво, на тоа да се разберат причините што стојат зад радикализацијата на поединецот кон насилство (на пример, психолошки фактори, семејна криза, идентитетски прашања, верски или идеолошки верувања), а потоа да се испорачаат приспособени интервенции, во зависност од тоа какви биле претходно споменатите мотивации.²³⁷

Истражување и интервенции за насилен екстремизам (невладина организација)

Невладината организација Истражување и интервенции за насилен екстремизам (ИИНЕ), која вклучува работен кадар составен од 10 лица, е гранка на Здружението за применета кривична политика и социјална реинтеграција (АПКАРС)²³⁸ што претставува француска невладина организација која специјализира на полето на социјалното право, социјалната рехабилитација, давање на поддршка на жртви, како и на полето на ресторативната правда, при што истата е активна во Париз и Марсеј. Финансирана од страна на француското Министерство за правда, организацијата Истражување и интервенции за насилен екстремизам користи менторски пристап насочен кон дерадикализација и социјална реинтеграција. Нејзините цели се лица постари од 18 години кои

235 Министерство за внатрешни работи на Финска, Предлог за уредување на меѓусекторска соработка за справување со повратниците од конфликтните зони, вклучително и предлог за комбинирање на услугите на невладините организации со активностите што ги преземаат властите, 2017 година, стр.25 http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/79612/Palajaat%20_enkku.pdf.

236 Ibid, стр. 42.

237 Види https://ec.europa.eu/home-affairs/node/11455_en.

238 За повеќе информации во врска со АПКАРС, види <http://www.apcars.fr/en/>.

претходно биле обвинети за извршени терористички кривични дела или биле идентификувани од страна на пробациските служби како лица кои се радикализирале во предзатворската или постзатворската казнена фаза. Излезната програма, која е дизајнирана да ги опфати сите форми на насилан екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам, трае една година и се состои од приспособен менторски пристап што го применува мултидисциплинарен тим кој вклучува едукатори, психолози, верски советник, психијатар и адвокат од областа на кривичното право.

Во соработка со пробациската служба, програмата се спроведува во рамките на судска одлука (односно таа не е доброволна) во непритворски околности, односно се реализира надвор од затворска средина.

Интервенциите се утврдуваат по тримесечен процес на прибирање информации што вклучува идентификување и пристапување до семејната и социјалната мрежа на поединецот, а на крајот на самиот процес се спроведува проценка на ризиците и потребите. Организацијата Истражување и интервенции за насилан екстремизам, заедно со пробациските служби, врши евалуација на секој случај на месечна основа.²³⁹

ГЕРМАНИЈА

Хајат

(невладина организација како дел од јавно-приватно партнерство)

Хајат (на турски и арапски значи „живот“) е првата германска невладин организација која има своја програма наменета за советување на лица вклучени во радикални салафистички групи, односно лица кои се на пат кон насилна џихадистичка радикализација - вклучувајќи лица кои патуваат во Сирија и други борбени зони.²⁴⁰ Програмата Хајат е достапна за родители, браќа и сестри, пријатели, наставници, работодавци и секој друг што е поврзан со личност која потенцијално се движи кон (насилна) радикализација. Покрај тоа, во Програмата Хајат се работи директно со радикализирани лица со цел да се демонстрираат предусловите и можностите за прекинување на радикалното однесување и напуштање на радикалните идеологии и групи. Од јануари 2012 година, Невладината организација Хајат е партнер со Федералната канцеларија за миграција и бегалци која има воспоставено отворена телефонска линија на национално ниво за давање поддршка на граѓаните во врска со прашања од областа на радикализацијата.

Барања за помош можат директно да се испратат до Невладината организација Хајат преку телефон или преку електронска пошта. Штом барањето се прими, организацијата спроведува прва проценка. Доколку е потребна советодавна интервенција, Невладината организација Хајат проценува дали таквата интервенција е потребно да вклучи и трети лица. Организацијата ги поврзува лицата коишто

239 Европската Унија-РАЧ, *Спечување на радикализација кон тероризам и насилан екстремизам, Излезни стратегии, Збирка на пристапи и практики*, 2018 година, стр. 48-49, https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/ran-best-practices/docs/exit_strategies_en.pdf.

240 За повеќе детали, види <https://hayat-deutschland.de/english/>. ЕФУБ, „Листа на практики“.

се јавуваат да побараат помош со институции или даватели на услуги што можат да им помогнат, а во зависност од нивната ситуација тоа можат да бидат, на пример, училишта, социјални служби, а понекогаш и пробациски и полициски служби. Доколку е потребно, можат да се понудат различни видови на советодавни интервенции во зависност од случајот. Клучен дел, исто така, претставува давањето поддршка на семејството.²⁴¹ Со тоа се препознава дека „тешко е да се убедат екстремистите кога нивните верувања се вкоренети во теологијата, па така што и директната интервенција на одреден странец, дури тој и да е одлично обучен советник на организацијата, веројатно, нема да успее. Наместо тоа, обично семејствата се најдобрата емотивна врска со поединецот. Позитивните односи се предност.“²⁴² Невладината организација Хајат ги гарантира правата и безбедноста на лицата што се јавуваат, како и доверливоста на разменетите информации. Но, организацијата не ги контактира безбедносните служби освен во случај на потреба од нивна неопходна вклученост. Доколку постои потреба за такво нешто, организацијата го прави тоа, прво, откако ќе го информира семејството дека за нивниот случај ќе биде информирана и полицијата. Невладината организација ги охрабрува семејствата тие самите да ги контактираат службите за безбедност.

Мрежа за спречување на насилство (невладината организација како дел од јавно-приватно партнерство)

Мрежата за спречување на насилство (МСН) е германска невладината организација основана во 2004 година. Таа претставува дел од националната мрежа за советување за прашања од областа на дерадикализација и е воспоставена од страна на Федералната канцеларија за миграција и бегалци.²⁴³ Советодавните центри на Невладината организација Мрежа за спречување на насилство, со седиште во голем број на сојузни држави низ цела Германија, се дизајнирани и наменети за сите лица кои имаат потреба од совет или поддршка за справување со верски мотивиран екстремизам. Седумдесет од нејзините 125 вработени на полно работно време работат како практичари од прв ред во оваа област, односно остваруваат директен контакт со поединци.

Поддржани со федерални и државни средства, како и со средства дадени од страна на Европската комисија, организацијата Мрежа за спречување на насилство работи на спречување како на десничарска, така и на исламистичка радикализација (вклучувајќи организирање на обуки и работилници за професионалци и волонтери во училишта, центри за бегалци и невладини организации) и спроведува интервенции и програми за дерадикализација/откажување од насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам како во притворски, така и во неpritворски околности, при што самите интервенции и програми се применуваат и кај младинци и кај возрасни лица.

Од 2016 година наваму, Невладината организација Мрежа за спречување на насилство континуирано работи на 250 поединечни случаи, од кои повеќето вклучуваат прашања со

241 EFUS, "Practice Sheet".

242 Градови на миграција, „Хајат значи живот“, 12 февруари 2015 година, https://citiesofmigration.ca/good_idea/hayat-means-life/.

243 За повеќе детали, видете ја веб-страницата на Мрежата за спречување на насилство, <http://www.violence-prevention-network.de/en/>. Во врска со евалуацијата од 2017 година на мрежата и Советодавниот центар за прашања поврзани со радикализација, кој обезбедува поддршка на МСН, видете Германска федерална канцеларија за миграција и бегалци. Центар за истражување – миграција, интеграција и азил, *Завршен извештај*, Извештај од спроведено истражување број 31, 2017 година, https://www.academia.edu/38447362/Evaluation_of_the_Advice_Centre_on_Radicalisation_-_final_report.

исламистичко екстремистичка природа. Дизајнирани се дополнителни програми за да се даде советодавна поддршка на роднини на престапниците и поранешните престапници, како и на оние лица кои отпатувале во борбени зони (и од каде што се вратиле) или покажуваат заинтересираност да се вклучат во насилни екстремистички групи.

Невладината организација Мрежа за спречување на насилство има визија дека идеолошко ранливите луѓе, како и лицата коишто станале вршители на кривични дела како резултат на екстремистички побуди можат да го променат нивното однесување преку насочувани процеси на дерадикализација и да станат дел од демократската заедница. Организацијата работи на тоа да се осигури дека луѓето располагаат со алатки и ресурси што ќе им овозможат да размислат за нивните претходни проблематични модели на однесување и истите да ги надминат. Целта е да им се овозможи на нив да живеат живот во кој тие нема да се повредуваат себеси или другите.

Во блиска соработка со релевантните власти, организацијата Мрежа за спречување на насилство работи со многу луѓе кои претходно биле осудени за извршени терористички престапи. За таа цел, во соработка со безбедносните органи, организацијата има изработено безбедносни упатства што се наменети за секој советодавен центар со цел да се осигури дека младинските работници и вклучените млади луѓе ќе останат заштитени во текот на целиот процес на менторство. Со безбедносните упатства се воспоставуваат основни правила и црвени линии, како и услови, правни темели и начела за заштита на податоците според кои се известуваат безбедносните органи.²⁴⁴

ХОЛАНДИЈА

Центар за семејна поддршка (на национално ниво)

Основан на крајот на 2015 година како дел од Националниот акциски план субвенциониран од страна на Владата за спротивставување на тероризам инспириран од џихадисти,²⁴⁵ Центарот за семејна поддршка обезбедува специјализирани информации, совети и поддршка на оние коишто се загрижени за радикализиран член на нивното семејство.²⁴⁶ Активностите што овој центар ги реализира ги надополнува тие на холандскиот центар за откажување од насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам - Форса (види подолу). Двапати неделно Центарот за семејна поддршка состанува на едно место здравствени работници, психијатри, ментори, истражувачи, теолози и други експерти со цел тие да дискутираат за одредени случаи. Со овој модел се одржува отворен канал за комуникација помеѓу Центарот, вклучените членови на семејството и

244 Евроска Унија – РАН, *Странски борци повратници & Предизвикот на нивната реинтеграцијата*, Тематски преглед на РАН, ноември 2016 година, стр.7, https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/ran-papers/docs/issue_paper_foreign_fighter_returnees_reintegration_challenge_112016_en.pdf

245 Сеопфатна акциска програма на Холандија за борба против џихадизам, „Преглед на мерки“, август 2014 година, <https://www.firstlinepractitioners.com/sk/practice/the-netherlands-comprehensive-action-programme-to-combat-jihadism>.

246 Види го веб-сајтот на Центарот за семејна поддршка (содржината на сајтот е на холандски јазик), <https://www.landelijksteunpuntextremisme.nl/?lang=en..>

локалната општина, според строги правила за приватност, со тоа што информации се споделуваат со општината или полицијата само тогаш кога постои безбедносен ризик или откако семејството ќе дозволи такво нешто. Со програмата, прво, се спроведува процес на проценка на ризици и потреби, а потоа следи подготвување на план за интервенција во координација со членовите на семејството и локалната власт. Лице назначено од страна на Центарот ги координира сите аспекти на спроведувањето на интервенцијата. Учесството е доброволно, со тоа што (информации за) случаите обично се упатуваат до Центарот преку општината.²⁴⁷

Форса (национално ниво)

Исто така, воспоставен како дел од владиниот субвенциониран акциски план за 2015 година, Форса обезбедува поддршка на возрасни и млади луѓе кои имаат екстремистички убедувања или на лица кои се или биле вклучени во екстремистички мрежи. Оваа целна група ги вклучува оние кои се привлечени од екстремистички мрежи, луѓе кои се во контакт со активни членови на екстремистичка мрежа и луѓе кои имаат напуштено екстремистичка мрежа и се соочуваат со потешкотии при обновата на нивните животи. Учесството е доброволно. Во насока на развивање и поддржување на приспособени интервенции, Форса работи заедно со локални партнери (како што се општински власти, даватели на здравствени услуги, безбедносни партнери и партнери од областа на судството) во регионот каде што живеат поединците.

Услугите и другиот вид на поддршка што Форса ги обезбедува вклучуваат „охрабрување за критичко размислување, советување за полесно закрепнување од претрпена траума, зајакнување во однос на учество во одредена мрежа/поранешна мрежа, справување со лошите искуства од воените зони, поттикнување на општествени врски преку работа/студии/работни места, градење/обнова на социјална мрежа, санирање на семејни односи, зајакнување на отпорноста, како и поттикнување и промовирање на отвореност во однос на филозофските и идеолошките прашања“. Програмите на Форса може да вклучуваат инструирање на поединецот од страна на нему назначен инструктор (во формат еден-на-еден), градење или обнова на социјални мрежи, кариерно или академско советување, справување со гнев, и/или психолошка помош.²⁴⁸

247 Види, на пример, Католици на програми за работа со странски терористички борци на веб-сајтот на Хедајах, <http://www.hedayahcenter.org/ftfprograms/program/family-support-unit-radicalization/>; и ЕУ РАН, Работење со семејства и заштита на децата од радикализација: *Документ со постепени насоки за практичари и креатори на политики*, ек пост документ на РАН, февруари 2017 година, стр.18, https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/about-ran/ran-h-and-sc/docs/ran_yf-c_h-sc_working_with_families_safeguarding_children_en.pdf.

248 За потребите на Националниот координатор за безбедност и контратероризам, спроведена е независна евалуација на работата на Форса и Центарот за семејна поддршка и резултатите од истата се објавени во ноември 2018 година. Таа е достапна на <https://www.landelijksteunpuntextremisme.nl/mediadepot/1702325ce56c/EvaluationofForsaandtheFamilySupportCentre.pdf>.

ШВЕДСКА

EXIT – Шведска – Fryshuset (невладина организација)

Поддржана, првенствено, со владини грантови и како дел од младински центар, Невладината организација EXIT- Шведска им помага на поединците тие да можат да се оддалечат од расистички групи кои се залагаат за надмоќ на белците и ги поддржува во нивната социјална реинтеграција.²⁴⁹ Програмата на невладината организација досега не била проширена за да вклучува други форми на насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам, а тоа е така, главно, поради финансиски ограничувања. Таа се спроведува на доброволна основа, како одраз на верувањето на програмата дека за одржлив и успешен процес на откажување од екстремистички групи потребно е самиот поединец да бара промена кај него. Програмата, преку индивидуализирани и приспособени пристапи, им помага на учесниците да воспостават контакт со семејството и пријателите, да ги зајакнат своите вештини за социјален живот, да се справат со конфликти на мирен начин, и што е најважно, да можат да се реинтегрираат во општествената структура, вклучително и преку изнаоѓање на нова работа. Иако програмата е приспособена за секој поединец, работата честопати се фокусира на помагање на клиентот тој да изгради нов социјален идентитет и на тој начин да се оддалечи од неговиот или нејзиниот претходен екстремистички идентитет. Со програмата се нудат лични состаноци, се обезбедува лице за контакт (кој, доколку има потреба, е достапен 24/7) и се олеснуваат контактите со владините агенции, вклучувајќи ги и оние што можат да помогнат во поглед на наоѓање на дом, обезбедување на социјални и правни услуги, како и полицијата. Со програмата на Невладината организација EXIT - Шведска се овозможува, исто така, и советување за родители, браќа и сестри, партнери и други лица кои се блиско поврзани со клиентот кој е предмет на програмата.

Покрај индивидуалната работа, организацијата EXIT - Шведска има за цел да ги едуцира младите луѓе за тоа како насилните движења се организирани и како тие можат да радикализираат поединци, при што невладината организација има изработено и два прирачника за спречување на насилен екстремизам и откажување од насилни екстремистички групи. Со програмата на организацијата се предвидува, исто така, и соработка со локален театар кој изведува претстави за вклучување и откажување од групи за надмоќ на белата раса, како и претстави поврзани со други релевантни теми.²⁵⁰

Организацијата EXIT - Шведска се придржува до строгите правила на приватност, „задржувајќи го правото ниту да регистрира, ниту да споделува со надлежните органи какви било информации за оние со кои работи, како и за активностите што со нив ги презема“, а тоа претставува практика што има за цел да се осигури откажувањето од насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам на оние екстремисти кои се плашат од правна одмазда и кои, инаку, би продолжиле да бидат дел од нивното екстремистичко движење.²⁵¹

249 За детали, види го веб-сајтот на EXIT - Шведска – Fryshuset, <http://exit.fryshuset.se/english/>.

250 EXIT Sweden – Fryshuset, https://ec.europa.eu/home-affairs/content/exit-sweden_en.

251 Нима Корами, „Стратеги за контрарадикализација на Шведска“: Преглед, Радикализацијата во фокус на европското око, 3 август 2019 година, <https://eeradicalization.com/swedish-counter-radicalization-strategies-an-overview/>.

ОБЕДИНЕТО КРАЛСТВО

Програма за дезистенција и откажување (национално ниво)

Како што е утврдено во стратегијата за контратероризам на Обединетото Кралство, КОНТЕСТ, а која е ажурирана во 2018 година,²⁵² Програмата за дезистенција и откажување од насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам се фокусира на лица што исполнуваат одредени услови определени од страна на судот, вклучувајќи ги сите терористички престапници или престапници кои на некој начин се поврзани со терористички активности и кои се условно ослободени од затвор, како и поединци кои се предмет на Мерките за спречување на тероризам и истражување на терористички активности (МСТИТА)²⁵³ и оние поединци кои се вратиле од конфликтните зони во Сирија или Ирак и подлежат на Привремени наредби за исклучување (ПНО)²⁵⁴.

Со цел да се обезбеди еден похोलистички пристап за откажување од насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам, мултиактерската програма се реализира во соработка со најразлични агенции и други партнери, вклучувајќи ги и Министерството за правда, полицијата и Затворската и пробациска служба, како и невладини организации. Преку еден спектар на интензивни и приспособени интервенции, како и преку практична поддршка, програмата има за цел да се справи со двигателите на радикализација кон екстремистичко насилство, да изгради отпорност во општеството и да помогне во процесот на рехабилитација. Поддршката може да опфаќа менторство, давање психолошка поддршка, како и теолошки и идеолошки совети. Овие интервенции се дизајнирани за да се обезбедат најдобри можни средства за таквите лица да можат да се оддалечат од терористички активности и безбедно да се реинтегрираат во општеството.

Програмата за дезистенција и откажување функционира истовремено со други постојни и статутарни процеси за процена и справување со ризици во насока на зајакнување на веќе постојните активности што се преземаат на полето на спречување и спротивставување на насилниот екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам, односно на рехабилитацијата и реинтеграцијата на поединците. Заедно со чинителите, редовно се разгледуваат случаите поврзани со тероризам, а тоа се прави за да се утврди како би било најдобро да се продолжи со справувањето со ризикот што одреден поединец го претставува и како би било најдобро да се поддржи неговата рехабилитација.²⁵⁵

252 Министерството за внатрешни работи на Обединетото Кралство, „Контратерористичка стратегија (КОНТЕСТ) - 2018 година“, <https://www.gov.uk/government/publications/counter-terrorism-strategy-contest-2018>.

253 Мерките за спречување на тероризам и истражување на терористички активности овозможуваат на Министерството за внатрешни работи на Обединетото Кралство да наметнат ограничувања на поединецот преку известување за воспоставување на „МСТИТА“, и таквите мерки може да вклучуваат ограничување на движење, финансиска активност и комуникација. Види Збирка – Закон за мерки за спречување на тероризам и истражување на терористички активности, <https://www.gov.uk/government/collections/terrorism-prevention-and-investigation-measures-act>.

254 Привремените мерки за исклучување, кои се применуваат кај луѓе за кои постои сомневање дека биле вклучени во терористичка активност во странство, овозможуваат на министерот за внатрешни работи на Обединетото Кралство тој да забранува на британски државјани да се вратат дома од друга странска земја.

255 Види ја листата на факти во врска со „Програмата за дезистенција и откажување“ на: <http://www.hampshirepreventboard.org.uk/wp-content/uploads/2016/05/Desistance-and-Disengagement-Programme-Factsheet.pdf>.

За разлика од другите делови на Националната стратегија на Обединетото Кралство за спротивставување на насилниот екстремизам(ПРЕВЕНИРАЈ), во одредени случаи Програмата за дезистенција и откажување е задолжителна. Онаму каде што е овластено да се применат Програмата за дезистенција и откажување, Мерките за спречување на тероризам и истражување на терористички активности или пробациски мерки, непридржувањето до истите може да доведе до тоа лицата кои се предмет на самите мерки да бидат обвинети за непочитување на условите или да бидат затворени во затвор. Иако има малку информации што се познати во јавноста во врска со Програмата за дезистенција и откажување, според еден извештај 116 луѓе биле предмет на програмата во периодот од октомври 2016 година до септември 2018 година.²⁵⁶

СОЕДИНЕНИ АМЕРИКАНСКИ ДРЖАВИ

Бостон (државно ниво)

Со финансиска поддршка обезбедена од страна на Министерството за внатрешна безбедност на Соединетите Американски Држави (500.000 американски долари за период од две години), Извршната канцеларија за јавна безбедност и сигурност на Масачусетс соработува со Одделот за превоспитување на Масачусетс, при што и двете институции заедно спроведуваат проект што има за цел да спречи незадоволството на ранливите поединци да ескалира кон екстремистичко насилство и радикализација, како и да се изгради меѓусебна доверба и отпорност во општеството. Со овој проект се опфатени 139 мажи за кои се смета дека претставуваат лица кај кои постои висок ризик од нивно вклучување во насилен екстремизам по нивното ослободување од затвор со максимална безбедност. Проектот се фокусира на адресирање на основните причини за појава на насилен екстремизам и со истиот се препознава дека со зајакнување на одредени заштитни фактори и вештини, како што се решавање на проблеми и справување со конфликти на ненасилен начин, може да се промовира силна и отпорна заедница. Покрај тоа, со проектот се нагласува важноста на образованието, позитивниот ангажман со заедницата, поврзувањето со семејството и пријателите, како и важноста од наоѓање на соодветно вработување.²⁵⁷

Минеаполис (јавно-приватно партнерство)

Во областа на Минесота се спроведува програма што често пати се опишува како прва програма за дерадикализација во Соединетите Американски Држави. Таа ја спроведува Пробациската служба на Соединетите Американски Држави, а по претходно издадена наредба од страна на американски федерален судија. Самата програма е дизајнирана според насоките и замислата на германскиот експерт за дерадикализација, Даниел Кохлер. Од нејзиното создавање до денес, со програмата е постапувано кај околу 25 насилни екстремисти обвинети за кривични дела поврзани со тероризам

256 Џејмс Грирсон, „Екстремисти коишто живеат во Обединетото Кралство предмет на тајна контртерористичка програма“, Гардијан, 5 април 2019 година, <https://www.theguardian.com/uk-news/2019/apr/05/extremists-living-in-uk-under-secretive-counter-terror-programme>.

257 Министерство за внатрешна безбедност на Соединетите Американски Држави, Канцеларија за насочено спречување на насилство и тероризам, „Квартално ажурирање на резултати постигнати со програмите - FY16 - Петти квартал на гранд програмата за спречување на насилен екстремизам (СНЕ): од 1 јули до 30 септември 2018 година“, https://www.dhs.gov/sites/default/files/publications/19_0703_cve_q4-cve-grant-program-summary.pdf.

- вклучително и 12 лица кои се залагале за надмоќ на белците. Кохлер помагал во идентификување на факторите што довеле до радикализација на лицата вклучени во програмата, во проценување на ризикот од тоа тие да го повторат делото и во прецизирање на стратегии за тие да се откажат од радикални идеологии. Учесниците во програмата се лица кои наместо да издржуваат казна затвор, тие се на условен отпуст под надзор определен од страна на судија. Покрај верско менторство, со програмата се предвидува психолошко тестирање и советување. Со програмата посебен акцент се става на стратегиите за реинтеграција во заедницата со цел да се постигне рамнотежа помеѓу јавната безбедност и самата рехабилитација. Со програмата се настојува: да се зајакнат врските со членовите на семејството за да се осигури дека кога учесниците ќе се вратат во нивните заедници тие ќе имаат средина каде што ќе живеат и каде ќе добиваат поддршка; да се работи со учесниците во насока на реализирање на понатамошно образование, стручно оспособување или планови за вработување за да се поврати самодовербата; да се помага на учесниците тие да можат да развијат нови социјални мрежи за да се оддалечат од претходно деструктивните влијанија; и да се овозможи на оние ментори во заедницата кои се запознаени со работи од областа на верата да ги советуваат учесниците за време на надгледуваното ослободување.²⁵⁸

258 Брандон Стахал, „По нејзиниот почеток по судските случаи во Минесота, првата Програма за дерадикализација на САД ветува надеж“, *Минеаполис стар трибуун*, 19 февруари 2019 година, <http://www.startribune.com/country-s-first-deradicalization-program-shows-promise/506069262/>; и Ајви Каплан, „Поглед однатре во првата домашна Програма за дерадикализација на САД“, *Дефенс пост*, 12 февруари 2019 година, <https://thedefensepost.com/2019/02/12/us-minnesota-deradicalization-program-inside-look/>.

Извори на ОБСЕ

„Како што терористичките трендови се развиваат, ние треба да работиме заедно за да останеме еден чекор понапред: Главна порака на отворањето на Конференцијата на ОБСЕ во Братислава“, соопштение за медиумите, 25 март 2019 година, <https://www.osce.org/chairmanship/415163>.

„Документ за гледиштето на Претседателството: Препораки од Конференција на ОБСЕ од 2017 година за спречување и спротивставување на насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам“, мај 2017 година, <https://www.osce.org/secretariat/327731?download=true>.

Спротивставување на насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам: Идеи, препораки и добри практики од регионот на ОБСЕ, Петар Њуман, 28 септември 2017 година, <https://www.osce.org/chairmanship/346841?download=true>.

Декларација за зајакнување на напорите на ОБСЕ за спречување и спротивставување на тероризам, 9 декември 2016 година, <https://www.osce.org/cio/288176?download=true>.

Министерска декларација за спречување и спротивставување на насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам, 4 декември 2015 година, <https://www.osce.org/cio/208216?download=true>.

Водич на ОБСЕ за полициско работење предводено од разузнавање, јули 2017 година, <https://www.osce.org/chairmanship/327476>.

ПМО, „Препораки на Претседателството од Интерлакен“, 29 април 2014 година, <https://www.osce.org/cio/118146?download=true>.

ПМО, „Повратниот тек на странски терористички борци (СТБ): Предизвици за регионот на ОБСЕ и пошироко“, 10-11 мај, Рим, <https://www.osce.org/chairmanship/377557?download=true>.

Претставник на ОБСЕ за слобода на медиумите, „Претставникот за слобода на медиумите на ОБСЕ ги поздравува одлуките на Врховниот суд на Русија со кои се штити јавната дискусија за прашања од областа на тероризмот и екстремизмот“, соопштение за печат, 13 февруари 2012 година, <https://www.osce.org/fom/88117>.

Библиографија

Азиновиќ, В. Регионален извештај: *Разбирање на насилниот екстремизам во Западен Балкан*. Форум за истражување на екстремизмот. Британски совет, 2018 година, https://www.britishcouncil.me/sites/default/files/erf_report_western_balkans_2018.pdf.

Бонта, Ј., и Д.А. Ендру, *Психологија на криминалното поведење*. 6 издание. Рутлеџ, 2017 година. http://www.episcenter.psu.edu/sites/default/files/community/Lipsey_Effective%20interventions%20-%202009.pdf.

Босли, К. *Инјектирање на хуманост: Одговори што се базираат на заедницата кон луѓе кои излегуваат од насилен екстремистички конфликт*. Специјален извештај. Институт за мир на Соединетите Американски Држави, 2019 година, https://www.usip.org/sites/default/files/2019-08/20190822-sr_452-sr.pdf.

Центар за истражување и докажување на безбедносни закани (ЦРЕСТ). *Програми за дерадикализација: Воведен водич*. Ланкастер, Обединето Кралство, 2019 година.

Черни, Адријан. „Евалуација на интервенции за откажување на екстремистички престапници од НЕРВТ: Студија за проактивен интегриран модел на поддршка (ПИМП)“. *Бихевиористички науки за тероризам и политичка агресија*. 2018 година. <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/19434472.2018.1495661?needAccess=true>.

-----„Ослободување и надзор на заедницата врз радикализирани престапници: Прашања и предизвици што можат да влијаат врз реинтеграцијата“. *Тероризам и политичко насилство*. 2018 година. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09546553.2018.1530661>.

Кристенсен, Т.В., и Т. Бјорго. *Како да се справиме со вратените странски борци и други патници од Сирија*. Извештај од истражување бр. 1. Центар за истражување на екстремизам (Ц-РЕХ), Универзитет на Осло, 2018 година.

Копенхаген, „Помалку радикализација преку ефикасен и кохерентен напор: Препораки на Експертската група за спречување на радикализација“. 2015 година. <https://www.kk.dk/sites/default/files/uploaded-files/Recommendations%20of%20the%20Expert%20Group%20-%20Municipality%20of%20Copenh.pdf>

Чудхари, Финк, Н., С. Зејгер и Р. Булаји. Свет на мажот: *Истражување на улогите на жената во спротивставување на тероризам и насилен екстремизам*. Hedaya; Глобален центар за кооперативна безбедност, 2016 година. http://www.globalcenter.org/wp-content/uploads/2016/07/AMansWorld_FULLL.pdf.

Комонвелтот, *Поддржување на семејствата во спречување и спротивставување на насилен екстремизам*, 2017 година. <http://thecommonwealth.org/sites/default/files/inline/ComSec%20CVE%20and%20Families%20Presentation.pdf>.

Кук, Џ., и Г. Вејл. *Од Даеш до „Дијаспора“II: Предизвици во врска со жените и малолетните лица по падот на калифатот*, Меѓународен центар за изучување на радикализација, 2019 година. <https://icsr.info/wp-content/uploads/2019/07/ICSR-Feature-From-Daesh-to-%E2%80%98Diaspora%E2%80%99-II-The-Challenges-Posed-by-Women-and-Minors-After-the-Fall-of-the-Caliphate.pdf>.

Совет на Европа. Венецијанска комисија за демократија преку правото (Венецијанска комисија), „Мислење за Федералниот закон за борба против екстремистичка активност на Руската Федерација“. Мислење број. 660 / 2011. 2012.

Деан Кристофер. Адресирање на насилен екстремизам во затворски и пробациски служби: *Начела за ефикасни програми и интервенции*, Глобален центар за кооперативна безбедност, 2016 година. <https://www.globalcenter.org/publications/addressing-violent-extremism-in-prisons-and-probation>.

Ејсенман, Дејвид и Луис Флавахан, „Канаринци во рудникот за јаглен: Интерперсонално насилство, насилство на банди и насилниот екстремизам преку лупа за превенција на јавното здравје“, *Меѓународен преглед на психијатријата* 29, бр.4 (август 2017 година): 341-49.

Европска комисија. *Експертска група на високо ниво на Комисијата за спречување на радикализација (ЕФВНКС-Р), Завршен извештај. 2018 година.* https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/policies/european-agenda-security/20180613_final-report-radicalisation.pdf.

Мрежа за зголемување на свеста за опасностите од радикализација на Европската комисија (РАН), Центар за одржување на најдобри практики. *Спречување на радикализација во Германија*, ex-post документ 2016 година.

Европски парламент. *Деца повратници: Справување со враќањето на европските деца од џихадистичките конфликтни зони.* 2018 година. <https://alde.livecasts.eu/child-returnees-managing-the-return-of-european-children-from-jihadist-conflict-zones>.

Парламентарна служба за истражување на Европскиот парламент, *Враќање на странски борци на почвата на ЕУ: Ex-post евалуација.* 2018 година. [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/621811/EPRS_STU\(2018\)621811_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/621811/EPRS_STU(2018)621811_EN.pdf).

Гилен, А.Ј. „Излезни програми за џихадисти: Предлог за спроведување на реална евалуација на холандскиот пристап“. *Меѓународна социологија* 2018 година. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0268580918775586>.

Глазард Андру и Мартин Зутен. *Насилен екстремизам.* Кралски институт за безбедност на Велика Британија, 2016 година. https://assets.publishing.service.gov.uk/media/57a0895ae5274a31e000002c/Violent-extremism_RP.pdf.

Глобален центар за кооперативна безбедност. *Препораки за Комитетот за контратероризам при усвојувањето на Адендумот од 2018 година на Мадридските водечки начела*, 2018 година https://www.globalcenter.org/wp-content/uploads/2018/11/18Nov28_Recommendations-Addendum-Madrid-Principles.pdf.

Global Solutions Exchange (GSX). „10 чекори до зајакнување на рехабилитацијата и реинтеграцијата на терористичките престапници, странските терористички борци и жртвите на насилен екстремизам“. 2017 година <http://www.icanpeacework.org/wp-content/uploads/2018/05/GSX-Ten-Steps-to-Strengthening-Rehabilitation-and-Reintegration-2017.pdf>.

Hedayah и Глобален центар за заедничка безбедност. *Размислување надвор од кутијата: Истражување на важните улоги на спортот, уметноста и културата во процесот на спречување на насилен екстремизам.* Резиме на политики, 2015 година. <http://www.hedayahcenter.org/Admin/Content/File-23201692017.pdf>.

Хемингсен, Ана-Софија. *Вовед во данскиот пристап за спротивставување и спречување на екстремизам и радикализација*, Дански институт за меѓународни студии, 2015 година. <https://www.ft.dk/samling/20151/almdel/reu/bilag/248/1617692.pdf>.

Хердфорширско партнерство за заштита на децата (ХПЗД), „Улогата на социјалниот работник во справувањето со насилен екстремизам“. Нема датум. http://hertsscb.proceduresonline.com/pdfs/role_sw_violent_extreme.pdf.

Холмер, Џорџија и Петар Бауман. *Правење на сеопфатна анализа пред дејствување: Аналитички алатки за разбирање и креирање на програми за спречување и спротивставување на насилен екстремизам.* Институт за мир на Соединетите Американски Држави, 2018 година.

Холмер, Џорџија и Адријан Штуни. *Странски борци кои се враќаат и императивот за нивна реинтеграција*. Специјален извештај, Институт за мир на Соединетите Американски Држави, 2017 година. <https://www.usip.org/sites/default/files/2017-03/sr402-returning-foreign-fighters-and-the-reintegration-imperative.pdf>.

Хумер, Лиз. „Младината и последиците: Невработеност, неправедност и насилство“, Мерси корпс, 2015 година. <https://www.mercycorps.org/research-resources/youth-consequences-unemployment-injustice-and-violence>.

Идрис, Ифат, со Ајат Абделазис. Жени и насилен екстремизам: Извештај од истражување на податоци добиени од постојана корисничка поддршка, Извештај од истражување на податоци добиени од постојана корисничка поддршка - GSDRC, 2017 година. http://www.gsdrc.org/wp-content/uploads/2017/05/HDR_1408.pdf.

Иван Ралука и Донче Бошковски. *Проекти за дерадикализација во затворите во Западен Балкан*, Совет на Европа, 2018 година. https://www.era-comm.eu/radicalisation/kiosk/pdf/seminar_4/318DT65_8_Boshkovski_Ivan.pdf.

Џексон, Брајан, Ашли Род, Џордан Рејмер, Наташа Лендер, Катрин Костело и Сина Бегли. *Практично спречување на тероризам, Проверка на националните пристапи на САД кон адресирање на заканата од идеолошко мотивирано насилство*. РАНД, 2019 година. https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR2647.html.

Калил, Џејмс и Матин Зеутен. *Спротивставување на насилен екстремизам и намалување на ризици: Водич за дизајнирање и евалуација на програми*, RUSI, 2016 година. https://rusi.org/sites/default/files/20160608_cve_and_rr.combined.online4.pdf.

Кнудсен, Рита Аугстад. „Мерење на радикализацијата: Концептуализација и практики на процена на ризици во Англија и Велс“. *Бихевиорални науки за тероризам и политичка агресија*, 2018 година <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/19434472.2018.1509105>.

Кохлер, Даниел. *Разбирање на методите, алатките и програмите за дерадикализација во насока на спротивставување на насилен екстремизам*. Абингдон, Обединето Кралство: Рутлеџ, 2016 година.

———. *Примена на семејно советување за спречување и интервенирање против странски борци: Оперативни аспекти, методологија и најдобри практики за спроведување на кодекси на однесување*, Институт за Блискиот Исток, 2014 година. <https://www.mei.edu/sites/default/files/Koehler.pdf>.

Колер, Софија. *Меѓународен преглед на терцијарната превенција на исламистички екстремизам*, работилница организирана од страна на InFoEx, Берлин. Германски Совет за надворешни односи, 2019 година. <https://dgap.org/en/think-tank/publications/dgapreport/international-tour-dhorizon-tertiary-prevention-islamist>.

Липси, Марк. „Примарни фактори што се карактеристични за ефикасни интервенции кај малолетни престапници: Метааналитички преглед“. *Жртви и престапници* бр.4. (2009 година): стр. 124–47.

Лојд, Моника. *Процена на ризик од екстремизам: Директориум*. Центар за истражување и докази за безбедносни закани (ЦРЕСТ), 2019 година.

Лопес, Марта и Симон Дукиќ. „Репатријација на странски терористички борци: Случаи за Западот, Радикализацијата во фокус на европското око“. *Радикализацијата во фокус на европското око*, 2019 година. <https://eeradicalization.com/repatriation-of-foreign-terrorist-fighters-cases-for-the-west/>.

Лосел, Фридрих и Мартин Шмукер. „Ефикасност на третманот за сексуални престапници: Сеопфатна метаанализа“. *Журнал за експериментална криминологија* број.1 (2005 година): стр. 117–46. <https://link.springer.com/article/10.1007%2Fs11292-004-6466-7>.

Манкинен, Тарја. *Предлог за уредување на меѓусекторска соработка за справување со повратници од зоните на конфликтот, вклучително и предлог за комбинирање на услугите на невладините организации со дејствувањето на властите*. Министерство за внатрешни работи на Финска, 2017 година. <http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/79612>.

Марсден, Сара. *Реинтегрирање на екстремисти: „Дерадикализација“*. Њујорк: Палгрејв, 2017 година.

Марсден, Сара, Ким Кнот и Џејмс Луис. *Спротивставување на насилен екстремизам: Вовед*. Центар за истражување и докази за безбедносни закани (ЦРЕСТ), 2017 година. <https://crestresearch.ac.uk/resources/countering-violent-extremism/>

Мортон, Џес и Мич Силбер. *Кога терористите си доаѓаат дома: Потребна од рехабилитација и реинтеграција на американските осудени цихадисти*, Проект за спротивставување на екстремизам, 2018 година. https://www.counterextremism.com/sites/default/files/CEP%20Report_When%20Terrorists%20Come%20Home_120618.pdf.

Ендангу, Ирен и Мотепа Шадунг. *Дали со еден родов пристап може да се подобри одговорот против насилниот екстремизам?*, Институт за безбедносни студии, 2017 година. <https://issafica.s3.amazonaws.com/site/uploads/aitwr-5.pdf>.

Претседателство на Совет на министри, Либан, *Национална стратегија за спречување на насилен екстремизам, 2018 година*. http://www.pvelebanon.org/Resources/PVE_English.pdf.

Јавна безбедност Канада. *Национална стратегија за спротивставување на радикализација кон насилство, 2018 година*. <https://www.publicsafety.gc.ca/cnt/rsrscs/pblctns/ntnl-strtg-cntrng-rdclztn-vlnc/index-en.aspx>.

Совет за регионална соработка. *„Игра на чекање: Проценување и одговарање на заканата од враќање на странски терористички борци во Западен Балкан“*, 2017 година.

Ренард, Томас и Рик Кулсат, и други. *Повратници: Кои се тие, зошто (не) се враќаат и како треба да се справиме со нив? Оценување на политиките за странските терористички борци – повратници во Белгија, Германија и Холандија*, Документ на Егмонтскиот институт 101. Егмонтски институт: 2018 година.

Република Франција. *„Спречи за да заштитиш“ — Национален план за спречување на радикализација*, 2018 година. Ричардсона, К. и други. *„Улогата на спортот за дерадикализација и диверзија на криминалот“*. *Журнал за дерадикализација 2017/18*

Росанд, Ерик. *Организациите на граѓанското општество во процесот на спречување и спротивставување на насилен екстремизам во Западен Балкан: Извештај од спроведено мапирање*. Форум МНЕ, 2019 година. https://organizingagainste.org/wpcontent/uploads/2019/02/regional_report.pdf.

Росанд, Ерик и Р. Скелет. *„Поврзување на точките: Зајакнување на национално-локалната соработка во процесот на адресирање на насилен екстремизам“*. Лофар (блог), 2018 година. <https://www.lawfareblog.com/connecting-dots-strengthening-national-local-collaboration-addressing-violent-extremism>.

Кралски институт за безбедност на Велика Британија (RUSI) и CIVILPOL, *Оперативни насоки за подготовка и имплементација на конкретни активности финансирани од Европската Унија за борба против тероризам и насилен екстремизам во трети земји*, Европска комисија, 2017 година.. https://ec.europa.eu/europeaid/sites/devco/files/eu-ct-cve-guidelines-20171213_en.pdf.

РТИ Интернешенал. *Спротивставување на насилен екстремизам: Примена на алатките за проценка на ризик во системот на кривична правда и рехабилитацискиот процес*, 2018 година. https://www.dhs.gov/sites/default/files/publications/OPSR_TP_CVE-Application-Risk-Assessment-Tools-Criminal-Rehab-Process_2018Feb-508.pdf.

Шапиро, Џејк. *Верба и уметност: Иновација на полето на СЕ (блог). Блог на Меѓународниот центар за религија и дипломатија, 2018 година.* <https://icrd.org/faith-and-art-innovation-in-cve-opinion/>.

Штуни, А. „Странски борци и домашни цикадисти од Западен Балкан: Трендови и импликации“. ЦБТ Сентинел, август 2019 година. <https://ctc.usma.edu/app/uploads/2019/08/CTC-SENTINEL-072019.pdf>.

Сулис, Елена и Спандан Синг. „Сакате да дерадикализирате терористи? Третирајте ги како кој било друг“, *Форин полиси, ноември 2018 година.* <https://foreignpolicy.com/2018/11/23/want-to-deradicalize-terrorists-treat-them-like-everyone-else-counterterrorism-deradicalization-france-sri-lanka-pontourny-cve/>.

Федерална Влада на Шведска. „Активности за да се направи општеството поотпорно на насилена екстремизам“. Комуникација бр. 2014/15:144. 2015. <https://www.government.se/contentassets/ef243295e51d4635b4870963b18bfa89/actions-to-make-societymore-resilient-to-violent-extremism-2014-15-144.pdf>.

Федерална Влада на Швајцарија. *Национален акциски план за спречување и спротивставување на радикализација и насилена екстремизам. 2017 година.* <https://www.news.admin.ch/newsd/message/attachments/50703.pdf>.

Тапли, Марина и Гордон Клаб. *Улогата на поранешните припадници во процесот на спротивставување на насилена екстремизам.* МСКТ, 2019 година <https://icct.nl/wp-content/uploads/2019/04/ICCT-Tapley-Clubb-The-Role-of-Formers-in-CVE-April2019.pdf>.

Улман, Милена. *Евалуација на Советодавниот центар за радикализација - Завршен извештај. Извештај од истражување. Германска федерална канцеларија за миграција и бегалци, Центар за истражување - миграција, интеграција и азил, 2017 година.* https://www.bamf.de/SharedDocs/Anlagen/EN/Publikationen/Forschungsberichte/fb31-evaluation-beratungsstelle-radikalisierung.pdf?__blob=publicationFile.

Програма за развој на Обединетите нации. *Патување кон екстремизмот во Африка: Двигатели, побуди и точката од која нема враќање во однос на регрутирањето, 2017 година.*

Генерално собрание на Обединетите нации. Седумдесетта седница. *Акциски план за спречување на насилена екстремизам: Извештај на генералниот секретар, 2015 година.*

Канцеларија на Обединетите нации на Високиот комесар за човекови права. „Специјалниот известувач на ОН за промоција и заштита на човековите права и основни слободи и борба против тероризам ја заврши неговата посета во Белгија“. Соопштение за медиуми, 31 мај 2018 година. <https://www.ohchr.org/en/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=23164&LangID=E>.

Резолуција 2396 (2017 година) на Советот за безбедност на Обединетите нации.

Влада на Соединетите Американски Држави. *Национална стратегија за контратероризам на Соединетите Американски Држави.* 2018 година.

Ван дер Хејд, Лизбет и Барт Шурман. „Реинтегрирање на терористите во Холандија: Евалуација на данскиот пристап“. *Журнал за дерадикализација*, бр. 17, 2018/19. <http://journals.sfu.ca/jd/index.php/jd/article/view/179/134>.

Ван дер Хејд, Лизбет, Марјеке ван дер Зван и Мартен ван Лејенхорст. *Водич за практичари за галаксијата – Споредба на алатките за процена на ризик од насилена екстремизам, Меѓународен центар за контратероризам (МЦКТ) 2019 година.*

Велдхујс, Тинка. *Реинтегрирање на насилни екстремистички престапници: Прашања за политиките и научени лекции. Повремен преглед на прашања од областа на тероризмот. Програма на Универзитетот Џорџ*

БИБЛИОГРАФИЈА

Вашингтон за работи поврзани со екстремизам. Октомври 2015 година. <https://extremism.gwu.edu/sites/g/files/zaxdzs2191/f/downloads/Veldhuis.pdf>.

Мрежа за спречување на насилство и Институтот РекоРа. *Уметност да видиш надеж над ризикот: Гледишта за размената на европски практики (ЕПЕХ), 2019 година*. <https://www.issuelab.org/resources/35086/35086.pdf>.

Винтерботам, Емили и Елизабет Персон. „Различни градови, заеднички приказни: Студија направена во пет земји за преиспитување на претпоставките во врска со жените муслиманки и интервенциите од областа на СНЕ“ *Журнал на RUSI*, ноември 2016 година. <https://rusi.org/publication/rusi-journal/different-cities-shared-stories-five-country-study-challenging-assumption>.

YouthPower. „Практики што ветуваат - вклучување на младите во мирот и безбедноста и во спречување и спротивставување на насилен екстремизам“, септември 2017 година. <https://static.globalinnovationexchange.org/s3fs-public/asset/document/Peace%20and%20Security%20Brief%209-21-17%20PRINT%20FINAL-OK.pdf?dV0v5HTaHk3AnPea6AL3145G5XblJ2A0>.

**Организација за безбедност
и соработка во Европа**

Wallnerstrasse 6
A-1010 Vienna, Austria
Tel.: +43 1 514 360

pm@osce.org
www.osce.org

Follow OSCE

Организација за безбедност и
соработка во Европа